

**Вищий навчальний заклад
«Університет економіки та права «КРОК»**

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
УНІВЕРСИТЕТУ «КРОК»**

Міжнародне фахове видання

Випуск сорок четвертий

Київ – 2016

Збірник наукових праць «Вчені записки Університету «КРОК»:

- 1) внесено до списку друкованих (електронних) періодичних видань, що включаються до Переліку наукових фахових видань України (Додаток 11 до наказу Міністерства освіти і науки України від 07.10.2015 № 1021);
- 2) внесено у Список фахових журналів Index Copernicus 2015 (ICI Journal Master List 2015);
- 3) входить до бази даних Ulrich's Periodicals Directory, США (international database Ulrich's Periodicals Directory, USA).

В-90 Вчені записки Університету «КРОК» / Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК». – Вип. 1 (1997). – Вип. 44. – К., 2016. – 180 с.

У сорок четвертому випуску зібрані статті науковців Університету економіки та права «КРОК», інших вищих навчальних закладів, науково-дослідних установ України за результатами їх наукової роботи у 2011-2016 роках.

Розраховано на викладачів вищих навчальних закладів, аспірантів, магістрів, фахівців-практиків у сфері економіки, фінансів, економіки підприємств, міжнародної економіки, обліку й аудиту, управління, економічної безпеки.

*Рекомендовано до друку Вченою радою Університету економіки та права «КРОК»
(протокол № 4 від 14 грудня 2016 року)*

Головний редактор: Алькема В.Г., доктор економічних наук, професор

Редакційна колегія: Борисенко З.М., доктор економічних наук, професор
Грушко В.І., доктор економічних наук, професор
Денисенко М.П., доктор економічних наук, професор
Захаров О.І., кандидат економічних наук, професор
Кігель В.Р., кандидат економічних наук, доцент
Козенюк В.О., доктор юридичних наук, ст. наук. співр.
Косарев О.Й., кандидат економічних наук, доцент
Лаптев С.М., кандидат економічних наук, професор
Мелько Л.Ф., кандидат педагогічних наук, доцент
Петрова І.Л., доктор економічних наук, професор
Одягайло Б.М., доктор економічних наук, професор
Радіонова І.Ф., доктор економічних наук, професор
Рокоча В.В., доктор економічних наук, професор
Сідак В.С., доктор історичних наук, професор,
кандидат юридичних наук
Степанкевич К.С., кандидат економічних наук, доцент
Терехов В.І., доктор економічних наук, професор
Тимошенко В.А., доктор юридичних наук, професор
Ушакова Н.М., кандидат економічних наук, професор

Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 17174-5944ПР від 18.11.2010 р.

Вступне слово

У випуску № 44 збірника «Вчених записок» ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», який Ви тримаєте в руках, опубліковано результати наукових досліджень учених економістів університету та інших вищих навчальних закладів, академічних інституцій України та науковців-практиків органів державного управління, організацій інформаційно-аналітичної, інноваційної та проектної діяльності. Поточний випуск міжнародного фахового видання містить п'ять розділів. Його особливістю є наявність наукових публікацій з питань впливу чинників глобалізації та інтернаціоналізації на економічну безпеку регіонів світу, держави та суб'єктів господарської діяльності. В ньому містяться статті, які розкривають сучасне розуміння інформації як чинника конкурентної політики економічних суб'єктів різного рівня. В цьому випуску продовжено започатковану традицію розміщення матеріалів, присвячених висвітленню досвіду окремих постсоціалістичних країн щодо лібералізації господарської діяльності на шляху трансформацій їхніх планово-адміністративних економічних систем у ринкові. Висвітлено точки зору щодо становлення сучасної системи економічної безпеки країн Європейського Союзу. Розглянуто методологічний підхід до мінімізації негативного впливу деструктивних чинників середовища на функціонування мікроекономічних систем. У кількох публікаціях з'ясовано особливості формування системи економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності окремих галузей та сфер діяльності, а також її окремих складових. Продовжено публікації щодо актуальних напрямів гарантування економічної безпеки вищих навчальних закладів в сучасних умовах з урахуванням нових нормативно-правових обмежень.

У розділі «Економічна теорія» подано статті, що розкривають реалії та перспективи державного регулювання витратами підприємницького сектора в Україні, з'ясовують можливості запобігання «системним глобальним ефектам» у паливно-енергетичному комплексі України, висвітлюють питання щодо економічних основ формування національної еліти у теоретичних дослідженнях В. Липинського. В історично-логічному ракурсі представляють досвід 90-х років ХХ століття щодо формування ринкової фінансово-кредитної системи в Угорщині, аналізують систему забезпечення та моніторингу боргової безпеки держави. Розкривають сутність ціноутворення як механізму державного регулювання галузі охорони здоров'я.

У розділі «Фінанси» розміщено статті, присвячені аналізу сутності і функцій платіжних систем, стану та проблемам обліку розрахунків з оплати праці, а також аналізу сфери вітчизняного споживчого кредитування.

Розділ «Міжнародна економіка» містить публікації, у яких розкрито підходи до кластеризації в системі економічної безпеки країн Європейського Союзу. Здійснено оцінку сучасного стану соціальної безпеки країн ЄС за окремими демографічними індикаторами. Розглянуто механізм забезпечення економічної безпеки підприємств, що виходять на світові товарні ринки.

У статтях розділу «Економіка підприємства» представлено методологічний підхід мінімізації негативного впливу дестабілізуючих чинників зовнішнього середовища на діяльність підприємств транспортного машинобудування. Розглянуто теоретико-методичні засади аналізу економічної безпеки підприємств у конкурентному середовищі. Представлено результати досліджень щодо: з'ясування сутності та аналізу сучасних підходів до класифікації загроз економічній безпеці підприємств, ідентифікації змісту та особливостей інноваційної складової системи економічної безпеки виробничих підприємств в Україні. Розкрито специфіку використання умови рівноваги Неша у забезпеченні кадрової безпеки підприємств. Охарактеризовано напрями інноваційної діяльності підприємств будівельної галузі. З'ясовано особливості впливу інформаційної прозорості вищих навчальних закладів на іхню економічну безпеку.

Статті розділу «Менеджмент і маркетинг» висвітлюють результати аналізу проблемних питань та перспектив стратегічного планування та управління в енергетиці. Представляють авторське бачення сутності та значення інформації у маркетинговій діяльності підприємства. Ідентифікують фактори впливу на формування інформаційно-конкурентної політики. Розкривають сучасні підходи до стимулювання продажів нової продукції.

Головний редактор,
доктор економічних наук, професор

В.Г. Алькема

Розділ I

Економічна теорія

УДК 658.115(477)

А.С. Музиченко
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри управлінських технологій,
Університет економіки та права «КРОК»

Реалії та перспективи державного регулювання витратами підприємницького сектора в Україні

У статті розглянуто вплив державного регулювання витрат підприємницького сектора з точки зору можливості здійснювати оцінювання фінансового стану держави, завдяки можливості маневрування наявними в розпорядженні країни ресурсами. З'ясовано, що реалізація державного регулювання витрат підприємництва здійснюється з допомогою видів, форм, методів та інструментів, правильне їх застосування дає можливість досягнути відповідних результатів. Доведено, що державне регулювання в системі управління витратами має бути націлене на постійний пошук і виявлення резервів економії ресурсів і на зниження витрат з метою підвищення ефективності фінансово-господарської діяльності підприємницького сектора.

Ключові слова: державне регулювання підприємництва, державна політика розвитку підприємництва, державне регулювання витрат, ринкові чинники розвитку підприємства, прибуток підприємства.

А.С. Музыченко
доктор экономических наук, профессор,
профессор кафедры управленческих технологий,
Университет экономики и права «КРОК»

Реалии и перспективы государственного регулирования затрат предпринимательского сектора в Украине

В статье рассмотрено влияние государственного регулирования расходов предпринимательского сектора с точки зрения возможности осуществлять оценку финансового состояния государства, благодаря возможности маневрирования имеющимися в распоряжении страны ресурсами. Установлено, что реализация государственного регулирования расходов предпринимательства осуществляется с помощью видов, форм, методов и инструментов, правильное их применение дает возможность достичь соответствующих результатов. Доказано, что государственное регулирование в системе управления затратами должно быть нацелено на постоянный поиск и выявление резервов экономии ресурсов, снижение затрат с целью повышения эффективности финансово-хозяйственной деятельности предпринимательского сектора.

Ключевые слова: государственное регулирование предпринимательства, государственная политика развития предпринимательства, государственное регулирование затрат, рыночные факторы развития предпринимательства, прибыль предприятия.

A. Muzychenko
*Doctor of Economics, Professor,
Professor of the Department of Management Technologies,
“KROK” University*

Realities and Prospects of Government Regulation of the Expenses of Business Sector in Ukraine

The impact of government regulation on expenses of the business sector in terms of the possibility to make assessment of the government financial condition due to the opportunity to maneuver of the country available resources was considered in the article. It was found that the implementation of government regulation of business costs is made by means of types, forms, methods and tools, the correct application of them makes it possible to achieve appropriate results. It was proved that government regulation in the management of costs should be aimed at the constant search and identification of reserves to conserve resources and reduce costs to improve the efficiency of financial and economic activity of the business sector.

Keywords: *government regulation of business, public policy development, regulation costs, market factors of business, profits.*

Постановка проблеми

Сучасний етап розвитку ринкових систем господарювання характеризують процеси активного втручання держави в економічну діяльність. Саме процеси державного регулювання розвитку економіки є тим атрибутом, який визначає сучасність і прогресивність ринкової системи господарювання.

В нашій країні актуальність проблеми управління витратами підприємництва в сучасних мінливих умовах ринкового реформування національної економіки додатково визначається об'єктивною необхідністю у забезпеченні оперативного й ефективного реагування суб'єктів підприємництва на перетворення господарського середовища, створенні належних організаційно-економічних засад підвищення ефективності виробництва конкурентоспроможної продукції в умовах загострення ринкового суперництва.

Сформована в Україні за часи незалежності модель регулювання витратами не враховує достатньою мірою особливості господарської діяльності в конкурентному середовищі. Вирішення цієї проблеми передбачає необхідність переосмислення існуючої парадигми регулювання з орієнтацією на досвід зарубіжної практики управління бізнес-процесами за участі держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Напрями регулювання зумовлюються необхідністю досягнення стратегічної мети розвитку національної економіки конкретної держави та відповідальністю владних структур за процеси реалізації обраної стратегії. Питанням участі держави в економічних процесах приділяли увагу вчені не одного покоління, серед них: D. Osborne [1], T. Gaebler [1], Б. Райзберг [2], Л. Лозовский [2], Е. Стародубцева [2], С. Городкова [7] та інші. Серед відомих вітчизняних вчених проблеми державного регулювання економіки, економічних процесів вивчалися Л.І. Дми-

триченко [6], Л.Л. Приходченко [5], Л.А. Швайкою [4], І.Є. Давидович [8] та іншими.

Невирішені раніше частини загальної проблеми

Проблемі державного регулювання розвитку підприємництва присвячено чимало наукових праць. Однак в Україні маловивченою є проблема державного регулювання витратами підприємницького сектора та визначення конкретних об'єктів цілеспрямованого впливу з боку держави та способів його здійснення, що покликані дати можливість визначати структуру підприємницького сектора економіки за критерієм фактора концентрації витрат.

Формулювання цілей статті

Мета статті полягає у з'ясуванні сутності державного регулювання витратами підприємництва, його стану та перспективам розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження

Для ефективного розвитку підприємництва держава має створювати засади сприяння та регулювання. Саме ці процеси – сприяння розвитку і регулювання підприємництва – є тими, які визначають сучасність і прогресивність дій державної влади. Це підтверджує і досвід зарубіжних країн, де політику сприяння та регулювання використовують як головний інструмент управління макроекономічними процесами. З цього приводу іноземні дослідники Д. Осборн та Т. Геблер у книзі «Перебудова держави» визначили ключові ознаки ефективної держави: потрібна державна система, схожа на каталізатор, яка спрямовує та стимулює дію, а не така, що робить спробу зробити все сама; належить суспільству – надає повноваження, а не обслуговує; така, що спрямовується завданнями, орієнтована на результат і повернута обличчям до клієнта [1].

Проте, зміни, які відбуваються як в економіці України, так і світовому просторі, вимагають нових підходів до проблем регулювання розвитку вітчизняного підприємництва (відбувається трансформація напрямів, форм, методів, характеру та масштабів державного регулювання). Зокрема, вплив глобалізації вимагає від органів державної влади постановки нових завдань і перегляду стратегії і тактики регулювання підприємницької діяльності.

У перекладі з латинської поняття «регулювання» означає «підпорядковувати певному порядку» [2, с. 288]. У словнику української мови «регулювати» означає: «1) впорядковувати що-небудь, керувати чимось, підкоряючи його відповідним правилам, певній системі; 2) домагатись нормальної роботи машини, установки, механізму і т. ін., забезпечуючи злагоджену взаємодію складових частин, деталей; 3) зменшувати або збільшувати швидкість, величину і т. ін., досягати потрібної сили, належного ступеня вияву чого-небудь» [3, с. 480-481]. Регулювання може здійснюватися на макро-, мезо-, мікро- та нанорівнях.

Найчастіше у науці виділяють ринкове регулювання та державне регулювання економіки. Така позиція є домінуючою. Окремі науковці виділяють: ринкове саморегулювання, тотальне і часткове державне регулювання економіки [4, с. 32-35]. Державне регулювання економіки характерне нині для більшості країн і полягає в тому, що держава з допомогою сукупності методів регулює поведінку суб'єкта господарювання, виконує спрямовуючу роль щодо реалізації довготривалих програм розвитку. «Державне регулювання стає більш об'ємним поняттям, ніж було досі, оскільки призводить до змін істотної складової в тій чи іншій системі» [5, с. 149-150].

Л.І. Дмитриченко у монографії «Державне регулювання економіки: методо-

логія і теорія» підкреслює, що є дві форми регулювання економіки – ринкова та державна, на її думку, державна базується на законах ринку [6, с.28].

Створення впорядкованої структури державного регулювання витрат підприємництва вимагає здійснення економічно обгрунтованої їх класифікації за окремими ознаками чи видами. Необхідно зазначити, що в короткостроковому періоді державне регулювання витратами підприємництва шляхом прямого регулювання цін може сприяти стабілізації економіки країни. Класифікація потрібна для моделювання впливу державного регулювання витрат на підприємницький сектор.

Характерним для державного регулювання витрат підприємницького сектора є те, що держава надає підприємству суспільні блага і послуги, що відповідають його потребам і характеризуються найбільш високими показниками ефективності, тому використання державного регулювання витратами підприємництва надає змогу критично оцінити напрями витрачання коштів підприємств.

Вплив державного регулювання витрат підприємницького сектора дає можливість здійснювати оцінювання фінансового стану держави завдяки можливості маневрування наявними в розпорядженні країни ресурсами, при цьому підвищується відповідальність державних органів за досягнення кінцевого кількісного та якісного результату діяльності підприємств.

Реалізація державного регулювання витрат підприємництва здійснюється з допомогою методів та інструментів. Правильне застосування методів регулювання дає можливість досягнути відповідних результатів. Під ними розуміємо способи впливу держави на поведінку суб'єктів підприємництва з метою створення та забезпечення умов їхньої діяльності відповідно до визначених напрямів розвитку. Кожен метод знаходить своє застосування через сукупність відповідних інструментів, які є знаряддям для досягнення визначених цілей.

Проблему розвитку регулювання витратами неможливо вирішити, застосовуючи лише ринкові методи. В процесі регулювання витратами підприємницького сектора постає необхідність у формуванні системи регулювання економічними процесами, котра поєднувала б ринкові механізми з методами державного впливу. Загальноприйнятним є поділ всіх методів державного регулювання витрат на прямі та опосередковані (непрямі). Їх застосування визначається станом зовнішньоекономічного середовища, від якого значною мірою залежить ефективність регулювання витратами окремих бізнес структур.

В цілому будь-яке регулювання призводить до обмеження конкуренції і найчастіше сприймається як негативне явище. Проте однозначність такого тлумачення наслідків регулювання не відрізняється прогресивністю. Нині для оцінювання ефективності регулювання витратами підприємництва необхідно визначати не лише вигоди чи витрати окремих суб'єктів ринку, але й усього суспільства. Та й однозначно стверджувати, що конкуренція сама по собі є вигодою для суспільства, не можна.

Витрати, що супроводжують процес регулювання, мають комплексний характер, оскільки об'єднують явні та неявні (приховані) витрати. Явні витрати – це ресурси, необхідні для реалізації механізму регулювання цін. Доданої групи витрат доцільно відносити фінансові ресурси, які виділяються безповоротно з бюджету на реалізацію методів, зокрема цінового субсидіювання виробників продукції, компенсації податкових й інших пільг тощо. Величину цих витрат досить легко визначити за даними про видатки бюджету на здійснення відповідних заходів.

До неявних витрат доцільно відносити витрати окремих суб'єктів та суспільства в цілому від обмежень, що накладає державне регулювання на ринкове се-

редовище. Це, зокрема, недоотримані прибутки виробників відповідної продукції внаслідок обмеження їхнього рівня рентабельності, тарифних, митних обмежень тощо. До неявних витрат доцільно віднести й додаткові витрати покупців на споживання за цінами, вищими від рівноважних. Величина неявних витрат не піддається розрахунку на основі фактичних даних, оскільки стосується прогнозних умовних величин (витрат, які були б здійснені споживачами, або величини прибутків, які були б отримані виробниками, за умови, що ситуація на ринку була б іншою, ніж при застосуванні існуючого або прогнозованого механізму державного регулювання). Крім того, регулювання пов'язане із значними витратами фінансових ресурсів на інформаційне та кадрове забезпечення, створення системи оперативного реагування на зміни середовища тощо.

Отже, особливо важливим є відстоювання державою інтересів в розвитку системи регулювання витратами підприємницького сектора, щов кінцевому підсумку призведе до скорочення суми витрат на виробництво та реалізацію продукції (товарів та/або робіт чи послуг), а також за умов успішної реалізації призведе до підвищення доходу за тих же обсягів випуску. Тому державне регулювання в системі управління витратами має бути націлене на постійний пошук і виявлення резервів економії ресурсів і до зниження витрат з метою підвищення ефективності фінансово-господарської діяльності підприємницького сектора.

Висновки

Отже, державне регулювання витратами підприємництва впливає на: забезпечення сприятливих умов для сталого економічного розвитку та подальшого економічного зростання в Україні, досягнення соціальної стабільності, підвищення рівня глобальної конкурентоспроможності країни. Відповідно до цієї мети можна сформулювати завдання та перспективи розвитку державного регулювання витратами підприємництва економіки України на даному етапі: забезпечення стабільного економічного зростання та розвитку; досягнення повної, ефективної та продуктивної зайнятості трудових ресурсів, нарощування трудового потенціалу; створення прозорого та справедливого перерозподілу доходів населення й зменшення соціальної напруженості; досягнення й послідовне підвищення економічної ефективності в країні; збалансування зовнішньоторговельного балансу країни, забезпечення стабільності цін і грошей, раціоналізація природокористування, подальший інституційний розвиток.

Література

1. *Osborne D., Gaebler T.* Reinventing Government: Now the Entrepreneurial Spirit is Transforming the Public Sector, Addison Wesley, 1992.
2. *Райзберг Б.А.* Современный экономический словарь / Б.А.Райзберг, Л.Ш.Лозовский, Е.Б.Стародубцева. – 2-е изд., исправ. – М. : Инфра-М, 1998. – 479 с.
3. Словник української мови. В 10-ти т. [Ред. колегія: акад. І.К.Білодід (голова) та інші] Т. VIII. Природа-Ряхтливий – К. : Наукова думка, 1977. – 840 с.
4. *Швайка Л.А.* Державне регулювання економіки : навч. посіб. / Л.А.Швайка. – К. : Знання, 2006. – 435 с.
5. *Приходченко Л.Л.* Забезпечення ефективності державного управління: теоретико-методологічні засади : монографія / Л.Л. Приходченко. – Одеса : Оптимум, 2009. – 300 с.
6. *Дмитриченко Л.И.* Государственное регулирование экономики: методология и теория: монографія / Л.И. Дмитриченко. – Донецк : Издательство «УкрНТЭК», 2001. – 329 с.
7. *Городкова С.А.* Основные слагаемые современной системы управления затратами / С.А. Городкова // Вестник Сибирского университета потребительской кооперации. – 2011. – № 1. – С. 137-147.
8. *Давидович І.С.* Управління витратами: Навчальний посібник. – К.: ЦУЛ, 2008. – 320 с.

УДК 331.5.02.5

Б.М. Одягайло
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри міжнародної економіки,
Університет економіки та права «КРОК»

В.І. Терехов
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри управління
фінансово-економічною безпекою,
Університет економіки та права «КРОК»

Запобігання «системним глобальним ефектам» у паливно-енергетичному комплексі України

Статтю присвячено дослідженню теоретичних та прикладних аспектів розвитку паливно-енергетичного комплексу України. Спираючись на науково-дослідну парадигму методологічного синтезу, обґрунтовано, що національна економічна система зазнає дестабілізуючого впливу, який відхиляє економічний процес від зазначеного напрямку, провокує кризи і порушення у всій системі відтворювальних ланцюжків національної економіки. Цей підхід дає можливість визначити основні дестабілізуючі чинники паливно-енергетичного комплексу України.

Ключові слова: паливно-енергетичний комплекс, комплекс функціональних ланцюжків, ланцюжок «енергетичної безпеки», модель енергетичного балансу, стратегічні запаси нафти і нафтопродуктів.

Б.М. Одягайло
доктор экономических наук, профессор,
профессор кафедры международной экономики,
Университет экономики и права «КРОК»

В.И. Терехов
доктор экономических наук, профессор,
профессор кафедры управления
финансово-экономической безопасностью,
Университет экономики и права «КРОК»

Предотвращение «системных глобальных эффектов» в топливно-энергетическом комплексе Украины

Статья посвящена исследованию теоретических и прикладных аспектов топливно-энергетического комплекса Украины. Основываясь на исследовательской парадигме методологического синтеза, обосновано, что национальная экономическая система подвержена дестабилизирующему влиянию, которое отклоняет экономический процесс от заданного направления, провоцирует кризисы и сбои в работе всей системы воспроизводных связей национальной экономики. Этот подход позволяет идентифицировать основные дестабилизирующие факторы топливно-энергетического комплекса Украины.

Ключевые слова: экономическая система, топливно-энергетический комплекс, комплекс функциональных цепей, цепочка «энергетической безопасности», модель энергетического баланса, стратегические запасы нефти и нефтепродуктов.

B. Odyagailo

*Doctor of Economics, Professor
Professor of the Department of International Economic Relations,
“KROK” University*

V. Terekhov

*Doctor of Economics, Professor,
Professor of the Department of Financial and Economic Security,
“KROK” University*

Preventing of the “Systemic Global Effects” in Ukrainian Fuel and Energy Complex

The article is dedicated to the research of the theoretical and applied problems of fuel and energy complex of Ukraine. Basing on the research model of methodological synthesis it was substantiated that national economical system appears to be a complex of functional chains, subsystems and elements in its interoperation and development. Special place in it is given to fuel-energy complex as a network of functional chains, which provides with fuel and energy.

Economical system is subject to destabilizing influences that decline economical process from intended direction, cause crises and failures in performance of entire system of replenishment chains of national economy, regardless of the level and place of destabilization that allows to identify all main destabilizing factors and choose convenient management strategy.

In the article the conceptual framework of the development of the fuel and energy complex of Ukraine is provided.

Keywords: *economical system, fuel and energy complex, complex of functional chains, chain of “security of energy supply”, energy balance model, strategic stocks of oil and oil products.*

Постановка проблеми

Необхідність удосконалення розвитку паливно-енергетичного комплексу України в сучасних умовах актуалізує проблему розробки теоретичних засад та практичних рекомендації з виявлення нових, передусім, специфічних способів управління цим сектором національного господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретичними й практичними проблемами паливно-енергетичного забезпечення сучасного соціально-економічного розвитку переймалися вчені зі світовими іменами: Д. Белл [1], К. Боулдінг [2], Дж. Гелбрейт [3], К. Кларк [4], Л.А. Семюельсон, У. Нордхауз [5], У. Росту [6], Р. Солоу [7], Г. Одум, Є. Одум [8], Р. Хейлблонер [9] та інші. Українська наука представлена широким колом науковців, які досліджують цю проблему: В. Гейцем [10], С. Денисюком [11], С. Дорогунцовим [12], С. Єрохіним [13], М. Ковалком [14], І. Лукіновим [15], С. Мочерним [16], А. Поручником [17], А. Савченком [18], А. Чухном [19], М. Чумаченко [20] та іншими.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Сталості національного енергозабезпечення загрожують зростаючі ціни на енергоносії, інвестиційні ризики, зношеність видобувної та трубопровідної інфраструктури, виснаженість запасів традиційних енергоресурсів, загострення екологічних проблем, напруженість у міжнародних політичних відносинах, що характерно для сьогодення, тощо. Ці обставини актуалізують проблему.

Формулювання цілей статті

Метою дослідження є виявлення ролі паливно-енергетичного комплексу в економічному зростанні та пошук відтворювальних структур, що дають можливість забезпечити національну економіку від дестабілізуючих впливів, які відхиляють економічний процес від визначеного напрямку. Мета обумовила цілі статті, що полягають у наступному:

- узагальнити і систематизувати теоретико-методологічні підходи, що можуть бути використані для уточнення поняття системності в економіці;
- визначити місце та роль паливно-енергетичного комплексу в національній економічній системі як особливої галузі економіки;
- запропонувати концептуальні основи стратегічного підходу щодо зменшення енергетичної залежності та розвитку паливно-енергетичного комплексу України.

Вклад основного матеріалу дослідження

Члени «Римського клубу», які, серед іншого, вирішують і проблему меж економічного зростання, констатували труднощі в реалізації проектів із запобігання негативним наслідкам глобальних впливів. Пізніше спроби обмеження цих впливів оцінили як безрезультатні, а труднощі стали визначатись як *системні глобальні ефекти*.

Найбільш характерним прикладом системних глобальних ефектів є прояви в паливно-енергетичному комплексі. Останнє десятиріччя характеризується хитким становищем на світових енергетичних ринках, яке посилюється істотним збільшенням залежності промислово розвинених країн та інших основних споживачів енергетичних ресурсів від імпорту цих ресурсів.

Дедалі актуальнішою стає проблема енергетичної безпеки і стабільності на світових енергетичних ринках. На різних етапах історичного процесу точилася жорстока боротьба за володіння мінерально-сировинними джерелами. Змінювалися тільки форми цієї боротьби.

Враховуючи необхідність прискорення економічного зростання і відновлення економічного потенціалу України до рівня середньостатистичних європейських країн, можна стверджувати, що ВВП України має подвоїтися і навіть потроїтися в найближче десятиріччя. Це кореспондується із задекларованими Урядом України стратегічними завданнями. І виглядає реальним.

За умови відновлення попередніх темпів зростання вітчизняної економіки, автоматично зростатиме споживання всіх ресурсів, у тому числі й енергетичних. Розрахунки показують, що ВВП України є одним із найбільш енергоємних у світі. Так, якщо видобуток ПЕР у розрахунку на душу населення в Україні становить 4,5, то це майже дорівнює аналогічному значенню для країн ОЕСР – 4,69. Водночас ВВП в розрахунку на душу населення в Україні значно менший, ніж у країнах ЄС: \$2,2 тис. на рік на душу населення в Україні та \$20-30 тис. в європейських країнах [22].

Вихід на найнижчий по Європі показник 10-12 тис. дол. США за рік для України означає зростання ВВП майже в шість разів, приблизно до \$600 млрд дол., або до 3 трлн грн в поточних цінах. У такому разі показники, наведені в прогнозованому балансі на 2030 р., будуть перевершені вже в 2010–2015 роках. Це означає зростання попиту на міжнародних ринках ресурсів з боку України щонайменше вдвічі.

Лише цей фактор стане причиною додаткового зростання цін на ресурси, а враховуючи, що в аналогічних процесах зростання знаходяться ще й інші країни,

це зростання стає співставним із величиною змін енергетичних запасів США, які, як відомо, дуже суттєво впливають на світові ціни на енергоресурси, зміни яких можуть відбуватися під дією цього чинника навіть протягом доби або тижня [24].

Можна зробити попередній висновок, що розрахунки критеріїв енергетичної безпеки з урахуванням міжнародних показників стану національної економіки та динаміки ринкових цін є більш інформативними для визначення параметрів енергетичної безпеки. За наведеними попередніми розрахунками, для України та з урахуванням відносин, що склалися між Україною і російською ТНК «Газпром», зростає загроза енергетичній небезпеці. Її ризики вже в 2016 р. завдали великих втрат економіці України, а в майбутньому можуть зашкодити їй ще більше. Це вимагає уже зараз вжити запобіжних заходів зі зниження енергетичної залежності.

Головними напрямками зниження енергетичної залежності України повинні стати:

- а) зменшення частки загального імпорту ПЕР;
- б) зниження частки монопольного імпорту ПЕР, включно з оптимізацією балансу та проведенням диверсифікації джерел постачання ПЕР;
- в) максимальне використання існуючих та створення нових транспортних потужностей ПЕР;
- г) забезпечення внутрішньої енергетичної незалежності.

Зменшення частки імпорту повинно здійснюватися за рахунок збільшення рівня та ефективності власного виробництва ПЕР та за рахунок підвищення ефективності їх використання. Одним із найбільш важливих заходів зниження енергетичної залежності повинна стати диверсифікація джерел постачання ПЕР. Ці заходи є необхідними в зв'язку зі значною монопольною залежністю від Росії, а також обмеженими ресурсними можливостями, які не дають змоги реалізувати достатньою мірою інші заходи щодо зниження рівня енергетичної залежності. Йдеться, зокрема, про нарощування геологорозвідувальних робіт та власного виробництва. Крім того, досягнення певного рівня диверсифікації постачань ПЕР в державу (наявність не менше 3 джерел постачань з рівнем 25–30% від загального обсягу) є однією з необхідних умов для вступу України до ЄС.

Можливості диверсифікації постачань природного газу в Україну досить обмежені, на що є об'єктивні причини. Існуючий варіант газопостачання з Туркменістану не відповідає повною мірою вимогам диверсифікації в зв'язку з транзитом газу через територію Росії. Це стосується й будь-яких альтернативних варіантів постачання газу з інших країн (Казахстану, Узбекистану, Ірану) через територію Росії. Реалізуючи такі варіант, Україна перебуватиме під значним економічним (ціни) та політичним (втрата незалежності) впливом.

У суміжних з Україною державах (крім Росії) відсутні необхідні ресурси природного газу для альтернативного постачання. Постачання газу з прикаспійських країн в обхід Росії або з інших дальніх джерел (Норвегія, Північна Африка) будуть значно дорожчими від існуючих, особливо на етапі їх освоєння. Наприклад, вартість будівництва нафтопроводу Іран – Європа оцінюється у \$7,5 млрд. До того ж, згідно з європейськими перспективними планами, головним транзитером газу з Азії має стати Туреччина. Не вирішує проблеми транзит газу через Словаччину (табл.).

Зношеність матеріальної складової енергетичної системи веде до збільшення витратної складової на транспортування енергії. У порівнянні з розвиненими країнами частка витрат електроенергії на її транспортування зростає з кожним роком [21, с. 325]. Тому «системні ефекти» не зникають.

Стан матеріальної бази паливно-енергетичного комплексу України

Складова ПЕК України	Характеристика складової ПЕК України	Стан матеріальної бази складової ПЕК України
Електроенергетичний комплекс	Об'єднана енергетична система України – загальна довжина ліній електропередач 220-750 кВ – 22,3 тис. км; кількість електропідстанцій – 131; 1 млн км повітряних і кабельних ліній електропостачання; 200 тис. од. трансформаторних підстанцій. На 4 атомних електростанціях налічується 15 енергоблоків	Понад 92% енергоблоків ТЕС використали свій розрахунковий ресурс; 64% енергоблоків перейшли межу граничного ресурсу та фізичного зносу. 34% ліній електропередач експлуатуються понад 40 років; 76% обладнання трансформаторних підстанцій використали свій розрахунковий ресурс. Енергоблоки відпрацювали 54,2% розрахункового терміну експлуатації
Нафтогазовий комплекс	Газотранспортна система України включає 37,6 тис. км газопроводів, 73 компресорних станції, 110 компресорних цехів, 1607 газорозподільних станцій, 13 підземних сховищ газу місткістю 32 млрд куб. м Нафтопровідна система України включає 18 магістральних нафтопроводів загальною довжиною 4,6 тис. км, 51 нафтоперекачувальну станцію, 176 насосних агрегатів. Ємність резервуарного парку становить 1085 тис. куб. м.	29% газопроводів вичерпали амортизаційний термін; 60% газопроводів в експлуатації від 10 до 33 років; 1/3 перекачувальних агрегатів відпрацювала моторесурс. Частина нафтопроводів експлуатуються 43 роки при терміні експлуатації 28 років; 70% нафтопроводів і технологічного обладнання використали свій ресурс повністю.

Джерело: складено авторами на основі даних інформаційних сайтів [21, 22, 23]

Чудовий приклад системного підходу до створення програмної основи стратегічного енергетичного розвитку, що є однаковою для всіх країн-учасниць, демонструє Євросоюз. Він подається у вигляді кількох послідовно прийнятих, узгоджених і взаємодоповнюючих Зелених книг: «На шляху до Європейської стратегії безпечного енергозабезпечення» (2000 р.), «Енергетична ефективність – або виробляти більше з меншими витратами» (2005 р.) та «Європейська стратегія сталої, конкурентної і безпечної енергетики» (2006 р.). Системність підходу ЄС до окресленої проблеми забезпечується також і за рахунок того, що завдання програм енергетичного розвитку підпорядковані цілям ієрархічно більш пріоритетного макроекономічного розвитку. Так, самостійна програма «Розумну енергію – Європі» реалізується у складі діючої Рамкової програми ЄС з конкурентоспроможності та інновацій на 2007–2013 роки. У нас застосування такого підходу є завданням майбутнього, й не визнається у найближчій перспективі [20].

Порушення принципу комплексності розробки Енергетичної стратегії України на період до 2030 року має два прояви.

1) Нескоординованість міжгалузевого розвитку як паливно-енергетичного комплексу, так і національної економіки в цілому. Це підтверджується наступними фактами:

– Стратегією енергетичного розвитку держави передбачено запровадження альтернативного нині діючому механізму ціноутворення на вугільну продукцію,

причому орієнтованого на рівень світових цін на відповідні марки вугілля. У 2005 році вони становили, відповідно, 110 дол. за тонну коксівного вугілля і 50 дол. – за тонну енергетичного. Але при цьому розробники документа не оцінили ані очікуваного ефекту від зміни цін на електроенергію і металопрокат, що є «вхідними» для вітчизняних підприємств тієї ж вугільної промисловості, ані відповідного підвищення рівня збитковості цих підприємств, що покривається за рахунок бюджету.

– Стратегічно було визначено зростання українського експорту електроенергії уже до 2010 року в 1,5 раза. При цьому у відповідному розділі Енергетичної стратегії чітко визнано критичний стан вітчизняної електротранспортної інфраструктури: у складі магістральних електричних мереж 34% повітряних ліній напругою 220-330 кВ мають понад 40 років експлуатації, а 76% основного обладнання трансформаторних електростанцій вже повністю виробили свій розрахунковий технічний ресурс.

2) Неврахування комплексних взаємозв'язків і впливів функціонування ПЕК на інші сфери суспільного життя, насамперед екологічну. Це свідчить про відсутність вираженого комплексного підходу до розробки Енергетичної стратегії. У прийнятому документі відсутні як кількісні індикатори екологічного навантаження діяльності ПЕК та інших енерговитратних секторів економіки, так і критерії оцінки вартості заходів екологізації української енергетики. Відсутність належної кількісної оцінки екологічної складової в Стратегії енергетичного розвитку України не відповідає ні європейським засадам формулювання національної енергетичної стратегії, ні принципам моделі сталого розвитку (на які спираються, за їх твердженням, розробники українського стратегічного документа).

Оптимізація національної енергетичної стратегії України вимагає побудови відповідної моделі енергетичного балансу. Практично доцільним є розроблення імітаційної енерго-економічної моделі, основою якої є матриця міжгалузевого балансу. Це дає додаткові можливості для врахування основних факторів, що впливають на зміну матриці коефіцієнтів прямих витрат за довгострокових прогнозів, а саме: на технологічне переозброєння; на енергозбереження; на цінову і податкову політику.

Убезпечення нашої країни від дестабілізуючих факторів транснаціонального характеру передбачає побудову відповідної моделі енергетичного балансу з оцінкою перспективного попиту на продукцію ПЕР. Відповідно до очікуваних обсягів споживання енергії прогноуються потреби в ключових матеріальних та фінансових ресурсах; темпи соціально-економічного розвитку та структурні економічні зміни. Необхідним для цього є виявлення кількісних взаємозв'язків енергетики та економіки. Встановлено, що взаємозалежність між темпами розвитку економіки, змінами її структури та енергоспоживанням визначається складним комплексом факторів, що представляють всю систему функціональних ланцюжків суспільного відтворення, де одним із провідних є *функціональний ланцюжок* «енергетичної безпеки».

Висновки

Згідно нашого дослідження, розрахунки критеріїв енергетичної безпеки із урахуванням міжнародних агрегованих системних показників стану національної економіки із урахуванням ринкових процесів, динаміки ринкових цін є більш інформативними і, відповідно, ефективними для визначення параметрів енергетичної безпеки. З урахуванням даної обставини, оптимізація національної енергетичної стратегії України вимагає побудови відповідної моделі енергетичного балансу; практично доцільним є розроблення імітаційної енерго-економічної мо-

делі, основою якої є матриця міжгалузевого балансу, що має додаткові можливості для враховування основних факторів, впливаючих на зміну матриці коефіцієнтів прямих витрат при довгострокових прогнозах, а саме: політики технологічного переозброєння; політики енергозбереження; цінової і податкової політики.

Література:

1. Белл Д. Начало постиндустриального общества. М.: Наука, 1973. – 563 с.
2. Боулдинг, К. Общая теория систем — скелет науки // Исследования по общей теории систем. – М.: Наука, 1969.
3. Гэлбрейт, Дж. К. Экономические теории и цели общества = Economics and the Public Purpose (1973). – М.: Прогресс, 1976. – 408 с.
4. Colin Grant Clark. National Income and Outlay, 1937.
5. Семюелсон Л. А., Нордгауз В. Д. Макроекономіка / Пер. з англ. – К.: Основи, 1995.р.
6. Rostow W. W. The stages of economic growth. A non-communist manifesto / W. W. Rostow. – N.Y. : Cambridge University Press, 1960. – 273 p.
7. Solow R. Growth Theory: An Exposition. Oxford: University Press. 1969. 345 p.
8. Одум Г., Одум Э. Энергетический базис человека и природы. – М.: Прогресс, 1978. – 380 с.
9. Neilbroner R. 21-st Century Capitalism. – New York – London, 1993.
10. Структурні зміни та економічний розвиток України : [монографія] / [Геєць В. М. та ін.]; за ред. д-ра екон. наук Л.В. Шинкарук ; НАН України, Ін-т економіки та прогнозування. – К., 2011. – 696 с.
11. Денисюк С.П. Энергоефективність та напрями самоенергозабезпечення регіонів на прикладі Закарпаття / С.П. Денисюк, Ю.О. Віхарєв, І.П. Радиш, О.І. Гололобов, О.В. Ковальов, О.Г. Машкара; ред.: М.П. Ковалко; НАН України. – К. : Укр. енциклопед. знання, 2000. – 118 с.
12. Дорогунцов С.І., Заяць Т.А., Коваль Я.В. та ін. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: Підручник. – К.: КНЕУ, 2005. – 988 с.
13. Єрохін, Сергій Аркадійович. Структурна трансформація національної економіки : Теоретико-методологічний аспект / Сергій Аркадійович Єрохін. – Київ : Світ Знань, 2002. – 528 с.
14. Ковалко М.П. Основні засади створення системи інформаційно-аналітичного забезпечення паливно-енергетичного комплексу України / М.П. Ковалко, С.П. Денисюк, Ю.І. Шульга, О.В. Дитиненко, І.А. Примаченко, О.В. Ковальов; НАН України. – К. : Укр. енциклопед. знання, 2000. – 106 с.
15. Лукинов И.И. Эволюция экономических систем / И.И. Лукинов. – М. : Экономика, 2002. – 568 с.
16. Мочерний С.В. Світове господарство в умовах глобалізації : [монографія] / Мочерний С.В., Ларіна Я.С., Фомішин С.В. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 200 с.
17. Поручник А.М. Національний інтерес України: економічна самодостатність у глобальному вимірі: монографія / А.М.Поручник; ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В.Гетьмана». – К., 2008. – 352 с.
18. Савченко А.Г. Макроекономіка: Підручник. / А.Г.Савченко, А.П. Наливайко, Т.В. Омеляненко та ін. – К.: КНЕУ, 2005. – 441 с.
19. Економічний аналіз: Навч. посібник / М.А. Болюх, В.З. Бурчевський, М.І. Горбатов та ін.; За ред. акад. НАНУ, проф. М.Г. Чумаченка. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2003. – 556 с.
20. Чухно А.А. Постіндустриальна економіка: теорія, практика та їх значення для України / А.А.Чухно. – К. : Логос, 2003. – 631 с.
21. Воронкова А.Е. Управлінські рішення в забезпеченні конкурентоспроможності підприємства: організаційний аспект: Монографія / Воронкова А.Е., Калюжна Н.Г., Оленко В.І. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2008. – 512 с.
22. Официальные документы и библиографические базы данных [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/ru/databases/>
23. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
24. Офіційний сайт Світова організація торгівлі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wto.org>

УДК 338. 246. 87 (477)

Л.В. Січевлюк
кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії,
Університет економіки та права «КРОК»

Організаційно-економічні засади державності у теоретичній спадщині В'ячеслава Липинського

У статті досліджується теоретична концепція формування національної еліти В'ячеслава Липинського. Акцентовується увага на зв'язку цього процесу з державотворенням. Зроблено висновок про актуальність концепції еліти для сучасного стану державотворення в Україні.

Ключові слова: державність, організаційно-економічні основи державності, національна еліта, національна аристократія.

Л.В. Сичевлюк
кандидат экономических наук,
доцент кафедры экономической теории,
Университет экономики и права «КРОК»

Организационно-экономические основы государственности в теоретическом наследии Вячеслава Липинского

В статье исследуется теоретическая концепция формирования национальной элиты Вячеслава Липинского. Акцентируется внимание на связи этого процесса с созданием государства. Сделан вывод об актуальности концепции элиты для современного этапа украинской государственности.

Ключевые слова: государственность, организационно-экономические основы государственности, национальная элита, национальная аристократия.

L. Sichevluik
PhD in Economics,
Economic Theory Department Associate Professor,
«KROK» University

Organizational and Economic Principles of State in Theoretical Heritage of Viacheslav Lypynskiy

The article examines the theoretical concept of V.Lypynskiy on formation of national elite. The attention is paid to the connection of this process with state development. The author makes conclusion about the relevance of the national-elite concept for the current stage of statehood in Ukraine.

Keywords: statehood, its organizational and economic basis, the national elite, national aristocracy.

Постановка проблеми

Сучасні зміни в соціально-економічному та політичному житті України роблять актуальною проблему підпорядкування політичної діяльності загальнона-

ціональним інтересам, включно з економічними. Характер, спрямованість і суспільна результативність політики вирішальною мірою визначаються панівним політичним класом, елітами і лідерами країни. Низька якість українського правлячого класу, його нездатність до ефективної політичної діяльності спонукає вчених вести пошук шляхів, технологій, які сприяють «оздоровленню» української політичної сфери, виведенню її на рівень, який дасть змогу успішно і своєчасно розв'язувати проблеми і суперечності українського суспільства.

Ідеї В. Липинського щодо економічних основ формування української еліти, якостей, завдань та функцій національної аристократії можуть бути корисними для сучасного українського суспільства, яке в черговий раз прагне зміцнити та реформувати власну державу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Вагомий внесок у вивчення політичних та економічних поглядів українського мислителя В. Липинського зробили К. Галушко [2], В. Потульницький [15], С. Приходько [16], Я. Пеленський [14] і Сікора [17]. Однак більша частина наукового доробку згаданих дослідників стосується системи поглядів В'ячеслава Липинського без акценту на його концепції національної еліти як фундаментальної передумови державності.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Сучасні науковці звертають увагу на різні напрями теоретико-історичних досліджень В. Липинського. Однак вирішення завдання щодо ролі та значення політичної еліти для становлення Української держави, її економічного та соціального розвитку не дістало належного висвітлення в історико-економічній науці.

Формування цілей статті

Метою статті є виокремлення у творчості В. Липинського завдань із формування «національної аристократії», які забезпечують передумови становлення та розвитку української держави.

Виклад основного матеріалу дослідження

В'ячеслав Липинський – поляк за походженням, українець за політичними поглядами, був найоригінальнішим українським політичним теоретиком, визначним ідеологом та політичним діячем ХХ століття. Основну частину творчого життя він присвятив дослідженню фундаментальних проблем національної самостійності та державності України.

Безпосередній розгляд концепції політичної еліти національної держави за Липинським має починатись з його центральної роботи «Листи до братів-хліборобів» [7]. В. Липинський побіжно, розвиваючи або доповнюючи головну ідею, звертається до проблеми національної еліти майже в усіх інших своїх роботах, що засвідчує підвищену зацікавленість мислителя до зазначеної теми.

Хоча В. Липинський не вживає поняття «національна еліта», а застосовує термін «національна аристократія», ми використовуємо їх як синоніми. Зміст і сутність національної еліти український теоретик розкриває у зв'язку з поняттями «нація» та «державна». Під нацією він розуміє певний тяглий механізм конституювання організаційних форм людських спільнот, найвищим щаблем розвитку якого є національна держава. «Нація єть формацією не тільки взагалі історії, а історичного наростання і розвитку серед певного етнічно-відмінного людського колективу іменно конструктивних, а не деструктивних, іменно саме організуючих, а не руйнуючих політичних вартостей. Витворювання і здійснювання оцих вартостей – починаючи від якоїсь політичної організації, об'єднаної

одною національно-політичною ідеєю і кінчаючи найвищою формою національної організації: національною державою – має на меті усвідомити і зорганізувати даний людський колектив, зв'язаний механічно певними вродженими йому рисами подібностей і одним стихійним ірраціональним хотінням, в одну органічну, свідому себе цілість, що вже свідомо бореться за своє існування, за свій розвиток, за здійснення свого вже усвідомленого спільного національного хотіння» [7, с. 129]. Доки цей організм розвиває в собі внутрішні індивідуальні об'єднуючі та організуючі якості, доти живе і розвивається нація. Цікаво, що втрата цих організуючих властивостей, які служать цілям самозбереження колективу, порівнюється В. Липинським за наслідками з фізичною смертю цього колективу.

В. Липинський запитує: «Хто і як в данім етнічно відміннім колективі і на даній території, яку цей колектив займає, веде перед в процесі його організації і об'єднання? Хто і як творить в ньому вищі громадські національно-конструктивні вартости? Хто і як, кажучи образно, відіграє в ньому роллю дріжджів, на яких пасивне етнографічне тісто того колективу росте і перетворюється в активну націю?» [7, с. 130]. Його відповідь така: це та креативна меншість, що витворює моральні, політичні, цивілізаційні та культурні цінності, які в подальшому стають надбанням усієї нації та фундаментом, на якому вона розвивається. Це – аристократія, не в розумінні родової шляхти, дворянства, козацтва, а в первинному граматичному значенні «найкращих людей».

В. Липинський використовує термін «аристократія» для означення «тієї групи найкращих в даній історичний момент серед нації людей, які найкращі серед неї тому, що власне вони в даній момент являються організаторами, правителями і керманічами нації» [7, с. 131].

В. Липинський акцентує увагу на економічних основах формування національної еліти. Він вказує, що життя кожної нації супроводжується перманентною боротьбою двох начал: утворюючого та руйнуючого, конструктивного та деструктивного. Апогей зіткнення цих суперечливих елементів настає тоді, коли матеріальний розвиток нації випереджає політико-організаційні форми упорядкування суспільства, які продукує і зберігає аристократія. Тоді нові прогресивні елементи прагнуть до нових організаційних форм, заміни старої еліти. Від того, чи зможе стара аристократія прийняти вимоги часу і запропонувати ці нові форми залежить майбутнє всякої нації [7, с. 150]. У цій теорії спостерігається вплив ідеї К. Маркса про суперечність між виробничими відносинами та продуктивними силами суспільства.

Досліджуючи проблему генезису нації, держави та національної аристократії, В. Липинський вводить поняття «раси» та «расових відносин», де під расою він розуміє не тільки біологічні та духовні, а й певні соціальні параметри [7, с. 211-212].

«В дійсності ж на цьому острові, як і на всіх дійсних національних «островах» нашої земної кулі, єсть в основі дві раси. Одна більше активна, рухлива, більше громадськи моральна і тому краще зорганізована, сильніша, що прийшовши сюди, дала ті чи інші форми матеріальної культури та громадської організації; і друга більше пасивна, інертна, більше лінива, менше громадськи моральна і тому гірше зорганізована, слабша, яка ці форми прийняла» [7, с. 214].

Активна меншість, щоб забезпечити своє панування над пасивною масою, повинна легітимізувати свою владу шляхом встановлення і забезпечення морального авторитету в очах більшості, що відбувається через запровадження єдиної «громадської віри» та «громадської моралі», привнесення адекватних форм матеріальної культури та громадської організації [7, с. 215].

З точки зору автора «Листів», ця «утворююча раса» є прогресивною силою,

яка насаджує відсталій масі порівняно вищі цивілізаційні форми розвитку матеріальної та громадсько-організаційної творчості, спонукає пасивний елемент до праці і витворення нових цінностей.

Ідеальним варіантом є той, коли певна людська спільнота зі свого середовища викристалізує власну еліту, а та, своєю чергою, виступає творцем автохтонної держави і нації, культурних і громадських вартостей. «Без своєї власної суверенної державної організації не може бути нації. Власна держава – це синонім влади власної аристократії, і як не може бути нації без своєї власної національної аристократії, так не може бути національної аристократії, а значить і нації, без своєї власної держави», – пише теоретик [7, с. 211].

В. Липинський бачить три способи чи три методи витворення національної аристократії: охлократія з диктатурою (механічний тип зв'язку), демократія з республікою (хаотичний взаємозв'язок) та класократія із «законом обмеженою та законом обмежуючою» дідичною монархією (гармонійний тип взаємовідносин). В. Липинський пише: «Коли ми, отже, розглядаємо життя нації в минулому, в його вже усталених формах, то рівень матеріальної культури – її розвиток, упадок чи заник – дають нам непреложне свідчення тих форм громадської моралі, тих методів організації нації і тих форм морального авторитету, які присущі аристократії даної нації в дану історичну добу: класократія, демократія, охлократія» [7, с. 208]. Однозначні симпатії В. Липинського на боці класократії. Кожна з цих форм має свою соціальну базу як джерело становлення еліти, окремі основи її формування та шляхи реалізації влади.

Устрій класократії відзначається рівновагою між владою і свободою, між стримуючими і рушійними силами. В цій системі громадянство наділене свободою економічної, культурної та політичної самодіяльності, але ця свобода дисциплінована авторитетом сильної і стабільної державної влади. Суспільство класово диференційоване, при чому органи класового самоуправління користуються автономією у своїх власних сферах; найкращі керівні групи всіх класів входять до загальнонаціональної провідної верстви.

Основний стрижень класократичної провідної верстви становлять так звані «войовники-продуценти». В минулому це були, звичайно, хлібороби типу римських патрициїв, англійської джентрі чи українського городового козацтва. Але Липинський допускає, що в модерних умовах цю функцію може виконувати теж робітничо-індустріальна аристократія, яка, наприклад, в Англії зорганізована у професійних спілках. «Клясократичний устрій вимагає критики й опозиції. Але наявність опозиції не приводить до революційних зламів, бо опозиція діє в рамках традиційного правопорядку, який виховує її в дусі політичного реалізму та відповідальності» [16, с. 141].

Класократія передбачає і принцип циркуляції, постійного оновлення провідної верстви, коли «найздібніші виходні з соціальних низів асимілюються з національною аристократією, забезпечуючи цим її постійне відмолоджування» [11, с. 141].

Спадкова конституційна, законом обмежена монархія, що символізує тяглість і надкласовий характер держави, найбільше співзвучна класократії. Б. Кухта, зокрема, вважає, що суть класократії полягає у «запереченні республіканської парламентської республіки» [6, с. 270]. Про це свідчать аргументи самого В. Липинського: «Я не демократ – влада народу мусить бути обмежена точно означеними правами... влада монарха мусить бути точно означена правами народу... бо вважаю, що «народовладний» демократичний метод організації громадського життя, опертий на спекуляції найгіршими інстинктами мас, веде власне народ до загибелі...» [8, с. 8].

За класократичної еліти аристократія приходить до керівництва шляхом вибору кращих представників різних станів і класів, з яких складається суспільство. Принцип відбору в «ешелони провідної верстви» за здібностями, внутрішніми якостями та реальними можливостями представників з-поміж усього люду держави, дає відповідь на питання про шляхи формування національної аристократії за класократичного устрою. Про уявлення В. Липинського щодо класів та станів свідчать такі визначення: «Класи: хліборобський (поміщики, селяни, сільські робітники); промисловий (власники фабрик, інженери, робітники); фінансовий і купецький (всі ті, хто живе не з продукції, а з обміну продуктами); комунікаційний (залізничники, шофери, поштарі-телеграфісти і т.д.); інтелігенція, яка має здійснювати функції ідеологічного порядку (духовенство, учителі, письменники, журналісти, адвокати, лікарі і т.д.). Стани: організатори і організовані; перші – активна меншість, другі – пасивна більшість. У хліборобів – це поміщики і селяни, у промисловців – власники і робітники, у інтелігенції – церква і університети. Активна меншість – виборна аристократія – обмежує свою владу послухом монархові» [7, с. 136-137].

Демократію В. Липинський характеризує як те, що може порушити баланс між владою і свободою на користь останньої. Необмежений демократичний індивідуалізм підриває основи дисципліни і правопорядку в суспільстві. Господарська та інтелектуальна самодіяльність набирає хаотичних форм. Державна влада при демократії стає знаряддям приватних інтересів. Вона фактично концентрується в руках продуцентів-невойовників (багатіїв-плутократів), які жваво користуються послугами найманих професійних політиків із середовища інтелігенції. І та продукує соціальний популізм і демагогію. Зникає почуття політичної відповідальності партій внаслідок їх роздрібнення. Історичні приклади демократії в розумінні В. Липинського: атенська й римська республіки доби занепаду, Франція Третьої республіки, польська шляхетська Річ Посполита, російська керенщина та її українські відповідники [11, с. 141].

В демократії «вибився наверх расово неусталений і психічно незрівноважений тип мішанця-метиса та, замість поділу на кляси, появився хаотичний конгломерат одиниць, взаємно собі чужих, взаємно себе ненавидячи і звязаних в одно національне тіло останками національної і державної організації, що була витворилась під пануванням колишньої клясократичної чи охлократичної аристократії» [5, с. 34].

«Тип третій: по взаємовідношенню між расою активною і расою пасивною – механічний, по свому організаційному методу – охлократичний» [7, с. 261].

Під охлократією автор розуміє такий суспільно-політичний лад, де активна меншість твориться шляхом організації різнокласових елементів в одній верстві, яка необмежено панує над даним громадянством. Прикладом може бути царська бюрократія, комуністична та фашистська партії. Охлократичний лад, який завжди тримається на насильстві і примусі, є, на думку вченого, недовговічним. «Охлократія означає абсолютистичне панування войовників-непродуцентів, з повним придушенням свободи та самодіяльності громадянства. В минулому охлократична аристократія часто складалася з кочовиків, а в модерні часи – з декласованих, номадизуючих елементів, що постають на соціальних периферіях індустріальної цивілізації. Охлократична провідна верства зорганізована як монолітний військово-бюрократичний «орден», «преторіанська гвардія», «яничари» чи як новітня «монопартія»; систему очолює деспотичний монарх-самодержавець або вождь-диктатор» [11, с. 142].

Зупинимося на аналізі тих фундаментальних властивостей національної

аристократії, які власне і дають, за В. Липинським, змогу говорити про певну групу людей як про еліту, а також розглянемо завдання та функції які на неї покладаються.

Автор пише: «Без двох основних прикмет: матеріальної сили і морального авторитету – немає і не може бути національної аристократії. А без національної аристократії – без сильних і авторитетних провідників нації в її тяжкій боротьбі за існування – немає і не може бути нації» [7, с. 137].

Джерелом сили національної аристократії, перш за все, є ірраціональне хотіння. Воно сприймається як даність, факт, який не піддається поясненню; воно або властиве комусь, або ні. Одним із таких джерел, крім того, є воля до влади, але не адикція, не хвороба влади, а природжена іманентна властивість веліти, бути поводирем. «Без стихійної волі до влади, до сили, до ризику, до саможертви, до панування – не може повстати серед нації національна аристократія» [7, с. 137].

Щоб не просто називатися, а насправді бути аристократією, необхідна політична активність, психологія і мораль «лицарів-войовників». Провідна верства, крім таких факторів, як прагнення правити, організовувати та уміння жертвувати і ризикувати своїм життям, мусить володіти технічними засобами війни та оборони: державою, зброєю та армією; технічними засобами економічної продукції: землею, фабриками та машинами. Важливо, що еліта має володіти такими технічними засобами війни і продукції, які є необхідними для матеріального життя і оборони нації в даний історичний момент, іншими словами, засобами, що відповідають цивілізаційному розвитку та критеріям прогресу конкретної епохи і визначеної спільноти [12, с. 120].

Врешті решт не можна оминати і такої якості національної аристократії, як відповідальність. Найбільшою мірою нею повинен бути наділений провідник, який «несе за цю державу не часову, а постійну аж до смерти і по смерти перед своїми нащадками відповідальність» [7, с. 45]. Провідник несе цілковиту відповідальність і за добробут суспільства, і за його занепад.

Відповідальність держави перед громадянством може існувати лише при гармонійних відносинах цих субстратів між собою. Такий стан має місце, коли сильна держава, що є синонімом ефективної організації тих, хто править, репрезентована і керована реальним династично персоніфікованим монархом, і коли «держава, в лиці виконанців влади цього реального суверена, відповідає за свої діла перед сильним громадянством (класократія, по моїй термінології)» [7, с. 387].

Інакше кажучи, відповідальність держави перед народом є відповідальністю провідників нації, тобто політичної еліти, перед суспільством, бо саме вони є втіленням держави. Аристократія, що не здатна відповідати за свої вчинки і дії, веде суспільство до хаосу та анархії.

Провідна верства покликана виконувати низку важливих завдань, що мають життєво необхідний характер для суспільства. Найпершим є завдання керівництва та управління суспільством, необхідність вести за собою маси, задовольняючи інтереси різних соціальних груп. Еліта, як ядро всієї політичної системи, мусить бути її керуючим координаційним центром. «Коли провідники нації заслабі на те, щоб повести за собою масу, то вони мусять самі йти за масою. Коли верхи не можуть піднести до свого рівня низів, то вони мусять самі опуститись до рівня цих низів, або відірватись від нації» [9, с. 82-83].

Можна сказати, що бути аристократією – значить уміти організовувати. Держава – це організація, а отже плід діяльності організаторів. Завдання провідників полягає у тому, щоб структурувати суспільство на засадах консенсусу і солідарності, або на ідеалістичному принципі «гармонії». «Кожночасна національна

аристократія мусить так об'єднувати і так організувати свою націю, щоб під її проводом нація мала якнайкращі матеріальні і моральні умови для перемоги в тяжкій боротьбі за існування» [7, с. 136].

Сильна еліта, крім того, має бути провідником народу, насамперед у політичному і культурному сенсах, бо «спекуляція на політичній темноті народній, це одинокий політичний шлях для кожної слабкої аристократії» [9, с. 83].

Важливою функцією, що покладається на політичну еліту, є також національно-державна ідентифікація народу. Суть її полягає в синхронізації процесів розбудови власної держави та відродження національних традицій, мови, духовної спадщини та культури. Цей процес має очолюватися і спрямовуватися саме провідною верствою [4, с. 44-48].

Ми вже звертали увагу на те, що аристократія сама безпосередньо не продукує національну ідею, її мізками є інтелігенція. Ставлення В. Липинського до інтелігенції міститься у його критиці О. Конта: «Позитивістична утопія Огюста Конта, яка каже, що націями повинні правити виборні найбільш освічені інтелігенти, останеться певне на віки неосягненою мрією тому, що од початку світа і мабуть до його кінця, націями правили, правлять і будуть правити найсильніші» [7, с. 149]. Але еліта розповсюджує витворені інтелігенцією ідеї серед усього суспільства, використовує їх як основу своєї політики.

Національна аристократія повинна, серед іншого, забезпечувати поступ суспільства, інноваційність його розвитку, безперервно витворювати нові форми організації у відповідності до рівня матеріального і духовного прогресу. Як активна «раса» вона має культивувати фундаментальні цінності народу, що виявляються в його культурній спадщині, традиціях, моральних і матеріальних цінностях.

Наведені характеристики національної аристократії, покладені на неї завдання та виконувані функції не претендують на повноту і вичерпність. Тут окреслено ті параметри політичної еліти, на яких особливо фокусується В. Липинський і дослідники його науково-теоретичної спадщини.

Висновки

Суттєвим внеском В. Липинського до теорії побудови держави є концепція «національної аристократії». Її фундаментальна ідея полягає у тому, що ні етнографічна (етнічна) маса людей як така, ні мова, ні окрема територія автоматично не творять нації. Це здійснюється активною групою цієї нації, на ґрунті культурних, моральних і політичних цінностей якої й формується нація.

Аристократія, у розумінні В. Липинського, це «групи найкращих в даний історичний момент серед нації людей» [7, с. 131]. У концепції Липинського національна аристократія пов'язана не стільки з українською національністю, скільки з українською державністю. Вчений зазначає, що без аристократії немає нації, так само, як не може бути національної аристократії без власної держави.

Спираючись на теорію марксизму, яка була популярною в той час на Галичині, Липинський економічною основою формування національної еліти вважає суперечність між виробничими відносинами та продуктивними силами, що є головним джерелом історичного розвитку. Автор зазначає, що апогей зіткнення цих суперечливих елементів настає тоді, коли матеріальний розвиток нації випереджає політико-організаційні форми упорядкування суспільства. Останні продукує і зберігає аристократія.

У дослідженнях вченого можна виокремити такі основні властивості, які повинні бути притаманні національній еліті:

- політична активність, психологія і мораль «лицарів-войовників»;

- матеріальна сила та моральний авторитет;
- відповідальність;
- «ірраціональне хотіння» (воля до влади, до ризику, до самопожертви, до панування);
- володіння технічними засобами війни та оборони: державною організацією, зброєю, армією та технічними засобами виробництва економічних благ: землею, фабриками, машинами.

Основними завданнями, які повинна виконувати еліта нації, В'ячеслав Липинський вважає:

- керівництво та управління суспільством;
- забезпечення просвітництва народу;
- вміння організовувати процеси;
- формування національної ідентифікації народу;
- забезпечування розвитку суспільства;
- захист суверенітету та гарантування безпеки держави.

З огляду на зазначені В. Липинським властивості та завдання національної еліти, можна зробити висновок, що формування української еліти знаходиться лише на початковому етапі.

Література

1. Андрусак Т. Вплив творчості Михайла Драгоманова на формування правових поглядів В'ячеслава Липинського (До питання про неперервність процесу розвитку української правової думки) // Липинський В. Студії. Т.1: В. Липинський: історико-політологічна спадщина і сучасна Україна; Матеріали міжнародної наукової конференції. – Київ-Луцьк-Кременець. – К., 1994. – С. 115-118.

2. Галушко К. Консерватор на тлі доби: В'ячеслав Липинський і суспільна думка європейських «правих». – К.: Темпора, 2002. – 288 с.

3. Гирич І. Лицар української державності. Нарис життя і діяльності В'ячеслава Липинського // Архіви України. – 1992. – Ч.1-3. – С. 35.

4. Гордієнко М. Концепція політичної еліти В. Липинського як фактор національно-державної ідентичності України // Нова політика. – 1998. – №2. – С. 44-48.

5. Забаревський М. Вячеслав Липинський та його думки про українську націю і державу. – Відень: Видано заходами О. Жеребка, 1925. – 51 с.

6. Кухта Б.Л. З історії української політичної думки: [Текст лекцій: Навчальний посібник]. – К.: Генеза, 1994. – 368 с.

7. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / За ред. Я. Пеленського. – Філадельфія, 1995. – 470 с.

8. Липинський В. Релігія і церква в історії України. – Філадельфія, 1925. – 111 с.

9. Липинський В. Україна на переломі 1657-1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті. – К., 1997. – 346 с.

10. Липинський В. Хам і Яфет: з приводу десятих роковин 16/29 квітня 1918 р. – Л.: Наглядом «Поступу», 1928. – 30 с.

11. Лисяк-Рудницький І. В'ячеслав Липинський // Історичні есе. – К., 1994. – Т. 2. – 567 с.

12. Маркітантов В. Елітистська концепція В'ячеслава Липинського // Політична наука в Україні: стан і перспективи: матеріали всеукраїнської наукової конференції (Львів, 10-11 травня 2007 року) / Укл. Поліщук М., Скочиляс Л., Угрин Л. – Львів, ЦПД, 2008. – 308 с.

13. Осадчук В. В'ячеслав Липинський про роль еліти у формуванні концепції національної ідеї державотворення // Вісник Української Академії державного управління. – 2002. – №2. – С. 269-273.

14. Пеленський Я. Спадщина В'ячеслава Липинського і сучасна Україна // В'ячеслав Липинський. Історико-політична спадщина і сучасна Україна. – Київ; Філадельфія, 1994. – 285 с.

15. Потульницький В.А. Політична доктрина В. Липинського // Український історичний журнал – 1992. – № 9. – С. 37-45.

16. *Приходько С.М.* Політичні аспекти теорії еліти в українській суспільно-політичній думці ХХ ст. – К.: Стилос, 1999. – 47 с.

17. *Сікора І.* Концепція «дідинного гетьманату» В'ячеслава Липинського у світлі сучасного трактування легітимності політичної системи // Липинський В. Студії. Т.1: В. Липинський: історико-політологічна спадщина і сучасна Україна; Матеріали міжнародної наукової конференції. – Київ-Луцьк-Кременець. – К., 1994. – С. 129-131.

УДК 338.242.4.025.2(439)

Д.І. Ткач
доктор політичних наук, професор,
проректор з міжнародних питань,
Університет економіки та права «КРОК»

Формування ринкової фінансово-кредитної системи в Угорщині (досвід 90-х років ХХ сторіччя)

У статті аналізуються найважливіші кроки формування ринкової фінансово-кредитної системи економіки Угорщини. Визначаються ключові її напрями у 90-х роках ХХ сторіччя. Автор детально аналізує становлення ринкової банківської системи. На цій основі робиться висновок про те, що на перехідному етапі розвитку постсоціалістичної країни проведення економічних реформ без втручання держави є нереальним.

Ключові слова: Угорщина, реформування економіки, лібералізація господарської діяльності, зовнішньоекономічні зв'язки, формування ринкової банківської системи.

Д.И. Ткач
доктор политических наук, профессор
проректор по международным вопросам,
Университет экономики и права «КРОК»

Формирование рыночной финансово-кредитной системы в Венгрии (опыт 90-х годов ХХ столетия)

В статье анализируются важнейшие шаги формирования рыночной финансово-кредитной системы экономики Венгрии. Определяются ключевые ее направления в 90-х годах ХХ века. Автор подробно анализирует становление рыночной банковской системы. На этой основе делается вывод о том, что на переходном этапе развития постсоциалистической страны проведение экономических реформ без вмешательства государства нереально.

Ключевые слова: Венгрия, реформирование экономики, либерализация хозяйственной деятельности, внешнеэкономические связи, формирования рыночной банковской системы.

D. Tkach
*Professor, Doctor of Political Sciences,
Vice-rector for International Affairs,
“KROK” University*

Formation of the Market of Financial and Credit System in Hungary (Experience of 90-ies of the XX century)

The article analyzes the most important steps of formation of the market of financial and credit system of the Hungarian economy. It identifies the key trends in the 90-ies. The author analyzes in detail the establishment of a market banking system. On this basis, it is concluded that the transition of post-socialist countries of economic reform is impossible without government interference.

Keywords: Hungary, reformation of economy, liberalization of economical activities, foreign economic relations, formation of a market banking system.

Постановка проблеми

Розглядаючи події в Угорщині 1990-х років, важливо глибше осмислити теоретико-методологічні проблеми, пов'язані з оцінкою сучасних трансформаційних процесів, особливо в банківській сфері. Саме тоді робилися найважливіші кроки реформування економіки Угорщини, визначалися ключові її напрями, а саме—лібералізація господарської діяльності. Для України це є актуальним і сьогодні, тому що незважаючи на 25 років незалежності, у державі й сьогодні не здійснено тих економічних реформ, які угорці реалізували, ще у 90-х роках минулого століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженню проблематики реформування Угорщини на шляху трансформації присвячені дослідження українських учених: Є.Р. Бершеди [19], В. Геєця [18], О. Півоварського [1], Д.І. Ткача [20], а також іноземних: Дж. Сакса [1], Л. Бальцеровича [2], І. Berend [15], Kuczsi, Tibor [24], Ласло Соч. [8], Róna-Tas, Ákos [25], і російських: О.Т. Богомолової [6], Р.С. Гринберга [11], Л. Данко [26], Л.С. Лукіної [23], М.А. Усієвича [12], І.Г. Ушкалова [22], Є.Є. Шестакової [21] та інших.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

У сучасній економічній науці значна увага приділяється аналізу трансформаційних процесів в економіках постсоціалістичних держав, існують різні підходи до цієї проблематики, більшість із яких розглядає сучасну трансформацію як перехід до ринкових відносин. Однак у вітчизняній науці цій проблематиці приділено недостатньо уваги.

Формулювання цілей статті

Метою статті є аналіз ключових кроків реформування фінансово-кредитної системи Угорщини на шляху трансформації, а також визначення її напрямів; аналіз становлення банківської системи Угорщини.

Основний матеріал дослідження

Важливою сферою державної інтервенції в угорську економічну сферу став фінансовий капітал. Угорська держава активно сприяла створенню нових для

постсоціалістичних реалій таких фінансових інституцій, як комерційні банки, товарні, фондові та валютні біржі, інвестиційні фонди тощо.

Особливо потрібно сказати про реформування кредитно-банківської системи. Головне завдання банківських реформ в Угорщині, що постало у зв'язку з переходом до ринкової економіки, полягало у тому, щоб перебороти глибокий розрив між адміністративними й ринковими відносинами у банківській справі. Для переходу від адміністративних до ринкових відносин треба було відмовитися від монополії держави, сформувавши умови для перетворення банківських інститутів, а також правил і практики їхнього заснування, функціонування та припинення діяльності (банкрутства).

В Угорщині сформована й продовжує формуватися ринкова банківська система з перевагою рис німецького типу. Але в принципі вона містить, принаймні на сучасному етапі розвитку, багато інших елементів, у тому числі й успадковані від колишньої адміністративної системи організації банківської справи.

Перший поштовх цьому процесу був даний ще до зміни системи, у 1987 р., з утворенням дворівневої банківської системи, якій поряд із центральним емісійним банком була створена мережа комерційних банків (КБ). Цим КБ, названим згодом «старими КБ», передавалися відповідні державні активи й пасиви, майно, клієнтська мережа й кадровий персонал. У складі активів при цьому значилися і проблемні або «погані» борги. Але зміст перетворення полягав у підвищенні комерційної самостійності й відповідальності інститутів, що виконують банківські функції.

Одночасно державний Монобанк, який діяв раніше, звільнявся від адміністративних і комерційних функцій, перетворювався в установу зі статусом звичайного для ринкової економіки ЦБ, тобто зосереджував у собі функції емісійного центру, банку банків і центральних органів держави.

Обидві лінії перетворень, тобто створення перших КБ і становлення ЦБ, не може розглядатися як якась разова акція. Це тривалий і складний процес, що тривав в Угорщині аж дотепер. Незакінченість процесу трансформації у цій сфері проявляється хоча б у тому, що в КБ постійно виникають проблеми з ліквідністю, приватизацією, реструктуризацією тощо, а в ЦБ – проблеми щодо зменшення адміністративних та розширення ринкових методів регулювання грошової маси, заснування й забезпечення діяльності КБ.

Наступний великий крок у розвитку банківської реформи ринкового типу полягав у відмові від державної монополії у сфері діяльності фінансових інститутів. У 1991 р. були прийняті закони, що регулюють діяльність банків відповідно до нових економічних умов і характеризуються рішучим переходом до ринку, за якими дозволялися заснування й функціонування нових недержавних, у тому числі приватних та іноземних чи змішаних КБ й інших фінансових інститутів за участю недержавних власників.

У 1991–1993 рр. Угорщина потрапила у кризу виробництва, пов'язану з проведенням економічних реформ. Ця ситуація зачепила й банківську сферу, оскільки призвела до різкого збільшення числа неплатоспроможних підприємств. Цьому сприяли й не зовсім продумані дії уряду, який ініціював прийняття в 1991 р. трьох дуже жорстких законів: про фінансові інститути, про звітність і про банкрутство. У результаті прийняття останнього у 1991–1993 рр. було ліквідовано близько 1500 підприємств, ще проти майже 8500 порушено процедуру банкрутства. Ці підприємства давали 30% промислової продукції, 25% експорту. Це, звичайно, досить негативно вплинуло на становище банків. Для ліквідації кризи банківської системи потрібно було термінове втручання держави.

3 грудня 1992 р. розпочався процес реструктурування угорської банківської системи, що супроводжувався значною державною дотацією проблемних, насамперед великих, а також і середніх банків. Цей процес отримав назву консолідації банківської системи, що затяглася на кілька років. Консолідація складалася з декількох етапів і розрізнялася за методами реалізації, які були розроблені державою, здійснювалися за рахунок засобів держави і під її контролем.

Цей процес розпочався наприкінці 1991 р., коли держава прогарантувала комерційним банкам приблизно половину ненадійних кредитів, які вони успадкували від Угорського національного банку в 1987 р. На другому етапі в грудні 1992 р. була проголошена так названа консолідація (реструктуризація) кредитів, у межах якої відбувалося очищення банківських активів шляхом обміну у визначеній пропорції їхніх «поганих» кредитів на державні облігації.

У 1993 р. проходило кілька процесів консолідації великих і середніх банків, основаних на збільшенні капіталу. Частка держави в капіталі консолідованих банків, що у 1991 р. становила 41,4%, виросла до 69% у 1994 р. Політика консолідації не принесла особливих успіхів, при цьому обійшлася державі за цей період у 600 млрд форинтів. Однак, оскільки виділення державою настільки значних коштів не супроводжувалося пред'явленням до банків досить жорстких вимог щодо подальшої діяльності, в 1995 р. комерційний банківський сектор знову опинився в критичному стані. У цьому зв'язку почався новий етап консолідації банків, але тепер уже жорстко пов'язаний з підготовкою їх до наступної приватизації. Цього разу вплив державних засобів відбувався у разовому порядку і поширювався тільки на великі державні банки, призначені для приватизації за участю іноземного капіталу.

Таким чином, якщо консолідація 1992–1994 рр. призвела практично до ренационалізації банків, то її продовження в 1995–1997 рр. супроводжувалося їх прискороною приватизацією.

У результаті проведення реструктуризації обсяг «поганих» боргів у 1994–1997 рр. знизився більш ніж на 300 млрд форинтів, їх питома вага у загальній сумі боргів скоротилася з 13,2% у 1993 р. до 1,2% у 1997 р., а всіх проблемних кредитів відповідно – з 29,5% до 8,8%. Зміцнилося фінансове становище банків, середній по банківській системі коефіцієнт достатності капіталу значно перевищив запропонований законом про фінансові інститути 1991 р. рівень 8%, досягши в 1995–1997 рр. близько 18%. Кількість банків скоротилася усього на три, не було жодного випадку заморожування банківських рахунків чи відмови повернути гроші вкладникам. Таким чином, незважаючи на серйозні витрати, проведена реструктуризація чи, як говорять угорці, консолідація, врятувала угорську банківську систему від розвалу, сприяла упорядкуванню банківських активів, запобігла втраті вкладниками своїх вкладів, що могло б викликати серйозне соціальне потрясіння, втрату довіри до банків.

Хоча частина угорських економістів критикують уряд за те, що держава заплатила занадто високу ціну за консолідацію, західні експерти оцінюють її підсумки як дуже позитивні. Так, експерти Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) вважають процес реструктуризації в Угорщині цілком вдалим, а банківську систему країни, що сформувалася в її результаті до 1997 р., найбільш здоровою і стабільною серед країн регіону. Високо оцінюють стабільність угорської банківської системи й експерти комісії ЄС, що підготували аналітичний матеріал у зв'язку із заявою Угорщини про прийом до ЄС [13].

До кінця 1995 р. банківська система Угорщини, наприклад, включала вже, крім ЦБ, 43 КБ, інвестиційних банки і спеціалізованих інститутів; 251 ощадний

і 4 кредитних кооперативи. Банківську сферу обслуговували незалежний від ЦБ державне АТ Інвестиційний банк (управління державним КБ з високою часткою проблемних активів), Державний фонд страхування внесків (ДФСВ), Фонд страхування внесків ощадних і кредитних кооперативів. Функціонували також Корпорація з кредитних гарантій (АТ за участю держави і КБ за гарантіями усіх видів кредитів для підприємців і заліку взаємних вимог); державна Корпорація за гарантіями експорту (страхування експортних ризиків, кредитування експорту за рахунок ре-фінансових кредитів ЦБ), Гарантійний фонд для дрібного бізнесу й інші організації.

Станом на червень 1996 р. баланс усіх фінансових інститутів становив 4194,1 млрд форинтів. З цієї суми на частку КБ припадало 95,2%, на частку кооперативних інституцій – 4,8%. Державна власність становила 21,3%, приватна – 73,9%, у тому числі іноземна – 38,7%. Розподіл же цієї суми (4194,1 млрд форинтів), прийнятої за 100%, за окремими категоріями банків відбувся так: великі банки – 67,6%; середні – 18,6%; дрібні – 9,0%, усього – 95,2%. Іноземна участь у великих КБ була на рівні 18,7%, середніх – 15,6%, дрібних – 4,4%, усього – 38,7% [14].

Можна зазначити, що на середину січня 1996 р. долар США прирівнювався до 136,9, а на середину квітня 1997 р. – уже до 180,535 форинтів, на грудень 2002 р. – 250 форинтів. Весь зазначений баланс фінансових інститутів у доларовому еквіваленті не перевищує, отже, 30 млрд дол., що менше активів одного найбільшого банку, наприклад, в Австрії. Активи німецького Дойче банку, що займає по їхній сумі серед КБ перше місце у світі, у 1995 р. становили 503 млрд доларів.

За оцінками деякого із західних експертів, КБ може почувати себе вільно й упевнено вирішувати виникаючі проблеми за умови, що він має у розпорядженні кошти, не менш як 20 млрд доларів [15].

У 1990–1997 рр. відбулася приватизація угорських банків за участю іноземних інвесторів. Так, якщо в 1990 р. усі великі банки були державними, то в 1997 р. усі 7 великих банків перейшли в приватну власність, у тому числі 5 – в іноземну. Найбільш активно цей процес відбувався в 1994–1997 рр., коли було прийнято політичне рішення про приватизацію великих банків за участі іноземного капіталу. У 1997 р. вона завершилася: частка іноземного капіталу перевищила 60%, частка державної власності знизилася до 21,1%.

Центральний банк, за словами його голови у 1998 р. Георгі Шурані, відіграв важливу роль у реформуванні всієї банківської системи країни. Центральний банк, на його думку, не повинен займатися комерційними питаннями. Його функції: забезпечити стабільність і нульову інфляцію. Що стосується розподілу ресурсів, то це – привілей ринку. Таким чином, Центральний банк повинен бути незалежним як від парламенту, так і від уряду. Тільки за такої умови він зможе виконувати свої функції.

Угорський банкір зазначив також, що саме після створення цього банку вдалося успішно вирішити й питання залучення іноземних інвестицій. На 1998 р., підкреслив він, 90% банків Угорщини – приватні. Дві третини з них належать іноземним інвесторам. Але до керівництва таких банків входять угорці. На думку західних експертів, сьогодні Центральний банк Угорщини – один із кращих у Східній Європі. Це підтверджується й тим, що економіка Угорщини фактично не постраждала від фінансової кризи.

Таким чином, основними напрямками та результатами банківських реформ в Угорщині були такі.

По-перше, це формування нової законодавчої бази банківської справи, що відповідає вимогам ринкових відносин. У новому законодавстві фіксуються такі

положення, як відмова від монополії держави на банківську справу, впровадження підприємництва й конкуренції фінансових інститутів на фінансових ринках, перехід держави від адміністративного управління до економічного регулювання ринків коштів і капіталів. В усіх цих і низці інших галузей законодавство поступово удосконалюється, стає більш наближеним до вимог внутрішніх і зовнішніх банківських ринків.

По-друге, найважливішим елементом реформи в банківській сфері стала приватизація державної власності як умови розвитку конкурентної боротьби за обслуговування клієнтури, особливо недержавних і приватних підприємств. Конкуренція у принципі веде до стабілізації обґрунтованих цін на банківські послуги, розширення їх асортименту й підвищення якості.

По-третє, просуванню реформи у банківській сфері сприяє перехід від адміністративного до ринкового регулювання діяльності банківського сектора в цілому й окремо взятих КБ. Становлення й розвиток нової системи регулювання ґрунтується на відповідній законодавчій базі. В Угорщині системи грошово-кредитного й банківського регулювання постійно змінюються, удосконалюються й у цілому посилюються. Найбільш загальний напрям змін – зближення з відповідними параметрами аналогічних систем у країнах ЄС. Більш складно стало отримати ліцензію для заснування нових КБ. Підвищуються вимоги до мінімуму статутного капіталу (еквівалент 5 млн єку і вище), професіоналізму, ділової і цивільної репутації керівництва КБ, обґрунтованості пропонованих ними стратегій, програм діяльності й розвитку на найближчі 3–5 років. Поступово ліквідується різниця у вимогах до вітчизняних та іноземних засновників. З метою недопущення надмірного монополізму введено правило, за яким лімітується по частці володіння акціями КБ одного чи групи взаємозалежних акціонерів (до 15 чи 25%), а також частки володіння КБ акціями суб'єктів господарства, що не є фінансовими інститутами (наприклад, до 15% до капіталу даного КБ у цілому і до 10% у капіталі суб'єкта господарства). Посилюються і процедури вкладу коштів у статутний капітал при заснуванні нового КБ. Половину коштів відразу вносяться готівкою, інші – з розстрочкою (до року) і, можливо, в інший, але ліквідній формі.

Нарешті, по-четверте, банківські реформи в Угорщині припускають послідовне підпорядкування побудови й функціонування КБ принципам ринкової, комерційної діяльності, тобто одержання прибутку й використання частини його на збільшення власного капіталу, резервів і кредитоспроможності. Кожен КБ повинний мати свою власну нішу на ринку банківського продукту, діставати прибуток, а не бути збитковим, розробляти стратегію подальшого розвитку й використовувати ту чи іншу частину прибутку на реалізацію цієї стратегії. У стратегії може передбачатися, наприклад, просте розширення масштабів виконуваної діяльності, освоєння нових ніш чи посилення спеціалізації, відхід від принципу універсальності тощо.

Просування вперед ринкових реформ банківського сектора за всіма зазначеними напрямками сприяло його оздоровленню і росту потенціалу ефективної діяльності. Будучи спрямованою на обслуговування своєї клієнтури, включаючи особливо приватне й корпоративне підприємство в реальному секторі економіки, така діяльність може зробити істотний внесок у вирішення проблеми переходу від кризи до економічного росту.

Стимулювання державою економічного росту в Угорщині на першому етапі економічних реформ здійснювалося головним чином через грошово-кредитне та податкове регулювання. Водночас інвестиційна, інноваційна, промислова та науково-технічна політика, необхідна для структурної адаптації національного

виробника до вимог внутрішнього та зовнішнього ринків, практично не проводилася через брак коштів. Однак, оскільки умови для господарювання продовжували погіршуватися, загроза закриття виробництва насунулась не тільки на застарілі підприємства, а й на модерні, які були в умовах соціалізму цілком конкурентні на зовнішньому ринку, це стосувалося, у першу чергу, машинобудування, електронної та фармацевтичної промисловості. Ситуація ускладнювалася ще й тим, що на цих підприємствах працювало досить багато людей, і вразі зупинки виробництва, це могло призвести до соціального вибуху.

Таким чином у держави не залишалось іншого вибору, ніж узяти на себе функцію підтримки перспективних виробництв, що було непритаманним для ринкової економіки. Про те, як проблему неплатежів вирішував уряд Й.Анталла, було сказано вище. Уряд Д.Хорна своєю чергою був змушений піти на проведення фінансової реструктуризації тих підприємств, які мали найбільш важливе економічне значення для держави, з використанням навіть таких неринкових методів, як відстрочка погашення боргів, взаємозалік та списання частини з них, надання гарантій під нові займи, митних та податкових пільг. Фінансовим джерелом для здійснення цих кроків був бюджет, що є також винятком у ринковій економіці.

Поряд із цим в Угорщині докладалися зусилля до збільшення зацікавленості та можливостей банків у мобілізації коштів, у тому числі збережень населення, для вкладу в реальний сектор економіки. Через низьку прибутковість та високі ризики кредитування виробництва угорські банки почали віддавати перевагу вкладенню грошей у більш надійні та прибуткові державні цінні папери. Для переорієнтації національного капіталу з фінансово-спекулятивної сфери в матеріальне виробництво й концентрації кредитної діяльності банків на суспільно необхідних напрямках у країні почали розроблятися цільові програми, створювалися спеціалізовані державні та змішані інститути довгострокового інвестування, кредиторам та кредитотримувачам надавалися податкові пільги, здійснювалася державна підтримка житлових кредитів тощо. Ці заходи стимулювали поширення банківського кредитування на ризикові галузі та сфери економіки, підвищували доступність кредитів для підприємств і населення і врешті-решт забезпечували постійне переведення економіки на нормальну кредитну основу.

Велика увага приділялася і створенню привабливих умов для іноземних інвестицій. Адже на тлі кризи стратегій діяльності угорських економічних суб'єктів та непослідовної стратегії держави діяльність в економіці іноземного інвестора має стабілізуючий ефект, тому що саме він є суб'єктом ефективної економічної стратегії, носієм новітніх технологій виробництва та управління, створює умови для збільшення зайнятості, доходів та експорту. Для залучення капіталів із-за кордону уряд Й.Анталла створив досить пільгові умови для інвесторів, вони звільнялися від сплати податків та мали можливість користуватися дешевою робочою силою, у тому числі й спеціалістами, а також вільно вивозити свої прибутки за кордон. У першу чергу, це стосувалося всього сектора промисловості, телекомунікацій, енергетики, оптової торгівлі, банківських операцій. Пізніше частина цих преференцій була скасована. Але капітал пішов в Угорщину, там прижився і функціонує.

Експерти МВФ виділяють кілька ключових факторів, що забезпечили Угорщині приплив прямих іноземних інвестицій. По-перше, відносна стабільність макроекономічних умов і сприятливе інвестиційне законодавство. По-друге, сприятливий податковий клімат і використання спеціальних стимулів для залу-

чення інвесторів (наприклад, корпоративний податок в Угорщині становить 18% у порівнянні з 34% у Польщі і 30–40% у країнах Євросоюзу).

По-третє, наявність гнучкого ринку праці, на якому заробітна плата, тривалість робочого дня й умови щодо охорони праці залежать від реальних економічних можливостей країни (наприклад, реальна зарплата в Угорщині нижче, ніж у країнах ЄС, хоча рівень кваліфікації і трудової дисципліни працівників досить високий).

Галузева структура здійснених у 1990-х рр. іноземних інвестицій, а також низка інших фактичних даних дають підстави зробити висновок, що іноземний капітал справляє у цілому позитивний вплив як на структурну перебудову виробничої сфери, так і формування сучасної інфраструктури в країні. Майже 60% іноземних капіталовкладень було спрямовано в промисловість, причому переважно в обробні галузі, 16% – у розвиток телекомунікацій, 7,5% – у готельний сектор, будівництво ділових центрів і нерухомість, 7,7% – у фінансову та торговельну сфери.

Для таких галузей угорської промисловості, як наукомісткі підгалузі машинобудування і фармацевтика, залучення іноземного капіталу, на думку угорських аналітиків, єдино можливий шлях їх спасіння у сформованих умовах. Лише за допомогою західного обладнання, технологій, культури праці та виробництва є можливим здійснити динамічну зміну структури виробництва, перейти від випуску переважно кінцевої продукції до технологічної і по вузловій спеціалізації, ставши субпостачальником провідних західних фірм. В іншому випадку ці з віковими традиціями галузі угорської промисловості можуть бути просто втрачені.

Але важливо підкреслити й інше. Експерти зазначають, що в Угорщині відбуваються сприятливі зрушення в змісті структури іноземних інвестицій. Якщо на початку 1990-х рр. там, як і в інших державах з перехідною економікою, інвестиції йшли, в основному, у такі трудомісткі галузі, як харчова і текстильна промисловості, металургія, автомобілебудування, то сьогодні різко зростає роль галузей високих технологій. Прямі іноземні інвестиції радикально перетворили зокрема угорський телекомунікаційний сектор. У 1990 р. на 100 чоловік припадало лише 9,6 телефонних ліній, тоді як до 1997 р. цей показник зріс до 33,2. При цьому число абонентів мобільного стільникового зв'язку з 1990 по 1998 рр. збільшилося з 0,03 до 8,4 на 100 чоловік населення і швидко наближається до рівня західних країн. За кількістю користувачів Інтернету Угорщина уже випередила деякі провідні ринкові країни – Італію, Францію, Японію.

Принципове значення для майбутнього угорської промисловості мають транснаціональні корпорації, що в останні роки стали виявляти певний інтерес ідо Угорщини: 35 з 50 найбільших уже постійно присутні на угорському ринку. Наявний досвід співробітництва з цими компаніями свідчить про те, що їхня участь гарантує Угорщині створення нових для неї видів виробництва, докорінне перетворення традиційних галузей економіки.

Дуже показовий у цьому зв'язку приклад угорського підприємства «Тунгсрам», який практично цілком придбала американська компанія «Дженерал Електрик». Завдяки великим інвестиціям (десь 600 млн дол.), здійсненим «Дженерал Електрик», що пішли на перепідготовку робітників, охорону навколишнього середовища, гарантування якості продукції, запровадження нових технологій, удалося санувати підприємство, домогтися того, що продуктивність праці щорічно підвищувалася двозначними темпами, а кількість працівників скоротилася з 20 тис. до 9 тис. чоловік. Сьогодні «Тунгсрам» найбільший угорський експортер, що забезпечує близько 3% всього експорту країни. Більше того, «Дженерал

Електрик» інтегрував угорську компанію у свою глобальну виробничу мережу і здійснив раціоналізацію виробництва, заклавши деякі виробничі лінії й філії, зате зосередив усе виробництво на високорентабельних видах продукції, зокрема виробництві зовсім нового виробу – першої у світі компактної світлоспрямовуючої лампи, що використовує технологію індукції.

Цікаво, що з 1995 р. 90% європейського виробництва «Дженерал Електрик» зосереджене в Угорщині, тоді як кілька нещодавно придбаних західноєвропейських підприємств були закриті. Крім того, в Угорщині знаходиться єдиний дослідницький центр «Дженерал Електрик» за межами США [16].

Могутній приплив інвестицій, безперечно, значною мірою забезпечив ріст продуктивності праці в Угорщині. Якщо в 1991 р. продуктивність становила третину австрійської, то в 1998 р. – уже дві третини. Одним із найбільш яскравих прикладів росту продуктивності є підприємство Tungsram.

Завдяки інвестиціям в Угорщину від таких гігантів світового автомобілебудування, як «Дженерал Моторс» (250 млн дол.), «Фольксваген-Ауді» (200 млн дол.), «Судзукі» (180 млн дол.), «Форд» (123 млн дол.), у країні створена практично нова для неї галузь – легкове автомобілебудування. Лише на одному зі спільних підприємств за участю цих компаній – АТ «Угорське Судзукі» в 1995 р. випущено близько 35 тис. легкових автомобілів «Судзукі Свіфт», з яких 20 тис. експортовано. З жовтня 1995 р. завод вийшов на проектну потужність – 50 тис. автомобілів на рік. Відповідно розширюватиметься й експорт. У планах підприємства – освоєння потужних ринків Китаю та Росії [17].

Перші вдалі кроки були зроблені й у фармацевтичній промисловості: навесні 1991 р. французька компанія «Санofi» придбала 40% акцій найбільшого угорського фармацевтичного заводу «Хіноін», одночасно зарезервувавши за собою право на одержання в майбутньому контрольного пакета акцій. До подібної приватизації готові й інші великі фармацевтичні підприємства: «Гедеон Ріхтер», Кебанський фармацевтичний завод. Крім того, формується сектор дрібних і середніх фармацевтичних фірм за участю західного капіталу, таких як «Фармавіт» і «Уніфарма».

Те, що західні інвестори активно йдуть саме в Угорщину, пов'язане не тільки з географічною близькістю країни до цього регіону, а й тим, що існує чітка залежність росту притоку капіталу та ступеня відкритості економіки і прав участі інвесторів у приватизації.

Визнаючи у цілому позитивну роль іноземного капіталу у формуванні сучасної галузевої структури угорської економіки, при цьому слід відмітити прагнення західних інвесторів до монополізації галузей і виробництва. В Угорщині, наприклад, під контроль іноземного капіталу, причому на пільгових умовах, потрапили такі галузі угорської економіки як цементна, паперова, поліграфічна, цукрова, тютюнова, маслoбійно-жирова, лікeро-горілчана, будівництво автомобільних доріг, мережа станцій із заправлення балонів пропан-бутаном, виробництво електроламп і трубок денного світла, побутових холодильників, сірчаної кислоти. На місце колишньої державної монополії поволи приходять монополія іноземного капіталу з усіма наслідками, які з цього випливають.

Висновки

Із розглянутого досвіду Угорщини щодо формування ринкової фінансово-кредитної системи встановлено, що основними напрямками та результатами банківських реформ в Угорщині були такі. По-перше, це формування нової законодавчої бази банківської справи, що відповідає вимогам ринкових відносин. По-друге, найважливішим елементом реформи в банківській сфері стала при-

ватизація державної власності як умови розвитку конкурентної боротьби за обслуговування клієнтури, особливо недержавних і приватних підприємств. По-третє, просуванню реформи у банківській сфері сприяє перехід від адміністративного до ринкового регулювання діяльності банківського сектора в цілому й окремо взятих комерційних банків. В Угорщині системи грошово-кредитного й банківського регулювання постійно змінюються, удосконалюються й у цілому посилюються. Найбільш загальний напрям змін – зближення з відповідними параметрами аналогічних систем у країнах ЄС. По-четверте, банківські реформи в Угорщині припускають послідовне підпорядкування побудови й функціонування комерційних банків принципам ринкової, комерційної діяльності, тобто одержанню прибутку й використанню частини його на збільшення власного капіталу, резервів і кредитоспроможності. Кожен комерційний банк повинен мати власну нішу на ринку банківського продукту, отримувати прибуток, а не бути збитковим, розробляти стратегію подальшого розвитку й використовувати ту чи іншу частину прибутку на реалізацію цієї стратегії.

Література

1. Дж. Сакс. Економіка перехідного періоду (Уроки для України). / Дж.Сакс, О. Півоварський. – К.: «Основи», 1996. – С.59.
2. Бальцеревич Л. Социализм, капитализм, трансформация. Очерки на рубеже эпох. Москва, Наука – УРАО, 1999. С. 189-190.
3. Опыт управления социалистической экономикой в Венгрии. М., 1989, с. 136; Statistikai évkönyv 1995.MNB. Jelentésazinflációalakulásáról. 2000. szept.
4. MNB. Évesjelentés 1997. 234-237 old.; Magyar statisztikaizsebkönyv, 150. old. Világ-gazdaság, 1997, marc. 26; Napigazdaság, 1998, dec., 30; Népszabadság, 1999, okt., 8.
5. Népszabadság, 1999, okt., 8; 2000, jun., 30; 2001, aug., 22.
6. Уроки социально-экономических преобразований в странах Центральной и Восточной Европы / Под ред. О.Т.Богомолова.– М.: ИМЭПИ РАН, 1996.– С.53.
7. Центральная и Восточная Европа во второй половине XX века. В 3 т. / Т.3. Трансформации 90-х годов. Ч.1. – М.: Наука, 2002. – С. 96.
8. Ласло Соч. 2001 год в Венгрии: Движение вперед, но к чему? [Электронный ресурс] – Режим доступа: [www/gallup.hu](http://www.gallup.hu)
9. ITD. Hungary, 1995/1. – P.8.
10. Világgazdaság, 1995.– Május 26.
11. Гринберг Р.С. Результаты экономических реформ в постсоциалистических странах// Экономическая политика: стратегия и тактика №3. – 2003.– 20 с. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://vasilieva.narod.ru/1_3_03htm
12. Усевич М.А. Десятилетие реформ в Венгрии. 90-е годы XX в. / «Новая и новейшая история», 2002-09-01NNI. – №005. – С.86.
13. The Hungarian Economy.– 1996. – V. 24. –№ 4. –P.6.
14. Adevărul economic.Bucurest.– 18-24.11.1995, – № 47. – P.9.
15. Berend I. From Regime Change to Sustained Growth in Central and Eastern Europe // Economic Survey of Europe, 2000. –№ 2/3. – P. 56.
16. Világgazdaság, 1995, november 1.
17. Сегодня и завтра Восточной Европы / НГ-политэкономия.– 2000, 24 окт.(UNCTAD).
18. Гець В. Ринкова трансформація в 1991–2000 роках: здобутки, труднощі, уроки [Електронний ресурс]/ В. Гець // Вісник Національної академії наук України, 2001. – № 2. – С. 22-37. – Режим доступу:http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2001_2_4
19. Бершеда Є.Р. Сусідство України з Євросоюзом: нові геополітичні реалії / Є.Р. Бершеда // Стратегічна панорама. – 2004. – № 2. – С. 42-44.
20. Ткач Д.І. Сучасна Угорщина в контексті суспільних трансформацій: Монографія / Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України. – К.: МАУП, 2004. – 504 с.
21. Шестакова Е.Е. Изменения в социально-экономическом положении и поведении домашних хозяйств в переходных экономиках. – М.: Эпикон, 2001. –326 с.
22. Ушкалов И.Г. Процесс трудовой миграции: состояние и перспективы [Электронный ресурс] // Российский экономический журнал. – 1993. – № 2. – 20 с. Экономическая библио-

тека. – Режим доступу: <http://economy-lib.com/migratsiya-naseleniya-kak-faktor-mobilnosti-trudovoyh-resursov#ixzz4MPaDi7HD>

23. Лучкина Л.С. Социальные реформы в Содружестве Независимых Государств : Науч. докл. / Л.С. Лучкина; Рос. акад. наук. Ин-т междунар. экон. и полит. исслед. – М. : ИМЭПИ РАН, 2002. – 95 с.

24. Kuczi, Tibor. Kisvállalkozásértársadalmikörnyezet (Small entrepreneurship and social environment). Budapest: Replika, 2000.

25. Róna-Tas, Ákos. Economic Sociology in Europe: Hungary, Economic Sociology. European Electronic Newsletter (February 2002). – Vol. 3, № 2. [Электронный ресурс] – Режим доступу: <http://www.siswo.uva.nl/ES/esfeb02art4.html>.

26. Д-р Данко Л. Свободные экономические зоны в Венгрии / Д-р Л. Данко, М. Чисарик // microCAD'98. – Мишкольцкий Университет. – 1998.

УДК 338

Л.Я. Філончук

*аспірант кафедри аудиту та економічного аналізу,
Університет Державної фіскальної служби України*

Система забезпечення та моніторингу боргової безпеки держави

У статті запропоновано систему забезпечення та моніторингу боргової безпеки держави та визначено ключових суб'єктів цієї системи. Проаналізовано категорії: «національний економічний інтерес», «ризик», «індикатор», «загроза», а також встановлено ланцюговий взаємозв'язок між ними в системі забезпечення та моніторингу боргової безпеки держави. Розглянуто алгоритм розрахунку інтегрального індексу боргової безпеки, який характеризує рівень боргової безпеки держави, та досліджено його динаміку.

Ключові слова: боргова безпека, індикатори боргової безпеки, система гарантування та моніторингу боргової безпеки держави.

Л.Я. Філончук

*аспірант кафедри аудита и экономического анализа,
Университет Государственной фискальной службы Украины*

Система обеспечения и мониторинга долговой безопасности государства

В статье предложена система обеспечения и мониторинга долговой безопасности государства и определены ключевые субъекты этой системы. Проанализированы категории «национальный экономический интерес», «риск», «индикатор», «угроза», а также установлена последовательная взаимосвязь между ними в системе обеспечения и мониторинга долговой безопасности государства. Рассмотрен алгоритм расчета интегрального индекса долговой безопасности, характеризующий уровень долговой безопасности государства, и исследовано его динамику.

Ключевые слова: долговая безопасность, индикаторы долговой безопасности, система обеспечения и мониторинга долговой безопасности государства.

L. Filonchuk

*PhD student of Audit and Economic Analysis Department,
University of State Fiscal Service of Ukraine*

System of Maintenance and Monitoring of the State Debt Security

The system of ensuring and monitoring of the state debt security is offered in the paper and key stakeholders of this system are identified. The following categories are analyzed: “national economic interest”, “risk”, “indicator” and “threat”, the chain interaction between them in the system of ensuring and monitoring of the state debt security is established. The algorithm for calculating of the integral index of the debt security, that characterizes the level of debt security of the state is considered, and its dynamics is explored.

Key words: *debt security, debt security indicators, system of guarantee and monitoring of the state debt security.*

Постановка проблеми

Ще кілька десятків років тому економіки державного боргу в якості самостійного напрямку економічної науки не існувало. Однак латиноамериканська боргова криза (мова йде про боргові кризи у Мексиці, Аргентині, Бразилії) у другій половині 70-х років минулого століття зумовила необхідність не тільки пошуку ефективних заходів подолання, але і розробку способів і методів попередження кризи заборгованості [1, ст. 7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Різні аспекти проблем державного боргу та оцінки боргової безпеки держави розглядалися в працях багатьох вітчизняних науковців та практиків, зокрема С. І. Юрія [2], З. С. Варналія [3], Т. П. Богдан [4], Р. Р. Томашика [5], О. Новосьолової [6], Л. П. Сідельникової [7] та інших. Однак критичний огляд теоретико-методологічних матеріалів щодо питань боргової безпеки держави дає можливість стверджувати, що наразі не існує цілісної системи забезпечення та моніторингу боргової безпеки держави.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Стрімке зростання державного боргу, матеріалізація умовних зобов'язань, відсутність стратегічного планування в сфері управління боргом, призводить до значного збільшення боргових виплат, що в умовах макроекономічної нестабільності створює додаткове навантаження на державні фінанси та знижує рівень боргової безпеки.

Питання забезпечення боргової безпеки держави – це питання загальнодержавного значення. Для їхнього вирішення необхідна певна система організованих та скоординованих дій на рівні держави, яка відповідала б за сферу національних економічних інтересів в цілому. Тому необхідна розробка системного підходу до забезпечення та моніторингу боргової безпеки держави.

Формулювання цілей статті

Метою роботи є побудова ефективної системи забезпечення та моніторингу боргової безпеки держави.

Вклад основного матеріалу дослідження

Насамперед варто зазначити, що на даний час не існує єдиного підходу до визначення самого поняття боргова безпека держави. Так, С.І. Юрій визначає бор-

гову безпеку держави як певний рівень державної внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування й ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, рівень, який є достатнім для вирішення нагальних соціально-економічних потреб, дає змогу зберегти стійкість фінансової системи країни до внутрішніх і зовнішніх загроз, забезпечити відносну незалежність держави, зберігаючи при цьому економічну можливість країни здійснювати виплати на погашення основної суми і відсотків без загрози втратити суверенітет, одночасно підтримуючи належний рівень платоспроможності та кредитного рейтингу [2]. Аналогічне визначення наводять І. Селіверстова, О. Лашенко, С. Шапошнікова [8], та Л.С. Омельченко, І.В. Суміна [9]. Із зазначеного трактування можна дійти висновку, що вплив на рівень боргової безпеки держави має виключно державний борг.

Т.П. Богдан характеризує боргову безпеку держави як досягнення такого рівня державного й зовнішнього сукупного боргу, співвідношення між структурними складовими боргу, вартості обслуговування боргу і цільової спрямованості запозичених коштів, які забезпечують вирішення нагальних соціально-економічних потреб держави і не створюють загроз для стабільності вітчизняної фінансової системи й поступального розвитку економіки країни [4]. Це визначення поняття боргова безпека вже включає зовнішній борг приватного фінансового та корпоративного сектора, що значно розширює об'єкт боргової безпеки держави.

Проте на рівень боргової безпеки держави такою ж мірою може мати вплив і внутрішня заборгованість приватного фінансового та корпоративного секторів. Так, у звіті НБУ про фінансову стабільність зазначено, що реальний сектор характеризується фінансовою нестійкістю та слабкою платоспроможністю – операційного прибутку підприємств більшості галузей не вистачає для повноцінного обслуговування та погашення боргів. Проблемні борги корпорацій протягом минулого року збільшились удвічі та, найімовірніше, зростуть протягом 2016 року [10].

Недостатність оборотних активів для погашення не лише зовнішніх, але і внутрішніх боргів підприємств є фактором, що негативно позначиться на фінансах банківської сфери та державних фінансах [11].

Відтак вважаємо, що боргова безпека держави – це такий рівень сукупного внутрішнього та зовнішнього боргу, співвідношення між його структурними складовими, з урахуванням витрат на обслуговування та погашення, який забезпечує вирішення нагальних соціально-економічних потреб держави та інноваційний розвиток суб'єктів господарювання і не створює загроз для стабільності вітчизняної фінансової системи й поступального розвитку економіки країни.

Нагального вирішення потребує також питання побудови ефективної системи забезпечення та моніторингу боргової безпеки держави, оскільки попри значні теоретичні та практичні напрацювання в цій сфері на сьогодні не існує цілісної системи забезпечення та моніторингу боргової безпеки держави. Так, О. Новосоловою розроблено практичні рекомендації щодо побудови системи оцінки боргової безпеки. Суть вказаних рекомендацій зводиться до визначення складових ефективної системи оцінки боргової безпеки держави. Проте безпосередньо системи оцінки боргової безпеки держави автором не запропоновано [6]. На особливу увагу заслуговують напрацювання у зазначеній сфері Р. Томашика, зокрема ним вперше надано визначення системи забезпечення боргової безпеки держави. Однак у подальшому дослідженні науковець зосередив увагу на механізмі управління зовнішнім боргом та борговими ризиками в системі забезпечення боргової безпеки держави [5, ст. 232].

На нашу думку, система забезпечення боргової безпеки держави не може зводитись лише до управління зовнішнім державним боргом чи навіть державним боргом в цілому, а моніторинг рівня боргової безпеки держави має стати обов'язковим та нероздільним елементом цієї системи.

Крім того, в полі зору системи забезпечення та моніторингу боргової безпеки держави мають бути не лише державний та гарантований державою борг, але й місцевий борг та місцевий гарантований борг, а також зовнішні та внутрішні зобов'язання як державного, так і приватного фінансового і корпоративного секторів економіки. З огляду на зазначене вважаємо, що система забезпечення та моніторингу боргової безпеки держави – це дієва система чітко організованих та скоординованих заходів, спрямованих на визначення ключових економічних інтересів у борговій сфері, управління борговими ризиками, ідентифікацію загроз та можливих небезпек із одночасним формування оптимальної структури заборгованості та утриманням її на належному рівні (рис. 1).

В цілому зміст системи забезпечення та моніторингу боргової безпеки держави ми спробуємо розкрити через тлумачення основних понять боргової безпеки держави, а саме: об'єкта, суб'єкта, інтересів, ризиків, основних загроз, небезпеки та заходів запобігання виникненню небезпеки. Оскільки від змістовного наповнення цих категорій залежить ефективність системи забезпечення та моніторингу боргової безпеки держави.

Вважаємо, що об'єктом боргової безпеки держави є безпосередньо заборгованість та її структура. Суб'єктами – органи, установи, структури, організації, які відповідно до законодавства повинні здійснювати функції щодо управління державним та гарантованим державою боргом, місцевим боргом, гарантованим місцевим боргом, а також моніторинг та регулювання рівня зовнішніх та внутрішніх зобов'язань як державного, так і приватного фінансового і корпоративного секторів економіки, а також безпосередньо суб'єкти господарювання. Зокрема це Мінфін, місцеві фінансові органи, Казначейство, Держаудитслужба, НБУ, Мінекономрозвитку, Рахункова палата та суб'єкти господарювання всіх форм власності та секторів економіки.

На першому етапі в запропонованій нами системі необхідно визначити ключові інтереси держави щодо забезпечення боргової безпеки. Адже загальновідомо, що суперечність у конкретному змісті інтересів є джерелом внутрішніх і зовнішніх загроз безпеці.

Відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» національні інтереси – життєво важливі матеріальні, інтелектуальні та духовні цінності українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток [12]. Своєю чергою реалізація національних інтересів неможлива без міцного економічного фундаменту, який формується на основі економічних інтересів.

З.С. Варналій визначає національний економічний інтерес як сукупність об'єктивних економічних потреб незалежної країни, які виявляються в єдності різних економічних інтересів нації, що відображає суспільні потреби, задоволення яких забезпечує ефективний, стабільний соціально-економічний розвиток країни та формує конкурентоспроможну національну економіку [3, с. 98]. Реалізація національних економічних інтересів здійснюється шляхом досягнення конкретних економічних цілей.

Враховуючи вищевикладене, а також основні виклики, які сьогодні постали перед Україною, вважаємо, що основними економічними інтересами країни

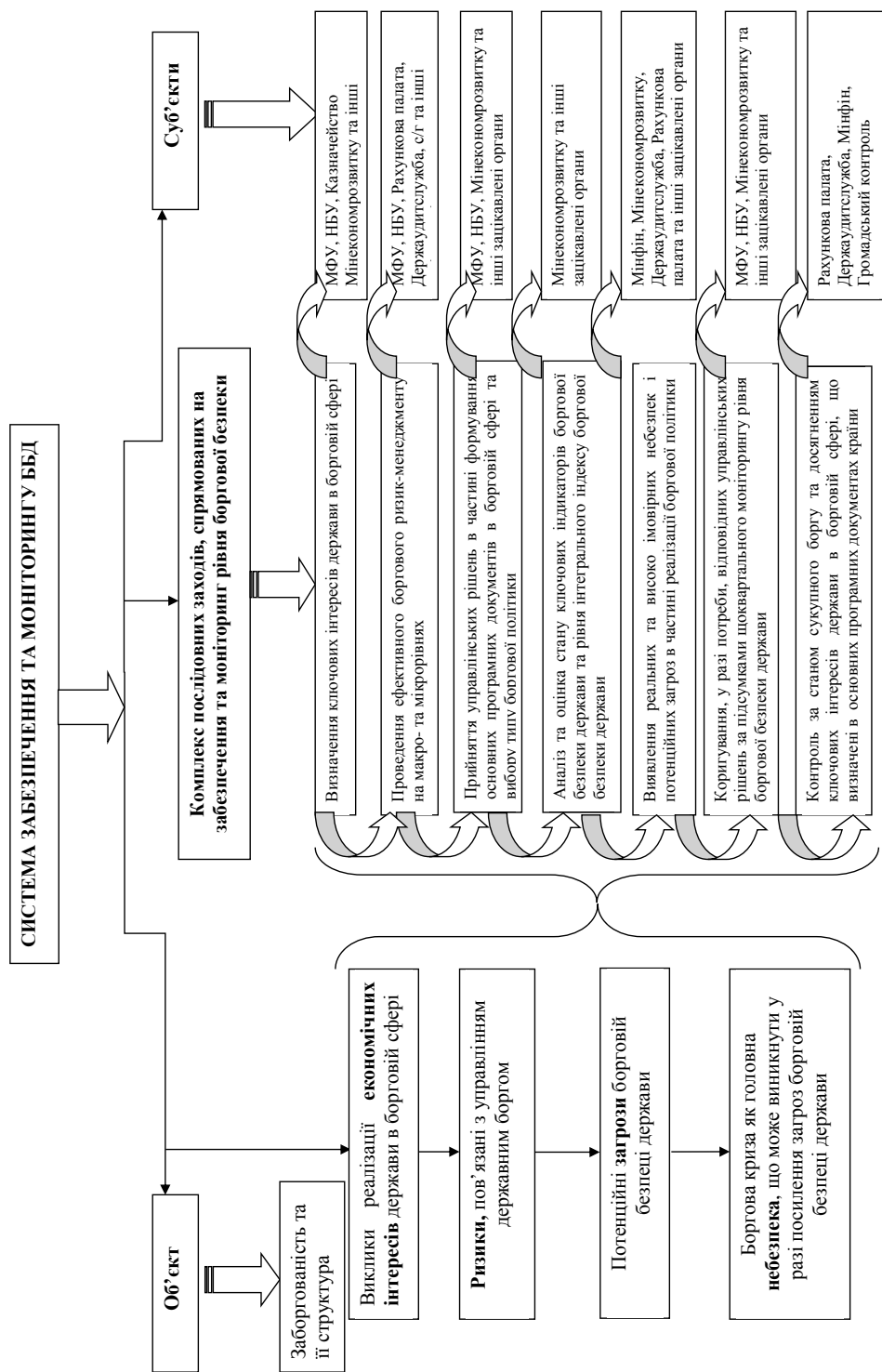

Рис. 1. Система забезпечення та моніторингу боргової безпеки держави (складено автором)

в борговій сфері є: утримання боргової залежності країни на належному рівні; залучення позикових коштів на максимального вигідних умовах; формування оптимальної структури заборгованості; посилення контролю за всіма видами умовних зобов'язань; своєчасне обслуговування та повернення запозичених коштів; підвищення кредитного рейтингу країни; ефективне використання запозичених коштів; забезпечення сталого економічного розвитку.

Зазначені інтереси обов'язково мають знайти відображення у головних програмних документах держави, а саме: в плані дій КМУ, бюджетній резолюції, основних засадах грошово-кредитної політики, стратегії управління боргом та плані управління боргом тощо. Взаємоузгодженість ключових програмних документів в частині досягнення інтересів держави в сфері боргової безпеки сприятиме забезпеченню стабільності фінансової системи та зменшенню її вразливості від впливу фінансових потрясінь.

Другим і найважливішим етапом у системі забезпечення та моніторингу рівня боргової безпеки держави має стати оцінка та контроль за ризиками в даній сфері. В Порядку здійснення контролю за ризиками, пов'язаними з управлінням державним (місцевим) боргом, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 01.08.2012 № 815, надано трактування ризику, що пов'язаний з управлінням боргом, як ризику настання події (обставини), що призведе до збільшення витрат державного (місцевого) бюджету, пов'язаних з погашенням і обслуговуванням боргу, та зменшення обсягу державних (місцевих) запозичень [12]. Таке визначення є не зовсім коректним, оскільки зменшення обсягу державних (місцевих) запозичень не є ризиком, навпаки, до цього необхідно прагнути. А от зменшення можливостей фінансування державного (місцевого) бюджету, в разі виникнення такої необхідності, становить значний ризик, що може призвести до загрози недофінансування бюджету.

Таким чином ризик, пов'язаний з управлінням державним боргом, – це можливе настання подій, які в кінцевому наслідку можуть спричинити збільшення витрат бюджету, пов'язаних зі збільшенням платежів з обслуговування та погашення боргу, або ж зменшення можливостей (чи повна їх відсутність) фінансування бюджету за рахунок запозичень, у разі нагальної потреби.

На сьогодні оцінка ризиків, пов'язаних з управлінням боргом, абсолютно не відповідає викликам, що постали перед державою у борговій сфері. Чинним законодавством передбачено оцінку ризиків, пов'язаних з державним боргом, місцевим боргом та гарантованим державою боргом. На практиці Мінфіном здійснюється лише оцінка ризиків, пов'язаних з управлінням державним боргом.

Водночас важливою частиною оцінки ризиків, пов'язаних з управлінням державним боргом, має стати також оцінка ризиків, пов'язаних з умовними зобов'язаннями, які можуть у майбутньому перетворитися на фактичні і призвести до необхідності виплати значних коштів із державного бюджету.

Адже, як зазначають фахівці Рахункової палати, протягом останніх двох десятиліть більшість світових фінансових криз були викликані саме тим, що в результаті дії різних чинників умовні зобов'язання перетворювалися на фактичні боргові зобов'язання держав. Неплатоспроможність місцевих органів влади, державних підприємств, урядових установ, фінансові проблеми банків, корпорацій ставили уряди країн перед необхідністю прийняття на себе частково або повністю їхніх боргових зобов'язань [13].

Експерти провідних боргових агенцій рекомендують менеджерам у різних країнах світу поєднувати традиційний аналіз витрат-ризиків з інструментарієм стрес-тестів, який враховує особливості макроекономічного середовища, фінан-

сової системи і боргових процесів у відповідній країні. Стрес-тести є гнучким і ефективним інструментарієм, який може використовуватися борговими менеджерами для оцінки впливу багатьох ризикових факторів, включаючи матеріалізацію умовних зобов'язань уряду [14, с. 12-13].

В. М. Федосов також звертає увагу на необхідність врахування всіх ризиків умовних зобов'язань, що пов'язані з виконанням цих зобов'язань не безпосередніми позичальниками, а перекладенням їх на бюджет держави. Серед основних видів таких ризиків ним виокремлено: ризик, пов'язаний із гарантованим державою боргом; ризик, пов'язаний із зобов'язаннями держави, що виникають за результатами проведення операцій із субкредитування; ризик, пов'язаний із запозиченнями місцевих органів влади, для забезпечення яких не надавалася державна гарантія, та їхніми зобов'язаннями за виданими гарантіями і поручительствами для забезпечення запозичень інших суб'єктів; ризик, пов'язаний із запозиченнями суб'єктів господарювання державного сектора, для забезпечення яких не надавалася державна гарантія, та їхніми зобов'язаннями за виданими ними гарантіями і поручительствами для забезпечення запозичень інших суб'єктів; ризик, пов'язаний із нерегульованою заборгованістю держави; ризик пов'язаний із зобов'язаннями приватного фінансового і корпоративного секторів економіки [15, ст. 816].

Звичайно, на показники щодо ризиків, пов'язаних із зобов'язаннями приватного фінансового і корпоративного секторів економіки, не можливо вплинути безпосередньо в процесі управління державним боргом. Тим не менше, важливо їх відстежувати, оскільки це дасть можливість зробити загальний огляд ступеня заборгованості країни і може послужити орієнтиром в ухваленні рішень при формуванні боргової політики держави та забезпеченні її боргової безпеки.

Вважаємо, що на сьогодні ця робота може проводитися НБУ в рамках проведення стрес-тестування банківської системи. Так, удосконалена методологія стрес-тестування банківського сектора НБУ передбачає в т. ч. стрес-тестування великих позичальників та емітентів на індивідуальній основі [10].

Важливим на даному етапі є процес взаємодії та координації дій між органами влади. Адже, як відомо, боргова політика держави перебуває у тісному взаємозв'язку не лише з бюджетною та податковою, але й грошово-кредитною політикою держави.

В цілому з метою налагодження швидкої та якісної взаємодії між органами влади, на нашу думку, необхідним є створення єдиної інтегрованої електронної бази даних, яка оновлюватиметься щоквартально та міститиме повний обсяг інформації щодо державного боргу та всіх видів умовних зобов'язань. Водночас необхідно на законодавчому рівні визначити всі можливі форми умовних зобов'язань та механізми моніторингу пов'язаних із ними ризиків.

Що стосується безпосередньо суб'єктів господарювання, то вбачається за необхідне закріплення на законодавчому рівні норми щодо обов'язкового впровадження внутрішнього боргового ризик-менеджменту на підприємствах, що мають стратегічне значення для держави, з обов'язковим звітуванням за результатами проведеної роботи. При цьому на центральному рівні необхідно забезпечити нормативно-методичну базу системи та механізмів такого моніторингу.

Враховуючи викладене, вважаємо, що Мінфін, як центральний орган виконавчої влади, який відповідальний за управління державним боргом, повинен забезпечити проведення якісного та всеохоплюючого боргового ризик-

менеджменту. Саме від того, на скільки якісно оцінюватимуться боргові ризики, залежить якість управлінських рішень, які покладаються в основу програмних документів, та, як наслідок, – ефективність боргової політики держави в цілому і забезпечення належного рівня боргової безпеки зокрема. Адже питання вибору типу боргової політики держави має вирішуватися вже на перших етапах в запропонованій нами системі.

На наступному етапі необхідним є аналіз та оцінка кількох ключових індикаторів боргової безпеки держави, які дають можливість максимально оперативно та обґрунтовано визначити її рівень упродовж бюджетного періоду шляхом щоквартального моніторингу, що дасть змогу вчасно зреагувати на виклики та, у разі потреби, внести відповідні корективи до боргової політики держави. Водночас, перш ніж перейти до цього етапу, вбачається за необхідне провести розмежування в розумінні понять «показник» та «індикатор».

В цьому контексті нашу увагу привернуло дослідження Р. В. Фещур, С. В. Шишковського, Н. Р. Яворської, які зазначають (і ми з ними цілком згодні), що кожний індикатор є показником, однак не кожний показник може бути індикатором. Для цього показник повинен відповідати, принаймні, таким вимогам: аналітична доступність та інформативність; придатність для використання у прогностичних розрахунках; визначеність інтервалу допустимих значень; спрямованість на відображення тенденцій та напрямів розвитку [16].

Відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджених наказом Мінекономрозвитку від 29.10.2013 №1277, формування переліку індикаторів здійснюється за принципами репрезентативності, достовірності та інформаційної доступності. Методика розрахунку базується на комплексному аналізі індикаторів економічної безпеки з виявленням потенційно можливих загроз економічній безпеці в Україні і застосовується Мінекономрозвитку для інтегральної оцінки рівня економічної безпеки України в цілому по економіці та за окремими сферами діяльності. Розрахунки здійснюються двічі на рік [12]. На підставі Методичних рекомендацій визначено наступний алгоритм розрахунку інтегрального індексу боргової безпеки: формування множини індикаторів, визначення їх характеристичних значень та нормування, визначення вагових коефіцієнтів та інтегрального індексу боргової безпеки.

Так, Методикою розрахунку передбачено п'ять ключових індикаторів боргової безпеки держави: відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП; відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП; середньозважена дохідність облігацій внутрішньої державної позики на первинному ринку; індекс Emerging Markets Bond Index Plus (EMBI+, що розраховується банком JP Morgan Chase); відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу.

Наступним кроком є визначення характеристичного значення рівня боргової безпеки для кожного її індикатора. Діапазон характеристичних значень кожного індикатора вимірюється від 0 до 1 (або від 0 до 100 %) та ділиться на п'ять інтервалів.

Присвоєння характеристичних значень певній величині індикатора складової економічної безпеки згідно з Методичними рекомендаціями здійснюється за допомогою таких методів: аналогового; визначення середніх значень; законодавчо-нормативного критерію; експертної оцінки.

Приведення індикаторів, які є різними за типами (стимулятори, дестимулятори, змішаний тип), до інформаційної односпрямованості та розмірності тлу-

мачень характеристичних значень відбувається шляхом нормування. Нормування індикаторів здійснюється за допомогою лінійної функції таким чином, щоб характеристичні значення індикаторів потрапляли в зіставні за величиною інтервали. Перехід від абсолютних до нормованих значень індикаторів дозволяє вимірювати індикатори за шкалою від 0 до 1 або у відсотках: 0 відповідає 0%, 1 – 100%. Таким чином, отримане нормоване значення індикатора характеризує своєю величиною ступінь наближення до оптимального значення 1.

Після отримання нормованих значень з кожного індикатора розрахунок інтегрального індексу боргової безпеки здійснюється за допомогою вагових коефіцієнтів, які відповідно до Методичних рекомендацій визначено шляхом експертного оцінювання [12].

Таким чином, за допомогою визначених в Методичних рекомендаціях джерел вхідної інформації та порядку розрахунку індикаторів боргової безпеки було встановлено їхні наступні характеристичні значення (табл. 1).

Таблиця 1

Характеристичні значення індикаторів боргової безпеки держави

Індикатори боргової безпеки Рік	Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, %	Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, %	Середньозважена дохідність ОВДП на первинному ринку, %	Індекс ЕМВІ+ Україна	Відношення офіційних резервів до валового зовнішнього боргу
2000	45,3	51,0	20,5	350	29,2
2001	36,5	51,0	15,7	350	29,2
2002	33,5	51,0	10,8	350	29,2
2003	29,0	47,5	9,8	350	29,2
2004	24,7	47,2	11,2	350	31,7
2005	17,7	46,0	7,3	350	48,9
2006	14,8	50,6	9,26	350	41,0
2007	12,3	56,0	6,7	350	40,6
2008	20,0	56,5	14,9	3000	31,0
2009	34,8	90,3	20,1	850	25,6
2010	38,6	83,1	12,7	400	29,5
2011	35,1	74,5	8,9	900	25,2
2012	35,3	73,7	13,6	550	18,2
2013	38,4	74,6	13,0	763	14,4
2014	70,3	95,8	15,2	2226	6,0
2015	79,4	131,0	17,0	2375	11,2
Діапазон значень індикаторів: оптимальне- задовільне- незадовільне- небезпечне- критичне	20-30-40-50-60	40-45-55-60-70	4-5-7-9-11	200-300- 500-700- 1000	50-45-41-36- 20

Джерело: за свідченнями джерел [10, 12, 17, 18, 19] та власні розрахунки

Аналіз даних у табл. 1 свідчить про те, що всі фактичні значення індикаторів стану боргової безпеки України в 2014–2015 рр. перевищували порогові значення.

Так основний індикатор боргової безпеки – співвідношення державного і гарантованого державою боргу до валового внутрішнього продукту перевищив критерій на 19,4% і становив 79,4%, що спричинене зростанням загального обсягу державного і гарантованого державою боргу в умовах економічного спаду.

Індикатор відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП на кінець 2015 року становив 131,0%. Його стрімке зростання з 2012 року (на 57,3%) свідчить про різке збільшення закредитованості економіки.

Показник середньозваженої дохідності ОВДП на первинному ринку в період 2012–2015 рр. зріс на 6,6% і станом на кінець 2015 року становив 17,0%. Висока вартість запозичень на внутрішньому ринку свідчить, зокрема, про низький попит та зростання ризиків, пов'язаних з інвестуванням в ОВДП.

Індекс ЕМВІ+ Україна в період з 2012–2015 рр. зріс на 1825% та станом на кінець досліджуваного періоду становив 2375%, це свідчить про те, що міжнародні інвестори вважають стан української економіки переддефолтним.

Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу з 2010 року зменшилось на 18,3% і становило на кінець 2015 року лише 11,2%, що свідчить про нездатність країни, у разі потреби, розраховуватися за боргами за рахунок міжнародних резервів.

Після нормування зазначених індикаторів та проведення відповідних розрахунків отримуємо наступні значення інтегрального індикатора боргової безпеки держави в 2000–2015 рр. (ПББД) (табл. 2).

Таблиця 2

Значення інтегрального індексу боргової безпеки держави

Рік	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
ПББД, %	47	52	55	60	60	82	69	71	45	32	39	71	36	30	12	12

Джерело: розраховано за Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затвердженими наказом Мінекономрозвитку від 29.10.2013 №1277 [12]

Розрахунок інтегрального індексу боргової безпеки держави (результати табл. 2) показав, що рівень боргової безпеки держави вже другий рік поспіль знаходиться в критичній зоні (табл. 3).

Таблиця 3

Рівні боргової безпеки

Критична зона	Небезпечна зона	Незадовільна зона	Задовільна зона	Оптимальна зона
0%–19%	20%–39%	40%–59%	60%–79%	80%–100%

Джерело: Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджені наказом Мінекономрозвитку від 29.10.2013 №1277 [12]

Агресивна боргова політика, яка провадилася Урядом в останні роки та відсутність чіткого плану заходів щодо приведення боргової безпеки до безпечного стану, не дає змоги повернутися на докризовий рівень 2007 року, коли рівень боргової безпеки перебував у задовільній зоні. Так, у 2008 році рівень боргової безпеки вже перейшов у незадовільну зону, з 2009 по 2013 роки – у небезпечну, а в 2014–2015 роках – в критичну зону.

На основі проведеного аналізу вбачається можливим одночасне визначення і ключових загроз борговій безпеці держави. В. І. Мунтіян [20, с. 13], З. С. Варналій [3, с. 64], А. І. Сухоруков, О. Д. Ладюк [21, с. 15] та деякі інші вчені зазначають, що загрозами економічній безпеці України слід вважати очевидні чи потенційні загрози, що ускладнюють або унеможливають реалізацію національних економічних інтересів і створюють небезпеку для соціально-економічної та політичної системи, національних цінностей, життєзабезпечення нації та окремої особи.

З огляду на зазначене, проаналізовані індикатори дають змогу ідентифікувати наступні загрози борговим інтересам держави: високий рівень заборгованості; висока вартість запозичень; зростання витрат на обслуговування та погашення боргу; низький рівень золотовалютних резервів; низький кредитний рейтинг держави; висока ймовірність втрати економічного суверенітету.

Виникнення подальших ускладнень у борговій сфері становитиме пряму загрозу для банківської системи, платіжного балансу, валютного ринку, що, своєю чергою, підриває інвестиційну складову фінансової системи та загострює загрозу неможливості залучення кредитних ресурсів зовні.

Отже, потужне зростання сумарного державного боргу, зумовлене надмірним нарощуванням внутрішнього державного боргу, залученням у значних обсягах кредитів міжнародних валютних організацій, неконтрольованим наданням державних гарантій і трансформацій умовних зобов'язань уряду в прямий державний борг може спровокувати кризу державної боргової політики вже у найближчі роки [8]. На нашу думку, це і є головною небезпекою, що може виникнути у разі посилення визначених загроз борговій безпеці держави.

Виходячи з того, що джерела вхідної інформації, необхідної для розрахунку основних індикаторів боргової безпеки, оновлюються щоквартально, аналітичні огляди стану боргової безпеки можуть здійснюватися на щоквартальній основі.

В цілому результати розрахунків згідно з алгоритмом запропонованого в Методичних рекомендаціях, дають підстави стверджувати: для оперативного та якісного визначення реального рівня боргової безпеки держави, проведення його постійного моніторингу цілком достатньо п'яти ключових індикаторів, щоб просигналізувати про критичність ситуації в даній сфері та охопити основні загрози.

Водночас у процесі підготовки аналітичних матеріалів щодо стану боргової безпеки держави та ідентифікації поточних загроз пропонуємо брати до уваги окремі індикатори інших складових фінансової безпеки держави, а саме: бюджетної безпеки, валютної безпеки, грошово-кредитної безпеки, банківської, безпеки небанківського сектора, оскільки між ними прослідковується прямий взаємозв'язок та взаємообумовленість.

Крім того, у сформованій нами системі забезпечення та моніторингу боргової безпеки держави вбачається можливим виокремити підсистеми безперервного контролю (як за рівнем заборгованості, так і ефективністю управлінських рішень в борговій сфері) (рис. 2).

Зазначена підсистема контролю надасть системі забезпечення та моніторингу боргової безпеки «гнучкості», в даному конкретному випадку це можливість приймати необхідні управлінські рішення на кожному етапі її «життєдіяльності» та вносити відповідні корективи до основних напрямів боргової політики в залежності від поточного стану боргової безпеки держави.

Висновки

Таким чином, нами було розроблено теоретико-методологічні засади функціонування системи забезпечення та моніторингу рівня боргової безпеки держа-

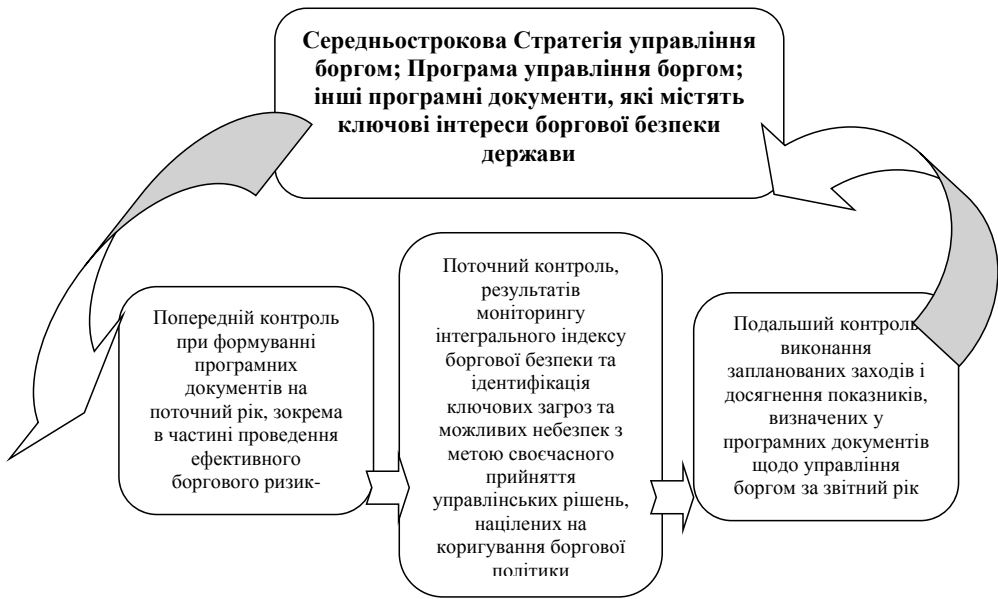

Рис. 2. Підсистема контролю та коригування управлінських рішень, пов'язаних з управлінням боргу в системі забезпечення та моніторингу боргової безпеки держави (складено автором)

ви. Для забезпечення повноцінного її функціонування необхідні злагоджені дії органів влади на всіх рівнях та формування відповідної нормативно-правової бази.

З метою врахування у повному обсязі боргових ризиків пропонуємо на постійній основі включати до Стратегії та Програми управління боргом аналіз ризиків, пов'язаних з нагромадженням умовних зобов'язань, які можуть у майбутньому перетворитися на фактичні і призвести до необхідності виплати значних коштів із державного бюджету.

Висвітлення на офіційних веб-сайтах центральних органів влади всебічної, достовірної та оперативної інформації про стан складових заборгованості та рівень боргової безпеки держави є необхідним елементом забезпечення відкритості та прозорості системи.

Проведення щоквартального моніторингу інтегрального індексу боргової безпеки держави дасть можливість отримати своєчасний сигнал про рівень боргової безпеки держави та визначити ключові загрози, а також їхній рівень та ймовірність виникнення головної небезпеки – боргової кризи.

Постійний контроль за станом державного боргу та всіх форм умовних зобов'язань сприятиме своєчасному прийняттю ефективних управлінських рішень, націлених на коригування боргової політики задля досягнення ключових економічних інтересів держави в борговій сфері.

Реалізація зазначених заходів у комплексі створить міцний фундамент для проведення ефективної боргової політики та надасть змогу сформувати оптимальну структуру державної заборгованості й утримувати її розмір на безпечному рівні, а також значно обмежить вплив умовних зобов'язань держави на розмір державного боргу та стабільність фінансової системи України в середньостроковій перспективі. Напрямом подальших досліджень є пошук шляхів оптимізації боргової політики держави, удосконалення її нормативно-правового та інституційного забезпечення.

Література

1. Шаров О.М. Україна: вибір стратегії управління державним боргом / О.М. Шаров // Світ фінансів. – 2008. – № 1. – С. 7-10.
2. Юрій С.І. Фінанси: Підручник / С.І. Юрій, В.М. Федосов. – Київ: Знання, 2008. – 611 с.
3. Варналій З.С. Економічна безпека: навчальний посібник / З.С. Варналій. – Київ: Знання, 2009. – 647 с.
4. Богдан Т.П. Боргова безпека та її роль у гарантуванні фінансової стабільності / Т.П. Богдан // Вісник Національного банку України. – 2012. – № 4. – С. 8-15.
5. Томашик Р.Р. Напрями удосконалення управління борговою компонентою економічної безпеки держави в умовах глобалізації світової економічної системи / Економічна безпека в умовах глобалізації світової економіки : [колективна монографія у 2 т.]. – Дніпропетровськ: «ФОП Дробязко С.І.», 2014. – Т. 1. – 466 с.
6. Новосьолова О. Боргова безпека як визначальний фактор макроекономічної стабільності держави / О. Новосьолова // Збірник наукових праць ЧДТУ. Сер.: Економічні науки. – 2013. – № 35(1). – С. 123-128.
7. Сідельникова Л.П. Боргова політика України в умовах нестабільної економіки / Л.П. Сідельникова // Економіка та держава. – 2011. – № 9. – С. 4-7.
8. Селівєрстова І.О. Боргова безпека як елемент фінансової безпеки держави / І.О. Селівєрстова, О.Ю. Лашенко, С.І. Шапошнікова // Проблеми системного підходу в економіці. – 2010. – № 3 – [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2010_3/Laschenko_310.htm
9. Омельченко Л.С. Боргова безпека України та аналіз її сучасного стану / Л.С. Омельченко, І.В. Суміна // Національний університет державної податкової служби України: 36. наук. праць. – 2012. – № 1. – С. 309-320.
10. Національний банк України [Електронний ресурс]: [офіційний веб-сайт] – Електронні дані. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>
11. В.М. Геєць. Стан та оцінка можливих ризиків розвитку економіки України в 2012 році (науково-аналітична записка) / В.М. Геєць // Київ. Інститут економіки та прогнозування НАН України. – 2012. – 36 с.
12. Верховна Рада України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/>
13. Рахункова палата України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/index>
14. Богдан Т.П. Сучасні підходи до управління ризиками державного боргу / Т.П. Богдан // Вісник Національного банку України. – 2011. – № 11. – С. 10-17.
15. Федосов В.М. Бюджетна система: Підручник / В.М. Федосов, С.І. Юрій. – Київ: Центр учбов. Літератури; Тернопіль: Економічна думка, 2012. – 871 с.
16. Фещур Р.В. Сутність та класифікація індикаторів соціально-економічного розвитку підприємства / Р.В. Фещур, С.В. Шишковський, Н.Р. Яворська [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/natural/Vnulp/Logistyka/2012_749/87.pdf
17. Державна казначейська служба України [Електронний ресурс]: [офіційний веб-сайт] – Електронні дані. – Режим доступу: <http://treasury.gov.ua/>
18. Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]: [офіційний веб-сайт] – Електронні дані. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/>
19. Група індексів: ЕМВІ+, Інформаційне агентство Сbonds [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ru.cbonds.info/?change_country=72&change_lang=rus
20. Мунтіян В.І. Економічна безпека України. Монографія. / В.І. Мунтіян. – Київ: КВІЦ, – 1999. – 462 с.
21. Сухоруков А.І. Фінансова безпека держави. Навчальний посібник. / А.І. Сухоруков, О.Д. Ладюк. – Київ: Центр учбової літератури, 2007. – 192 с.

УДК 338

О.І. Шапоренко
доктор наук з державного управління,
професор кафедри економіки
та менеджменту підприємства,
Університет економіки та права «КРОК»

Ціноутворення медичних послуг як об'єкт державного регулювання охорони здоров'я

У статті здійснено аналіз процесу ціноутворення на медичні послуги як одного з механізмів регулювання у сфері охорони здоров'я. Запропоновано визначення поняття «державне регулювання ціноутворення».

Ключові слова: ціноутворення, медичні послуги, охорона здоров'я, державне регулювання.

О.И. Шапоренко
доктор наук по государственному управлению,
профессор кафедры экономики
и менеджмента предприятия,
Университет экономики и права «КРОК»

Ценообразование медицинских услуг как объект государственного регулирования охраны здоровья

В статье проведен анализ процесса ценообразования на медицинские услуги как одного из механизмов регулирования в сфере охраны здоровья. Предложено определение понятия «государственное регулирование ценообразования».

Ключевые слова: ценообразование, медицинские услуги, охрана здоровья, государственное регулирование.

O. Shaporenko
PhD in State Management,
Professor of Economics and Enterprise
Management Department,
“KROK” University

Pricing of medical services as object of State Regulation of Health Care

The article analyzes the process of pricing for medical services as one of the control mechanisms in the health sector. A definition of the concept of “state regulation of pricing” is offered.

Keywords: pricing, medical services, healthcare, government regulation

Постановка проблеми

Стаття 6 Конституції України гарантує усім громадянам безкоштовну медичну допомогу[3]. Проте поряд із такою соціальною гарантією існують також до-

говірні ціни, за своїм характером найбільш вільні на сьогоднішній день. Завжди існувала платна медична допомога, як результат діяльності так званих госпрозрахункових медичних закладів, хоча тут ціни були регульованими з боку держави.

Аналізуючи ситуацію, яка склалася, можна зробити загальний висновок: має місце тенденція до звільнення цін приватних установ від контролю держави. Документа, який би офіційно проголосив, що ціни на платні медичні послуги повинні бути регульованими, немає. Така послуга повинна бути надана населенню на умовах повної окупності витрат і приносити прибуток, що обов'язково оподатковується податком із прибутку. Цей податок регулюється Законом «Про податок із прибутку підприємств і організацій». Таким чином бюджетні заклади поставлені в однакові умови з підприємствами, тобто вони мають прибуток як результат надання платних медичних послуг і тому зобов'язані сплачувати податок із прибутку. При цьому робота на рівні собівартості, коли ціна дорівнює собівартості, може розглядатися податковою інспекцією як спосіб приховування прибутків і оподатковуватися штрафом.

Головним принципом при формуванні цін на ринку медичних послуг є витратний принцип утворення ціни. Відповідно до нього ціна медичної послуги включає ціну витрачених на її здійснення ресурсів: робочої сили, ліків, матеріалів, устаткування, накладних витрат, обов'язкових відрахувань у бюджет і в позабюджетні фонди і т.п. При цьому оцінка перерахованих витрат орієнтована на бюджетне фінансування, отже ця оцінка занижена. Сучасний же підхід потребує відбивати в ціні не фактичні витрати медичних закладів, а нормативні показники тривалості та методів лікування захворювань, тобто не скільки коштів можливо витратити, виходячи з бюджету лікувального закладу, а скільки потрібно витратити в кожному закінченому випадку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питанням удосконалення державного управління системою охорони здоров'я і формування цінової політики в сфері надання медичних послуг були присвячені наукові дослідження таких українських і зарубіжних учених, як В.Д. Долот [1], В.М. Корнацький [4], А. Малагардіс [5], В.В. Резнікова [6], І.В. Рожкова, І.М. Солоненко [7], С.В. Сорока [8], С.В. Сисюк [9] та ін.

Проте дослідження, в яких розглядається процес ціноутворення на медичні послуги та визначення їх вартості як одного з важливих напрямів регулювання ціноутворення медичних послуг у сфері охорони здоров'я, потребують додаткової уваги.

Невирішені раніше частини загальної проблеми

Дослідження, в яких із позицій системного підходу розглядається процес ціноутворення на медичні послуги як одного з механізмів державного регулювання у сфері охорони здоров'я, потребують додаткової уваги. У процесі вивчення цього питання необхідне застосування комплексного підходу, а також уточнення понятійного апарату з питань державного регулювання в галузі охорони здоров'я.

Залишається невирішеною проблема в регулюванні питань ціноутворення на медичному ринку, яке повинне ґрунтуватися на економічних моделях і за яким має здійснюватися відповідний контроль.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження та аналіз ціноутворення медичних послуг як одного з механізмів державного регулювання у сфері охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу дослідження

Вибираючи клініку для лікування, людина часто намагається порівняти ціни в різних закладах. С.В.Сорока вважає, що під звичайним словом «ціна» приховується безмежна кількість вкладених понять з боку як організації, так і пацієнта. Для клініки ціна – це засіб позначення кола своєї аудиторії, стратегія на шляху вирішення тих або інших цілей та завдань та, звичайно, засіб отримання запланованого обсягу прибутку. Для пацієнта ціна – це насамперед вартість послуг. Вже доведено, що ціна є головним засобом залучення клієнтів, сильнішим за рекламу та інші маркетингові інструменти [3].

Відмінною особливістю ціноутворення в приватній клініці є те, що озвучується повна вартість за весь курс лікування – за обстеження, підготовку, операцію, наркоз, перебування в стаціонарі, медикаменти і т.д. У державній клініці прейскуранта цін немає. Державні ціни на платні медичні послуги населенню (прейскурантні ціни) використовувалися при наданні медичної допомоги на так званій госпрозрахунковій основі (термін «госпрозрахунок» поступово вилучається з практики і замінюється на поняття «комерційна, підприємницька діяльність»). Вони діють як територіальні прейскурантні ціни і відрізняються від «бюджетних розцінок» тим, що включають типові фактичні витрати, розраховані на основі затверджених трудових і матеріальних норм, а також прибуток (15-30 відсотків від собівартості). Хоча в державні ціни на платні медичні послуги включається елемент прибутку, проте немає жодного документа Міністерства фінансів України, що регулює норму рентабельності.

Кожен, хто вдається до послуг державної медицини, повинен визнати, що при зверненні до лікарні називається гонорар хірургу, іноді ще вартість анестезіологічної допомоги. Але ж на цьому виплати не закінчуються. Пацієнт окремо оплачує обстеження, абсолютно всі медичні препарати та витратні матеріали, необхідні для ефективного лікування. Часто окремо доводиться «дякувати» медсестрам і санітаркам. Крім того, ви витрачаєте додаткові гроші і на харчування під час перебування в державній лікарні. Таким чином, вкрай складно сказати, скільки коштувало лікування в підсумку, адже порахувати щогодинні витрати стає вже дуже і дуже складно.

У такій ситуації не завжди можливо завчасно оцінити всі витрати на лікування. І вже перебуваючи в процесі його отримання, можна опинитися в дуже незручній ситуації. А в приватній клініці можуть на вході з упевненістю сказати, скільки коштуватиме лікування, з похибкою 5-10% (це ризик виникнення ускладнень, від якого сучасна медицина не застрахована).

Для наочності, вартість операції з видалення гострого апендициту в державній клініці становитиме в середньому 6500-7000 грн. (Оплата роботи хірурга, асистента, лікаря, анестезіолога, медикаменти, послуги середнього і молодшого медичного персоналу). Харчування сюди не входить. А ось, наприклад, у клініці INTO-SANA аналогічна операція обійдеться в більшості випадків 8760 грн. У цю вартість включено все, навіть харчування. Вартість трохи вища, але і рівень оснащення операційної, умови перебування пацієнта в стаціонарі перевищують рівень більшості медичних установ міста. За рахунок реалізації програми діагностики та лікування з перших годин госпіталізації і завдяки сучасним методам, в приватній медустанові вдається скоротити час перебування пацієнта на ліжку в 3-5 разів порівняно з державними медустановами.

Існує ще одна модель собівартості. У державних лікарнях поширено «подяку» лікарю. Цей платіж не має жодного відношення до податків, витрат на утри-

мання будівлі та комунальних послуг, ремонт, управління тощо. Адаже ці статті витрат покриваються державним бюджетом.

Приватна клініка не може обійти в розрахунку вартості своїх послуг всі ці складові. В приватній клініці фіксуються витрати на утримання будівель і приміщень на рівні максимального комфорту для хворої людини, на закупівлю сучасного обладнання, витрати електроенергії, газу, води. Там також дотримуються європейських вимог до інфекційного контролю, сплачують податки. Все це закладено у вартість послуг.

Водночас раціональне розпорядження власними коштами дає можливість приватній клініці забезпечувати більш високий рівень безпеки пацієнта, принципово інший рівень оснащеності і сервісу.

Чому не всі послуги входять у вартість стаціонарного лікування?

Вартість ліжко-дня враховує найбільш типові методи дослідження і лікування. Наприклад, при лікуванні пневмонії завжди використовується рентгенографія. І цей метод включений у вартість. Але іноді необхідно зробити комп'ютерну томографію легень. Це дослідження не включене у вартість лікування і оплачується окремо. Його включення у вартість ліжко-дня призвело б до підвищення ціни, що несправедливо по відношенню до більшості пацієнтів, яким не потрібен цей метод.

За таким же принципом оцінюється і включення вартості медикаментів. Переливання крові не є необхідністю для більшості пацієнтів процедурою. Тому вартість препаратів крові зазначається окремо. Аналогічна політика і щодо рідко використовуваних специфічних медикаментів.

Додатково також зазначаються діагностичні та лікувальні послуги, якщо їх виконання не продиктоване основним діагнозом, з приводу якого людина лікується в стаціонарі. Наприклад, людина з гіпертонічною хворобою захотіла обстежитися у ЛОР-лікаря з приводу хронічного тонзиліту. Консультація ЛОР-лікаря буде оплачуватися додатково. Проте пацієнту з лихоманкою нез'ясованого генезу консультація ЛОРа буде включена у вартість стаціонарного лікування, оскільки вона може бути необхідною для пошуку причин лихоманки.

Одним із основних завдань, що стоять перед державою на ринку медичних послуг, є формування регуляторної політики щодо ціноутворення, оскільки на державному рівні порядок формування цін і тарифів на медичні послуги не затверджений.

Державне регулювання ціноутворення – це спостереження і контроль за цінами, пряме (фіксовані ціни, зниження цін та ін.) і непряме (маневрування податками, емісія грошей та ін.) регулювання із застосуванням антимонопольного законодавства.

Закон України «Про ціни та ціноутворення» визначає, що державне регулювання цін і тарифів здійснюється шляхом: 1) установлення обов'язкових для застосування суб'єктами господарювання: фіксованих цін; граничних цін; граничних рівнів торговельної надбавки (націнки) та постачальницько-збутової надбавки (постачальницької винагороди); граничних нормативів рентабельності; розміру постачальницької винагороди; розміру доплат, знижок (знижувальних коефіцієнтів); 2) запровадження процедури декларування зміни ціни та/або реєстрації ціни [2].

В цілому ціноутворення – це встановлення ціни, процес вибору остаточної ціни залежно від собівартості продукції, цін конкурентів, співвідношення попиту та пропозиції й інших факторів [6, с. 234].

За допомогою ціноутворення вирішуються такі задачі:

- розширюється ринок збуту послуг охорони здоров'я;
- збільшується маса прибутку;
- забезпечується баланс попиту і пропозиції, обсягу грошей і обсягу послуг охорони здоров'я;
- створюються умови оптимальної пропорційності споживання і накопичення.

Процес ціноутворення на медичні послуги включає 7 етапів:

- підготовчий етап – визначення цілей і завдань організації;
- етап збору первинної інформації та маркетингового аналізу – визначення кількісних та якісних характеристик обслуговування хворих;
- етап вибору методу ціноутворення;
- етап визначення собівартості медичних послуг – розрахунок прямих і непрямих витрат;
- етап формування ціни – визначення рівня рентабельності, введення поправочних коефіцієнтів, експертна оцінка, калькуляція ціни та оформлення прейскуранту;
- етап корекції ціни – врахування рівня інфляції, розрахунок цін на нові послуги, використання нових методик ціноутворення;
- етап аналізу результатів розрахунку і прийняття відповідних управлінських рішень [8].

Таким чином можна стверджувати, що найвагомим є етап визначення собівартості медичної послуги, оскільки вона є визначальним показником у формуванні ціни на медичну послугу.

На рівень цін впливають як внутрішні, так і зовнішні фактори: власні витрати на виробництво та реалізацію послуги, ступінь конкуренції, економічна ситуація, місцезнаходження клініки тощо. Але основними з них слід вважати: 1) собівартість послуг чи продукції; 2) наявність унікальних властивостей послуг; 3) ціни на послуги конкурентів. Що стосується останнього пункту, то слід зазначити, що сьогодні існують великі розбіжності у цінах на деякі медичні послуги. Так, позапланова консультація гінеколога у медичній мережі «Добробут» коштує 1090, грн., у клініці «Борис» аналогічна консультація коштує 438,0 грн. За такої ситуації існує пропозиція застосувати уніфіковані ціни на аналогічні послуги в одному місці для різних виконавців.

Проте застосування єдиної методики ціноутворення не гарантує отримання близьких за величиною цін на однакові медичні послуги, що надаються в різних установах. Це може бути викликаним тим, що однакові за найменуванням роботи можуть мати різний зміст (різні методики виконання робіт).

Головними чинниками визначення ціни медичної послуги є:

- собівартість послуги;
- ціни на аналогічні послуги в інших ЛПУ;
- рівень попиту на даний вид послуги;
- стимулюючий розмір оплати праці працівників.

Головний чинник – собівартість послуги, яка визначає мінімально можливий рівень ціни пропозиції. Тому собівартість лікарні повинна розраховуватися особливо ретельно, можливо, за спеціально створеною комп'ютерною технологією.

Висновки

З огляду на викладене, можемо зробити висновок про те, що ціна на платну послугу складається з:

- собівартості послуги (обґрунтовані затрати закладу за кожним видом видатків на послугу, подані у грошовому виразі);

- податку на додану вартість за ставками чинного законодавства на послуги у галузі охорони, операції з надання яких закладами охорони здоров'я, що мають на це спеціальний дозвіл, не звільняються від обкладення ПДВ (додаток до постанови КМУ від 05.10.98 р. № 1602);

- граничного рівня рентабельності (прибутку), який не може перевищувати розмір, установлений місцевим органом виконавчої влади.

Таким чином, ціноутворення на медичні послуги є питанням державного рівня. Державне регулювання ціноутворення повинне ґрунтуватися на економічних моделях, має здійснюватися контроль за цінами. Потрібне вдосконалення і реалізації дієвої державної політики у сфері охорони здоров'я.

Література

1. До проблеми ціноутворення та визначення вартості медичної допомоги (огляд літературних джерел) / [В.Д. Долот, М.І. Яцюк, Л.А. Ляховченко, Я.Ф. Радиш] // Економіка та держава. – 2011. – № 12. – С. 117-113.

2. Закон України «Про ціни і ціноутворення» від 21 червня 2012 року № 5007-VI / Сайт Верховної ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5007-17>

3. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996. – № 30, ст. 141.

4. Корнацький В.М. Ціноутворення медичної допомоги і вартість здоров'я як національного продукту держави / В.М. Корнацький, О.М. Шевченко // Український медичний часопис. – 2004. – № 3 (41) – V/VI. – С. 77-80.

5. Малагардіс А. Автономізація, закупівля медичних послуг та глобальний бюджет у лікарнях / А. Малагардіс, В. Рудий. – К. : Проект Європейського Союзу «Фінансування та управління у сфері охорони здоров'я в Україні», 2006. – 64 с.

6. Резнікова В.В. Послуга як правова категорія та ознака посередницьких договорів / В. В. Резнікова // Університетські наукові записки. – 2007. – № 4 (24). – С. 234-240. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.univer.km.ua/visnyk/1442.pdf>

7. Рожкова І.В. Удосконалення державного управління та місцевого самоврядування у сфері послуг територіальній громаді з охорони здоров'я / І.В. Рожкова, І.М. Солоненко // Децентралізація державного управління та розвиток місцевого самоврядування в контексті європейської практики : матеріали наук.-практ. конф. (Луцьк, 2-3 жовт. 2008 р.). – Луцьк, 2008. – С. 7-9.

8. Сорока С.В. Розробка цінової політики медичного закладу з врахуванням собівартості медичної послуги / С.В. Сорока. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/Vchtei_2013_3_31.pdf

9. Сисюк С.В. Визначення вартості платних медичних послуг та їх облікове забезпечення / С.В. Сисюк, Н.М. Зорій // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – №2 (6). – С. 181-186.

Розділ II

Фінанси

УДК 657.28:331.2

О.М. Ромашко
*к.е.н., доцент кафедри обліку і оподаткування,
Київський національний
торговельно-економічний університет*

Л.С. Зданович
*магістрант кафедри
національної економіки та фінансів,
Університету економіки та права «КРОК»*

Стан та проблеми обліку розрахунків з оплати праці

У роботі визначене місце заробітної плати на сучасному етапі господарювання. Виявлені основні недоліки щодо обліку заробітної плати та запропоновано методи удосконалення обліку заробітної плати на підприємствах.

Ключові слова: *оплата праці, розрахунки з оплати праці, організація обліку, нарахування на заробітну плату, індексація заробітної плати, прожитковий мінімум, індекс інфляції.*

О.М. Ромашко
*к.э.н., доцент кафедры учета и налогообложения,
Киевский национальный
Торгово-экономический университет*

Л.С. Зданович
*магистрант кафедры
национальной экономики и финансов,
Университет экономики и права «КРОК»*

Состояние и проблемы учета расчетов по оплате труда

В работе определено место заработной платы на современном этапе хозяйствования. Выявлены основные недостатки по учету заработной платы и предложены методы совершенствования учета заработной платы на предприятиях.

Ключевые слова: *оплата труда, расчеты по оплате труда, организация учета, начисления на заработную плату, индексация заработной платы, прожиточный минимум, индекс инфляции.*

O.M. Romashko
PhD in Economics, Associate Professor
Accounting and Taxation Department
Kyiv National University of Trade and Economics

L.S. Zdanovych
Master Degree Student of Department
of National Economy and Finance,
“KROK” University

State and problems of the accounting of payroll

The place of salaries at the current stage of economy management was determined. The main shortcomings in the accounting of payroll were revealed and methods of improvement of accounting of payroll in enterprises were suggested.

Key words: *salaries, payroll, organization of accounting, payroll accounting, salary indexation, living minimum wage, inflation rate.*

Постановка проблеми

Реформування економіки країни має здійснюватися в інтересах людини задля покращення якості її життя. На сьогодні в сфері соціально-економічних відносин організація та ефективність планування, а також використання фонду оплати праці є проблемним питанням. Оплата праці – неоднозначна категорія в системі умов праці, оскільки саме в ній відображаються різноманітні інтереси сторін суспільно-трудова відносин. Це один із найважливіших показників, що дає уявлення та характеризує рівень економічного та соціального стану суспільства.

Розвиток ринку сприяв настанню змін в економічних відносинах в українському суспільстві, включаючи відносини у сфері оплати праці. Сьогодні регулювання процесів оплати праці має зовсім інший механізм, ніж був раніше; тому вже по-іншому сприймається категорія заробітної плати, її функції та принципи формування.

Водночас теперішній вітчизняний механізм оплати праці неефективний і потребує вирішення низки проблем. Заробітна плата зазнала значних деформацій та диспропорцій, тому для більшості населення вона втратила свою відтворювальну та стимулюючу функції і фактично перетворилася на різновид соціальних виплат.

В Україні існує необхідність у змінах організації й стимулюванні ефективності праці, оптимізації диференціації та оподаткування доходів працюючих.

Ще однією з найгостріших проблем розвитку економіки України є інфляція, яка призводить до втрат доходів найманих працівників та негативно впливає на добробут громадян країни. З метою усунення таких явищ виникає потреба в проведенні індексації грошових доходів населення.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми

Дослідження авторів, які використовуються в даній роботі, є вагомим внеском в організацію системи обліку оплати праці, проте стрімкий розвиток економіки вимагає нових заходів щодо покращення організації обліку розрахунків з працівниками з оплати праці.

Так, Н.В. Шульга [15, с. 130] зазначає, що на сьогодні стан державного та договірного регулювання оплати праці в Україні та окреслені у цій сфері проблеми

справляють негативний вплив на організацію оплати праці та облік пов'язаних із нею розрахунків на підприємствах.

Такої думки Т.Г. Мельник [10, с. 58], яка стверджує, що система бухгалтерського обліку, зокрема праці та її оплати, перебуває в процесі реформування відповідно до міжнародних стандартів і поки що недосконала.

О.С. Мандрикiна [9, с. 189] вважає, що удосконалення організації заробітної плати на підприємствах має будуватися на оптимізації тарифного регулювання заробітної плати.

Л.С. Герасимчук спільно з О.В. Кантаєвою [7, 8] зазначають, що аналітичний облік оплати праці конче потрібний на підприємствах для правильності нарахувань, відрахувань із заробітної плати та правильної побудови витрат. Н.В. Сєкіріна спільними зусиллями з І.О. Лобановою [12, с. 30] розробили перелік критеріїв, які необхідні при розробці внутрішніх документів.

Виходячи з цього, цілком закономірно є потреба у своєчасній, об'єктивній і достовірній інформації про розрахунки з оплати праці з позицій кожної зі сторін соціально-трудових відносин – держави, роботодавця і найманого працівника. При чому для кожної зі сторін значення заробітної плати оцінюється по-різному, але правильність нарахування та утримання зачіпає інтереси всіх.

Не вирішені раніше проблеми

Сьогодні важливе значення має проведення наукових досліджень з обліку заробітної плати, враховуючи її вагомість для громадян в умовах фінансової кризи. Написано багато наукових праць про шляхи вдосконалення обліку оплати праці, але мало хто звертає увагу на індексацію заробітної плати. Тому це питання досі є не розкритим та не вирішеним.

Цілі статті

Метою написання статті є визначення сутності заробітної плати у розгляді порядку та механізму індексації заробітної плати в сучасних умовах господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження

Згідно із Законом «Про оплату праці», заробітна плата – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу [1].

Облік оплати праці і розрахунків з робітниками – одна з найбільш трудомістких і відповідальних ділянок бухгалтерського обліку. Роль бухгалтерського обліку зростає в сучасних умовах, коли підприємства самостійно встановлюють форми і системи заробітної плати, умови преміювання, чисельність та склад працівників [13, с. 268]. Організація оплати праці справляє великий вплив на ефективність діяльності підприємства. Розрахунок заробітної плати є дуже відповідальною і трудомісткою роботою, яку треба виконати за короткий термін між наданням інформації та виплатою працівнику.

За останні роки сталося багато змін щодо рахунків бухгалтерського обліку, змінилися облікові реєстри і бухгалтерська звітність. Проте бухгалтерський облік і зараз не може забезпечити своєчасного відображення всіх господарських операцій при зниженні трудових і грошово-матеріальних витрат та його ведення. Облік потребує зменшення та уніфікації первинної документації. Велика кількість даних первинного обліку і форм первинних документів створює значні труднощі при веденні роботи на першій стадії облікового процесу (рис. 1). Тому заздалегідь підготовлений порядок обліку допоможе зекономити час.

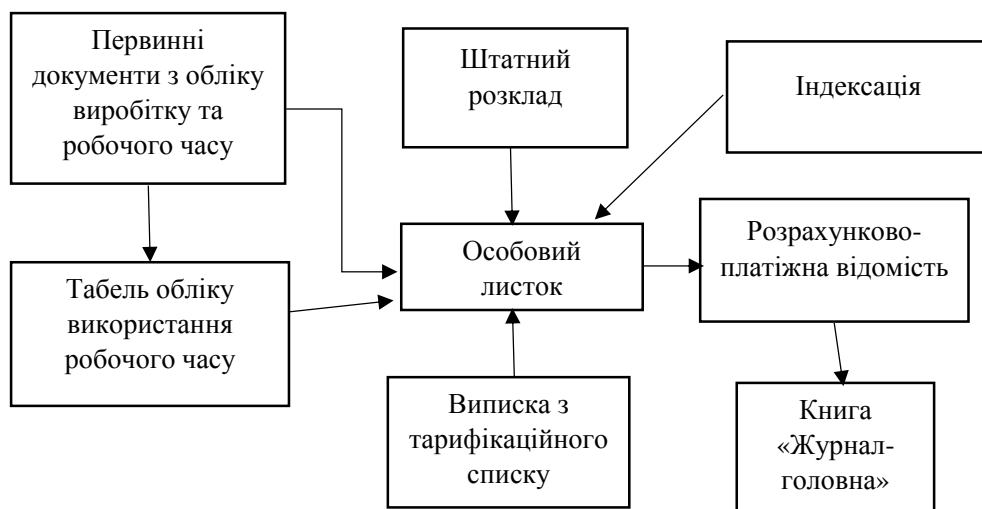

Рис. 1. Схема руху облікової інформації у випадку проведення індексації заробітної плати

Джерело: сформульовано автором на підставі [11]

Не менш важливими проблемами обліку розрахунків з оплати праці в умовах сучасної економіки є проведення індексації заробітної плати. Заробітна плата є одним з найбільш вагомих доходів громадян. Тому на неї, як правило, і впливають безліч макроекономічних чинників. Одним із них є інфляція. Саме цей показник своїм впливом зменшує реальні доходи громадян та зумовлює проведення індексації. В табл. 1 наведені індекси інфляції, які були встановлені в Україні в період з 2013 по 2015 рік.

Таблиця 1

Зведена таблиця індексів інфляції (2013-2015 рр.)

Рік \ Місяць	2013	2014	2015
Січень	100,2	100,2	103,1
Лютий	99,9	100,6	105,3
Березень	100,0	102,2	110,8
Квітень	100,0	103,3	114,0
Травень	100,1	103,8	102,2
Червень	100,0	101,0	100,4
Липень	99,9	100,4	99,0
Серпень	99,3	100,8	99,2
Вересень	100,0	102,9	102,3
Жовтень	100,4	102,4	98,7
Листопад	100,2	101,9	102,0
Грудень	100,5	103,0	100,7
Річна ставка	100,5	124,9	143,3

Джерело: узагальнено автором на підставі [16]

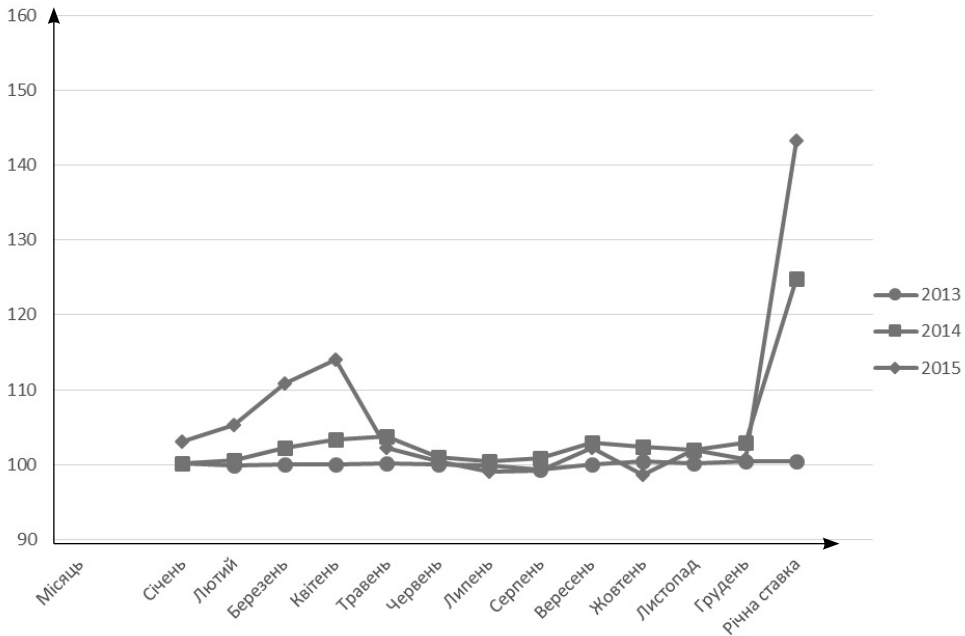

Рис. 2. Динаміка індексу інфляції

Джерело: узагальнено автором на підставі [16]

З графіка динаміки індексу інфляції (рис. 2) ми можемо побачити, що інфляційні процеси в Україні в 2013 році не мали різкого характеру та не перевищували позначку 100,5%, а от, починаючи з березня 2014 року, інфляція починає зростати, і річна ставка становить 124,9%. Це свідчить про те, що реальний дохід працівника зменшується, тобто зменшується реальна заробітна плата.

Реальна заробітна плата – це обсяг товарів та послуг, які можна придбати на заробітну плату в поточному періоді, виходячи з цін у базисному періоді.

Для того, щоб краще прослідкувати зміну купівельної спроможності заробітної плати у звітному періоді порівняно з базисним, визначимо індекс реальної заробітної плати (табл. 2).

Таблиця 2

Розрахунок індексу реальної заробітної плати за період з 2011 по 2015 рр.

Рік	Індекс інфляції, %	Темпи зростання номінальної заробітної плати, %	Індекс реальної заробітної плати, %
2011	104,6	116,9	111,8
2012	99,8	114,8	114,2
2013	100,5	108,7	108,2
2014	124,9	107,4	86
2015	143,3	125,2	87,4

Джерело: скомпоновано та обчислено автором на підставі [16]

На графіку динаміки реальної та номінальної заробітної плати (рис. 3) можемо прослідкувати, що під впливом інфляційних процесів розмір реальної заробітної плати, починаючи з 2013 року, спадає в порівнянні з номінальною заробітною платою. Це знову ж таки свідчить, що потрібно проводити індексацію заробітної плати для того, щоб захистити дохід працівника.

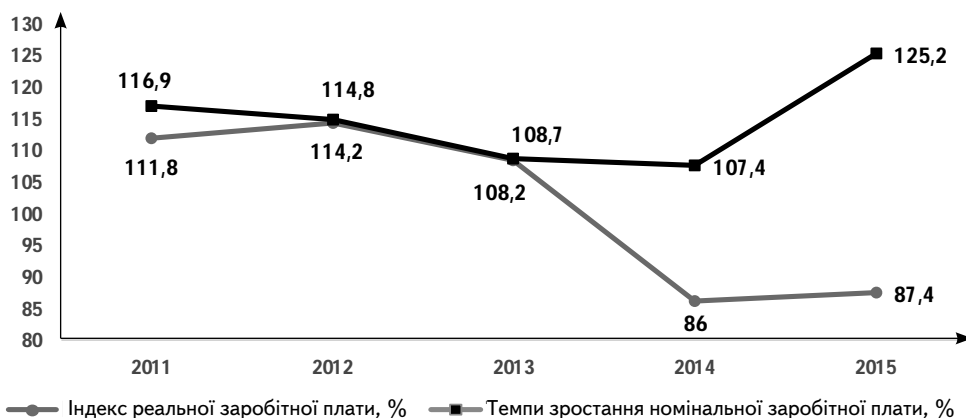

Рис. 3. Графік динаміки реальної та номінальної заробітної плати

Джерело: узагальнено автором на підставі [16]

Відповідно до закону України «Про індексацію грошових доходів населення» від 03.07.1991 № 1282-ХІІ індексація доходів – це механізм підвищення доходів населення, що дає можливість частково або повністю відшкодувати подорожчання споживчих товарів і послуг. Індексації підлягають грошові доходи громадян, одержані ними в гривнях на території України і які не мають разового характеру [3].

Соціальні виплати, що мають цільовий і разовий характер, а також допомога у зв'язку з вагітністю і пологами індексації не підлягають [3].

Для розрахунку індексації бухгалтеру підприємства необхідне глибоке вивчення та системний аналіз основних показників:

- базовий місяць – місяць і рік прийому працівника на роботу або період (місяць, рік), коли відбулося останнє підвищення йому зарплатної плати. У базовому місяці з моменту збільшення заробітної плати індексація не проводиться, базового місяця ця норма не стосується;

- розмір заробітної плати згідно зі штатним розписом;

- розмір прожиткового мінімуму для різних груп населення. Заробітна плата буде індексуватися повністю, якщо вона нижче прожиткового мінімуму. У разі, якщо заробітна плата перевищує встановлений законом показник, то індексації підлягає лише сума в межах прожиткового мінімуму, розмір якого щороку затверджується Верховною Радою України (табл. 3) [2, 5];

- відсоток індексації (індекс зміни споживчих цін), що публікується щомісяця Державною службою статистики України;

- проведення індексації сум заробітної плати можливе лише тоді, коли рівень індексу інфляції перевищив поріг у 101%.

Таблиця 3

Мінімальна заробітна плата в Україні (2013-2015 рр.)

Період	з 01.01.2013 по 30.11.2013	з 01.12.2013 по 31.12.2013	з 01.01.2014 по 31.12.2014	з 01.01.2015 по 31.08.2015	з 01.09.2015 по 31.12.2015
Мінімальна заробітна плата, грн	1147,00	1218,00	1218,00	1218,00	1378,00

Джерело: узагальнено автором на підставі [16]

Для кожного працівника розраховують свій індекс для проведення індексації. Щоб розрахувати індекс споживчих цін наростаючим підсумком, для цього пере-

множують індекси інфляції (для визначення нового індексу враховують попередній індекс, тобто новий індекс включає в себе і попередній).

Розрахунок припиняють у двох випадках: 1) у місяці, в якому індекс споживчих цін, розрахований наростаючим підсумком, перевищить поріг індексації – 101%; 2) у місяці, в якому підвищилася зарплата за рахунок постійних складових. Ці місяці базові для розрахунку індексу споживчих цін наростаючим підсумком. З наступного місяця починають розрахунок нового індексу наростаючим підсумком для проведення подальшої індексації. Індексація заробітної плати цього місяця не проводиться.

Суму індексації заробітної плати за місяць можна розрахувати за такою формулою:

$$C = D * I / 100,$$

де С – сума індексації заробітної плати; D – дохід, який індексується; I – величина приросту індексу споживчих цін у відсотках

Відповідно до пункту 6 Постанови КМУ від 17.07.2003 р. № 1078 «Про затвердження Порядку проведення індексації грошових доходів населення» [4] виплата сум індексації грошових доходів здійснюється за рахунок джерел, з яких провадяться відповідні грошові виплати. Суми виплат, пов'язаних з індексацією заробітної плати працівників, відносяться до фонду заробітної плати. Виплата надбавок за складність і напруженість у роботі, а також премій здійснюється також у межах затвердженого фонду оплати праці. Чинним законодавством не передбачена черговість виплат сум індексації, надбавок та премій, що виплачуються у межах фонду оплати праці. Одночасно Законом України від 28.12.2014 р. №76-VIII «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» внесено зміни, зокрема до Закону України «Про індексацію грошових доходів населення» стосовно того, що проведення індексації грошових доходів населення здійснюється у межах фінансових ресурсів бюджетів усіх рівнів, бюджету Пенсійного фонду України та бюджетів інших фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування на відповідний рік [6].

У бухгалтерському обліку сума індексації відображається в такому порядку, що й заробітна плата, яка є об'єктом індексації. За дебетом рахунків витрат класу 8 (рах. 81) та класу 9 (рахунки 23, 91, 92, 93, 94), за кредитом рахунок 661 – нарахування суми індексації.

Сума індексації у складі заробітної плати є об'єктом для:

- нарахування єдиного соціального внеску на загальних підставах;
- утримання податку з доходів фізичних осіб на загальних підставах;
- утримання військового збору;
- визначення суми заробітної плати для застосування податкової соціальної пільги.

Висновки

Заробітна плата повинна залежати безпосередньо від результатів праці та водночас впливати на його показники, стимулювати розвиток виробництва, ефективність роботи, підвищення кількісних і якісних результатів праці.

Тому облік праці та заробітної плати має бути організований таким чином, щоб сприяти підвищенню продуктивності праці та повному використанню робочого часу. Здійснюючи побудову або удосконалення організації обліку оплати праці, підприємства мають підходити до цього питання обґрунтовано, враховуючи доцільність, використовуючи результати наукових досліджень, передового досвіду. Від організації обліку оплати праці залежить рівень витрат підприєм-

ства, якість, правдивість, справедливість, повнота і своєчасність розрахунків з персоналом з оплати праці.

Індексація грошових доходів громадян повинна нараховуватися всіма підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності і господарювання, а також фізичними особами, що використовують працю найманих працівників. Водночас передбачена нормативними актами методика має теоретичний характер та потребує додаткових роз'яснень з метою розроблення єдиного підходу в частині складу виплат, що мають постійний характер і підлягають індексації.

Література

1. «Про оплату праці» / Закон України від 24.03.95р. № 108/95-ВР (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.rada.ua/>.

2. «Про державний бюджет України на 2015 рік»: Закон України від 28.12.2014 р. № 80-VIII (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

3. «Про індексацію грошових доходів населення»: Закон України від 03.07.1991 № 1282-XII (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

4. «Про затвердження Порядку проведення індексації грошових доходів населення»: постанова КМУ від 17.07.2003 р. № 1078 ВР (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.profiwins.com.ua>

5. «Про внесення змін до Закону України «Про державний бюджет України на 2015 рік» : Закон України від 17.09.2015 № 704-VIII [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://kodeksy.com.ua/norm_akt/source-ВРУ/type-Закон%20України/704-17.09.2015.htm

6. Зарплатна індексація: просто про складне // Оплата праці № 11 від 11.06.2015 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://buhgalter.com/ua>

7. Герасимчук Л.С. Шляхи вдосконалення обліку оплати праці / Л.С. Герасимчук, О.В. Кантаєва // Молодіжний науковий вісник УАБС НБУ, Серія: Економічні науки. – 2012. – №12. – С. 186-194.

8. Кантаєва О.В. Шляхи удосконалення обліку оплати праці / О.В. Кантаєва, Л.С. Герасимчук // Молодіжний науковий вісник УАБС НБУ. – 2012. – №2. – С. 186.

9. Мандрикіна О.С. Послідовність запровадження системи виплати заробітної плати за допомогою платіжних карток / О.С. Мандрикіна // Управління розвитком. – 2011. – №7(104). – С. 69-72.

10. Мельник Т.Г. Облік, аналіз та аудит праці і її оплати : дис. канд. екон. наук: 08.06.04 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» / Т.Г. Мельник; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2005. – 284 с.

11. Свірко С.В. Організація бухгалтерського обліку в бюджетних установах / С.В. Свірко // Навч. посібник. — К.: КНЕУ, 2003. – 380 с.

12. Секіріна Н.В. Удосконалення організації обліку розрахунків з оплати праці на підприємствах / Н.В. Секіріна, І.О. Лобанова // Вісник Київського інституту бізнесу та технологій. – 2012. – №2. – С. 34.

13. Терещенко О.О. Антикризове фінансове управління на підприємстві / Терещенко О.О. – К. : КНЕУ, 2010. – 268 с.

14. Шульга Н.В. Облік і аудит розрахунків з оплати праці та аналіз ефективності використання трудових ресурсів: автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук : спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» / Н.В.Шульга. – Київ, 2008. – 19 с.

15. Шульга Н.В. Облік оплати праці на підприємстві: опосередкований вплив на доходну частину бюджету держави / Н.В. Шульга // Міжнародні тенденції розвитку бухгалтерського обліку і аудиту та перспективи для України : тези доповідей на міжнар. наук.-практ. конф. (19 травня 2007 р.) – К. : КНЕУ, 2007. – С. 129-130.

16. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

УДК 336.77 : 330.567.22

О.Ю. Сова
кандидат економічних наук,
доцент кафедри національної економіки та фінансів,
Університет економіки та права «КРОК»

Аналіз сфери вітчизняного споживчого кредитування

Автором розглянуто сучасний стан та напрями реформування ринку споживчого кредитування в Україні. У статті проаналізовано обсяги наданих домогосподарствам кредитів, наведено пропозиції від учасників банківського ринку за програмами кредитування фізичних осіб на споживчі потреби. Запропоновано шляхи вирішення проблем функціонування сектора споживчого кредитування.

Ключові слова: кредитування населення, споживчий кредит, заощадження домогосподарств, ефективна ставка відсотка, комерційний банк, кредитна система, реформування ринку споживчого кредитування.

Е.Ю. Сова
кандидат економічних наук,
доцент кафедри національної економіки і фінансов,
Університет економіки і права «КРОК»

Анализ сферы отечественного потребительского кредитования

Автор рассматривает современное состояние и направления реформирования рынка потребительского кредитования в Украине. В статье проанализированы объемы предоставленных домохозяйствам кредитов, описаны программы участников банковского рынка по кредитованию физических лиц на потребительские нужды. Предложены пути решения проблем функционирования сектора потребительского кредитования.

Ключевые слова: кредитование населения, потребительский кредит, сбережения домохозяйств, эффективная ставка процента, коммерческий банк, кредитная система, реформирование рынка потребительского кредитования.

O. Sova
Ph.D. in Economics, Associate Professor
of Department of National Economics and Finance,
«KROK» University

Analysis of the National Consumer Credit Market

The author considered the current state and directions of reforming of the consumer crediting market in Ukraine. The amounts provided to household loans, are analyzed, the suggestions from the participants of the banking market under programs of crediting of physical persons for consumer needs are given in the article. The solutions of the problems on the functioning of consumer loan are proposed.

Keywords: consumer loan, household savings, effective interest rate, commercial bank, credit system, reform of the consumer credit market.

Постановка проблеми

Сучасний банківський бізнес супроводжується високим рівнем конкуренції, ускладненням структури фінансового ринку та його дерегулюванням, змінами в організації процесу кредитування. Споживчий кредит посів важливе місце у соціально-економічному розвитку більшості країн. Його роль значно зростає в сучасній Україні, у тому числі під впливом фінансової глобалізації та макроекономічної ситуації. Різноманітність кредитних продуктів, широта вибору гнучких варіантів при структуруванні споживчих кредитів сприятимуть кращому задоволенню потреб клієнтів і підвищенню ефективності цих банківських операцій. Визначальною рисою споживчого кредиту залишається його цільове використання – задоволення потреб особистого кінцевого споживання.

Існування споживчого кредиту вирішує протиріччя між цінами на предмети тривалого користування і наявними доходами населення за необхідності реалізації продукції виробниками. В період активного розвитку споживчого кредиту в країні має реалізовуватись державна політика, спрямована на збільшення можливостей економіки в забезпеченні вітчизняними товарами й послугами зростаючого споживчого попиту, тобто на стимулювання внутрішньої пропозиції.

Унаслідок цього зростає роль кредиту у фінансуванні споживчих витрат населення, а відношення обсягів споживчих кредитів до ВВП досягло рівня розвинених країн. За цих обставин змінилася стратегія банків на кредитному ринку і політика щодо обслуговування фізичних осіб, збільшився вплив споживчого кредитування на фінансові результати діяльності банків.

Така ситуація характерна не тільки для українського ринку. Якщо подивитися на банки, які зараз активно пропонують такі кредити, то більша частина учасників ринку – це великі банки і банки з іноземним капіталом. Крім того, сплеск споживчого кредитування, який був в Україні до 2014 року, створив сьогодні додатковий попит – рефінансування отриманих раніше кредитів. Отже необхідно створювати умови і для збалансованого розвитку кредитного ринку.

В Україні роль і значення споживчого кредиту суттєво зросли з поширенням фінансової глобалізації. При цьому вплив споживчого кредиту на економіку подвійний: його поширення сприяло збільшенню сукупних споживчих витрат і зростанню ВВП, особливо розвитку роздрібною торгівлі й будівництва житла; водночас випереджаючі темпи зростання споживчих кредитів за відсутності ефективного регулювання сприяли розвитку інфляції і збільшенню імпорту, що певним чином проявилось у розбалансуванні економіки в цілому і кредитної сфери зокрема. Сучасні реалії споживчого кредиту в Україні підкреслюють актуальність розробки нових підходів до процесу реформування сектора кредитування домогосподарств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Відновлення та подальший розвиток кредитування є однією з головних умов успішного функціонування банківської системи загалом, а також необхідністю для економічного розвитку країни. Розглядаючи такий різновид банківського кредитування, як споживче, необхідно наголосити, перш за все, на його соціальній ролі, адже споживче кредитування здатне підвищити рівень поточного споживання благ домогосподарств.

Теоретичні аспекти та практичні засади кредитування населення на споживчі потреби досліджували вітчизняні і зарубіжні економісти, зокрема І.Б. Охрименко [15], Ю.С. Крупнов [10] аналізували механізми формування вартості споживчих

кредитів та позичкового процента, вивчали якісні характеристики банківських кредитів.

М.М. Ватаманюк [1] та В.Я. Вовк [3] приділяли увагу проблемам та перспективам розвитку споживчого кредитування у кризовий та посткризовий періоди. Н.І. Жиркіна [7] обґрунтовувала специфіку і особливості даного виду кредитних відносин в економіці. Румик І.І. [17] наголошує на необхідності ретельного оцінювання банком кредитоспроможності позичальників. У працях Н.Г. Радченко [16], М.І. Савлука [4], В.І. Міщенко [11] висвітлено зміст і механізм проведення споживчого кредитування, визначаються напрями його розвитку в Україні. Проте питання послідовності та якості сучасних реформ в цій сфері залишаються недостатньо вивченими і вимагають подальших досліджень.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

В українських реаліях важливе місце у пошуку шляхів виходу з кризи займає формування ефективної кредитної системи. Для фізичних осіб найпоширенішим різновидом кредиту залишається споживчий. Рівень попиту на позикові фінансові ресурси з боку населення та пропозиції щодо них банківськими фінансово-кредитними установами постійно зростає. Регулювання процесу споживчого кредитування об'єктивно вимагає аналізу успішності проведення реформ, спрямованих на захист прав та законних інтересів споживачів і кредиторів, створення належного конкурентного середовища на ринку фінансових послуг.

Формулювання цілей статті

Метою статті є аналіз економічних характеристик споживчого кредиту, дослідження реального стану реформування та динаміки обсягів кредитування фізичних осіб для надання висновків і рекомендацій щодо реформування та подальшого розвитку споживчого кредитування в сучасних умовах функціонування кредитно-банківської системи України.

Виклад основного матеріалу дослідження

В останні кілька років фінансове та економічне становище держави тісно залежить від стану банківської системи. Саме з цієї причини вітчизняна банківська система повинна постійно зміцнюватися і ефективно розвиватися. Одним із основних методів отримання банками регулярних доходів є кредитування юридичних і фізичних осіб. На даний час банки приділяють увагу розширенню переліку фінансових послуг для населення.

Проблема розміщення залучених банками ресурсів набуває особливої актуальності, оскільки в такій ситуації концентрація ризиків може негативно вплинути на макроекономічну та фінансову стабільність. Додатковим чинником активізації банків у сегменті споживчого кредитування населення є зниження попиту на кредити з боку суб'єктів господарювання у зв'язку з несприятливим інвестиційним кліматом.

Кредитування домогосподарств активізується в умовах зростання заощаджень у значної частини населення (підвищення рівня мінімальної заробітної плати, зростання розмірів пенсій), застосування банками спрощених процедур оцінювання платоспроможності позичальників.

Підтвердженням поліпшення соціально-економічного становища домогосподарств є дані Державної служби статистики України, наведені у табл. 1.

Слід також підкреслити, що, незважаючи на реалізацію певних заходів щодо підвищення доходів населення в Україні, його купівельна спроможність все ще залишається дуже низькою і перетворилася в один із головних чинників, які стримують розвиток внутрішнього споживчого ринку, виробництва, відтворен-

Таблиця 1

Доходи та витрати населення України у 2011-2016 р.

№	Показник	2011	2012	2013	2014	2015	2 кв. 2016
1	Доходи, млн грн	1 251 005	1 407 197	1 478 073	1 516 768	1 743 979	468 415
2	Витрати та заощадження, млн грн	1 251 005	1 407 197	1 478 073	1 516 768	1 743 979	468 415
	у тому числі:	1 024 249	1 179 071	1 221 841	1 347 853	1 566 001	425 152
	придбання товарів та послуг						
	доходи від власності (сплачені)	29 053	28 017	31 437	28 950	23 174	5 912
	поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	83 778	95 549	100 225	132 447	148 604	42 648
	нагромадження нефінансових активів	30 856	18 525	26 102	2 958	3 183	-8 064
	приріст фінансових активів	83 069	86 035	98 468	4560	3 017	2 767
3	Середньомісячний наявний дохід у розрахунку на одну особу, грн	1 771	1 994	2 242	2 232	2 590	2 892
4	Мінімальний розмір заробітної плати, на кінець періоду, грн	1 004	1 134	1 218	1 218	1 378	1 450
5	Прожитковий мінімум, на кінець періоду, грн	953	1 095	1 176	1 176	1 378	1 450

Джерело: складено автором на основі [13]

ня робочої сили, технологічне оновлення виробництва, вирішення низки інших соціально-економічних проблем [20, с. 35].

Банківське кредитування в сучасних умовах є необхідною умовою стабільного функціонування всієї банківської системи та забезпечення економічного зростання.

На 1 листопада 2016 року 100 діючих комерційних банків України надали кредитів на суму 942,6 млрд грн, з яких: кредити фізичним особам – 137,1 млрд грн. Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальній сумі кредитів зросла до 24,3% в порівнянні зі значенням цього показника на січень 2016 року (22,8%).

Рейтинг найбільших банків України з кредитування фізичних осіб наведений у табл. 2.

Споживче кредитування є найдоступнішим видом кредитування, що виступає стимулюючим фактором розвитку економіки. Це найпоширеніший вид банківських операцій у розвинених країнах світу. Надання споживчих позик населенню, з одного боку, підвищує їхній платоспроможний попит, життєвий рівень у цілому, а з іншого – прискорює реалізацію товарних запасів, послуг, сприяє створенню основних фондів.

Споживчий кредит – грошові кошти, що надаються споживачу (позичальни-

Таблиця 2

**Топ-10 банків України за кредитуванням фізичних осіб
станом на 1 жовтня 2016 р. (млн грн)**

№	Банк	Обсяг кредитів фізичним особам
1	ПриватБанк	24 695,5
2	УкрСоцБанк	17 168,4
3	Райффайзен Банк Аваль	5 593,7
4	УкрСиббанк	4 838,9
5	Альфа-Банк	4 668,7
6	ОТП Банк	4 533,3
7	Платинум Банк	3 261,5
8	ПУМБ	3 107,7
9	ОщадБанк	3 097,0
10	Універсал Банк	2 052,0

Джерело: складено автором на основі [14]

кові) на придбання товарів (робіт, послуг) для задоволення потреб, не пов'язаних з підприємницькою, незалежною професійною діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника [8].

Схему класичного споживчого кредитування розглянемо на рис. 1.

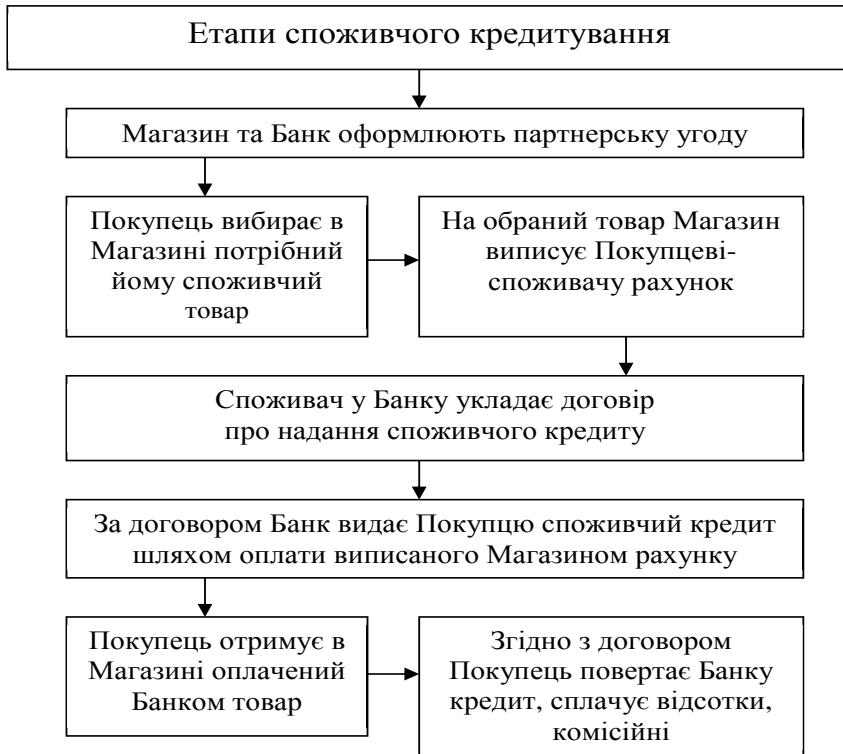

Рис. 1. Етапи споживчого кредитування

Джерело: складено автором на основі [4]

З рис. 1 бачимо, що в межах процесу споживчого кредитування існує кілька двосторонніх відносин: між магазином та банком, між банком та покупцем, між магазином та покупцем. Специфіка торгівлі у кредит через банк потребує уніфікації угод стосовно процедури купівлі-продажу та повернення коштів за повернений покупцем магазину товар.

Оскільки в Україні більшість населення не спроможна купувати товари тривалого використання за рахунок власних доходів, а українські банки опинилися в умовах жорсткої конкуренції як з боку іноземних, так і вітчизняних банків, найактуальнішою потребою постає вироблення стратегії реформування сфери і вдосконалення механізмів кредитування, в тому числі споживчого.

У сучасних умовах ринок споживчого кредитування покликаний забезпечити реалізацію функцій як безпосередньо самого споживчого кредиту, так і спеціалізованих соціально-економічних функцій споживання в цілому [6, с. 346].

15 листопада 2016 року Верховна Рада України ухвалила закон «Про споживче кредитування», який набере чинності через 6 місяців з дати оприлюднення [8]. Він визначає загальні правові та організаційні засади споживчого кредитування в Україні відповідно до міжнародно-правових стандартів у цій сфері.

У цілому проведене реформування ринку споживчих кредитів несе позитивні зміни. Зокрема законодавчо встановлено:

- обов'язок кредитодавця надавати та роз'яснювати умови та особливості споживчого кредиту;
- обов'язок банку або іншої фінансової установи проводити оцінку кредитоспроможності позичальника;
- заборону реклами кредитів без документального підтвердження фінансового стану позичальника та інформації про нуль відсотків при кредитуванні;
- вимоги щодо інформування споживачів про ефективну (реальну річну ставку), а не номінальну процентну ставку;
- право споживача в будь-який час повністю або частково достроково повернути споживчий кредит, у тому числі шляхом збільшення суми періодичних платежів;
- заборону кредитодавцю відмовляти споживачу в прийнятті платежу у разі дострокового повернення споживчого кредиту;
- черговість погашення вимог за договором про споживчий кредит;
- право кредитодавця на вимогу повернення споживчого кредиту, строк виплати якого ще не настав, в повному обсязі у разі затримання споживачем сплати частини споживчого кредиту та/або процентів щонайменше на 1 календарний місяць, а за споживчим кредитом, забезпеченим іпотекою, та за споживчим кредитом на придбання житла – щонайменше на 3 календарні місяці;
- регулювання діяльності кредитних посередників, якими можуть бути лише кредитні брокери та кредитні агенти;
- порядок розрахунку пені за невиконання зобов'язання щодо повернення кредиту та процентів за ним, яка не може перевищувати подвійної облікової ставки Національного банку України, що діяла у період, за який сплачується пеня, та не може бути більшою за 15% суми простроченого платежу;
- правила надання додаткових та супутніх послуг за договорами споживчого кредитування.

Проте незважаючи на ряд позитивних змін, які передбачаються законом, залишається низка недоліків, які впливають як із норм цього закону, так і нерегульованості законом певних питань.

Так, у випадку застосування плаваючої процентної ставки та її прив'язки

до узгодженого індексу, кредитор може змінювати проценту ставку, оприлюднивши індекс у своєму відділенні. Проте мало ймовірно, що споживач після отримання кредиту буде часто відвідувати кредитодавця, і матиме можливість ознайомитися з інформацією щодо перегляду ставки кредитування.

Також, хоча в законі містяться окремі положення щодо регулювання кредитних договорів з умовою про овердрафт, проте саме визначення поняття «овердрафт» не надано.

Розвиток банківської системи дає можливість значній більшості громадян отримати додаткові кредитні кошти. Ціну на будь-який продукт визначає ринок. З кінця липня 2015 року, коли середні ставки вже почали наближатися до 100% річних, банки почали поступово знижувати вартість споживчих кредитів. У порівнянні з максимальними показниками 2015 року, середні ставки на початку 2016 року знизилися на 9,1-10,9 в.п. залежно від терміну кредитування [14].

Таблиця 3

Пропозиції банків за нецільовими споживчими кредитами без надання довідки про доходи*

№	Банк	Максимальна сума готівкою, грн	Діапазон ефективних ставок, % річних	Максимальний термін кредитування, роки
1	Idea Bank (Ідея Банк)	40 тис.	42,30-62,27	5
2	Альфа-Банк Україна	50 тис.	48,47-104,02	3
3	Фідобанк (СЕБ Банк)	50 тис.	49,10-128,43	3
4	Мегабанк	10 тис.	61,03-96,82	2
5	ОТП Банк	50 тис.	61,57-65,59	4
6	UniCredit Bank	50 тис.	61,61-126,63	5
7	Піреус Банк	50 тис.	64,03-67,50	3
8	Credit Agricole	20 тис.	67,87-73,12	3
9	Кредобанк	10 тис.	68,91-84,71	3
10	Укргазбанк	50 тис.	73,68-114,19	3

* Станом на 03.02.2016 р. Впорядкування за зростанням мінімальної вартості кредиту.

Джерело: складено автором на основі [18].

За даними компанії «Простобанк Консалтинг», середні ставки за споживчими кредитами готівкою в національній валюті з початку 2016 року знизилися ще на 3-6 в.п. в залежності від терміну кредиту [14].

Станом на 1 листопада 2016 року середні ставки по таких кредитах строком на 1 рік становили 78,80% річних, на 5 років – 69,73% річних (рис. 2).

Сьогодні ринок споживчого кредитування достатньо рівномірний за вартістю послуги населенню незалежно від походження банку: український чи іноземний. Таку ситуацію не можна назвати тенденцією на зниження ставок, адже останній квартал року традиційно є піковим для сегмента споживчого кредитування. На ринку споживчих кредитів будуть з'являтися нові сезонні пропозиції, але вартість самого кредиту до кінця року залишиться практично незмінною.

При виборі споживчого кредиту покупець перш за все з'ясовує, яку частку щомісячний внесок за кредитом займатиме в його сімейному бюджеті. Для банку основна складова ціни – плата за ризик, з яким неминуче пов'язана кредитна операція. Перший кредит у банку завжди обходиться дорожче і це правило характерне для будь-якої країни. Основна мета – забезпечити клієнтові після формування

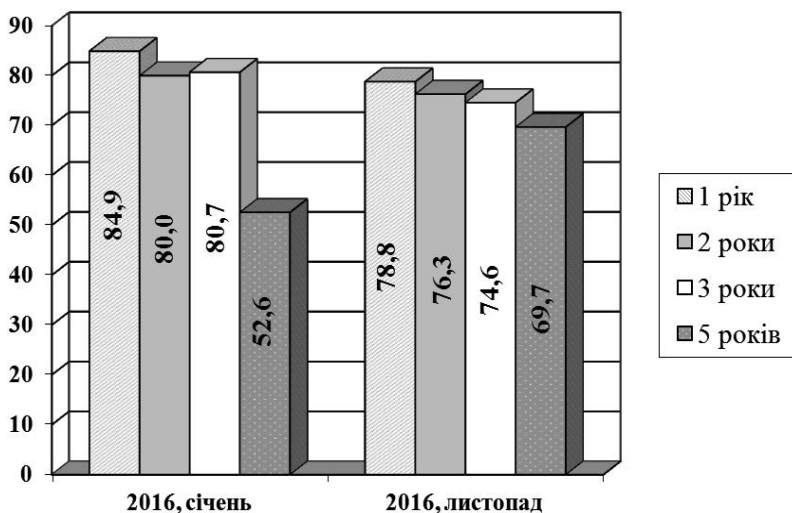

Рис. 2. Середні ставки за споживчими кредитами

Джерело: складено автором на основі [14].

кредитної історії доступ до інших продуктів, наприклад до кредитної картки. Надалі за необхідності вирішити поточні питання, клієнту вже не треба звертатися в банк, і ціна кредитної лінії на карті істотно нижча.

Загальна динаміка виданих споживчих кредитів фізичним особам за даними НБУ є негативною: станом на 01.11.2016 року їхній обсяг становив 100,1 млрд грн, що на 4,8 млрд грн менше, ніж показник 2015 року (скорочення на 4,6 в.п.), і на 37,2 млрд грн менше (скорочення на 27,1 в.п.), ніж показник 2013 року (табл. 4).

Таблиця 4

Кредити, надані домашнім господарствам України у 2011-2016 рр., млн грн

Період	Усього кредитів	Споживчі кредити						
		усього	у тому числі за строками			у тому числі у розрізі валют		
			до 1 року	від 1 року до 5 років	більше 5 років	гривня	долар США	інші валюти
2011	201 224	126 192	32 324	37 338	56 530	71 091	52 602	2 499
2012	187 629	125 011	35 874	41 678	47 460	85 384	37 751	1 877
2013	193 529	137 346	50 872	47 555	38 919	108 224	27 657	1 465
2014	211 215	135 094	51 769	40 928	42 398	95 763	37 357	1 976
2015	174 869	104 879	33 293	29 537	42 049	66 662	36 268	1 949
2016 (на 01.11)	160 996	100 122	33 928	27 645	38 549	64 925	33 366	1 831

Джерело: складено автором на основі [12].

Найменше скорочення кредитного портфеля у 2016 році торкнулося позик, виданих на термін до 1 року: вони майже не змінилися в обсязі і становили 33,93 млрд гривень, що на 635 млн менше, ніж підсумок 2015 року. Найбільше скоротилися обсяги споживчих кредитів терміном більше 5 років – зменшилися про-

тягом 2016 року на 3,5 млрд грн. Кредитний портфель споживчих позик строком від 1 до 5 років зазнав внаслідок фінансової кризи найбільшого скорочення обсягів: з 47,6 млрд грн у 2013 році – до 29,5 млрд грн у 2016-у.

Зниження обсягів кредитування було б набагато більшим, ніж показує статистика, якби не значна частка інвалютних споживчих позик. Девальвація гривні автоматично збільшила обсяг кредитного портфеля в національній валюті. Якщо проаналізувати обсяги споживчих позик у розрізі валют, то за період 2013–2016 рр. сума кредитів у гривні знизилася на 14% – з 108,2 млрд грн до 65 млрд, а в іноземній валюті – збільшилася на 14% (рис. 3).

До кризи популярність кредитів у доларах і євро пояснювалася набагато більш низькими процентними ставками, ніж за гривневими позиками. Через стрімку девальвацію гривні у 2013 році борги перед банками значно зросли. У 2014 році сегмент споживчих позик увійшов у глибоку кризу: обсяг кредитів знизився, кількість кредиторів зменшилася на третину [19, с. 43].

Основними причинами істотного скорочення споживчого кредитування є ліквідність банківської системи в цілому і фінансовий стан позичальників. Перша однозначно вплинула на пропозицію, адже багато банків частково або повністю зупинили кредитування. Друга вплинула на попит (клієнти стали більш обережними, менша впевненість у завтрашньому дні не давала можливості збільшувати кредитне навантаження) і на платоспроможність за вже набутими позиками [2, с. 48].

Таким чином, в умовах тривалого знецінення національної валюти, нестабільної ситуації в країні та помітної економічної рецесії, для того, щоб знизити ризики споживчого кредитування, банки повинні впроваджувати сучасні методи управління. Звернімося до моделі формування банком оптимального кредитного портфеля [5], де автори статті виявили, що за середньорічної ефективної ставки на споживчі кредити в 22%, для обраного банку ця стаття доходів не потрапила до трійки найприбутковіших операцій. Побудова системи ризик-менеджменту споживчого кредитування передбачає врахування всіх його особливостей та об-

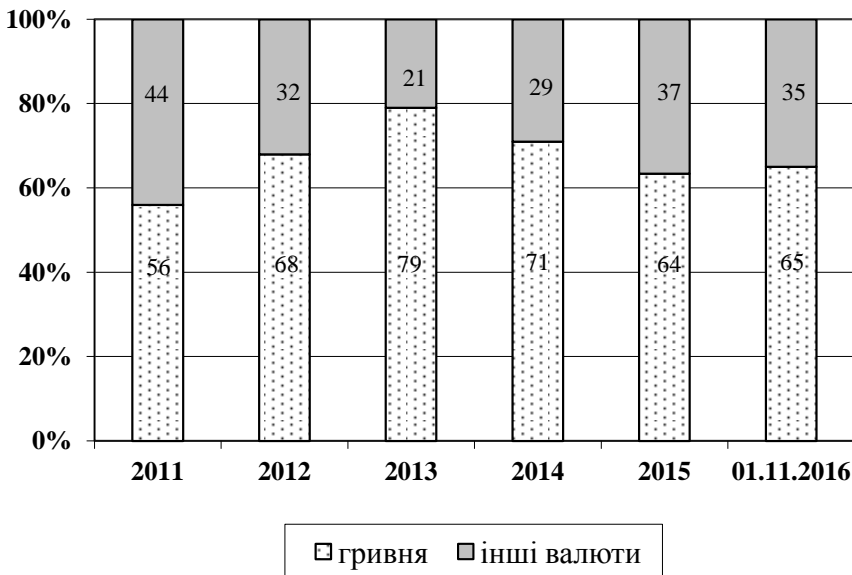

Рис. 3. Розподіл споживчих кредитів у розрізі валют

Джерело: складено автором на основі [12]

грунтування механізмів управління на основі формування ефективної системи фінансового менеджменту у банківських установах [9].

Якщо говорити про нові споживчі кредити, то станом на 01.10.2016 року обсяг їх видачі зріс на 27%. Темпи зростання споживчих кредитів майже вдвічі випереджають інфляцію (14,5%) за аналогічний період. Відносно стабільний курс долара і зниження інфляції збільшили споживчу впевненість українців, а також їхню готовність робити великі покупки в кредит. При цьому, підкреслимо, загальні показники ринку ще дуже далекі навіть від рівня 2014 року, не кажучи вже про докризові часи. Так, з коригуванням на інфляцію обсяги виданих споживчих кредитів за дев'ять місяців 2016 року в два з половиною рази нижче, ніж за той самий період 2014 року [12].

Тим часом, незважаючи на складності сучасної фінансово-економічної ситуації, не можна заперечувати позитивного значення споживчого кредиту. Безумовно, споживче кредитування буде набувати дедалі більшої актуальності. Пов'язано це з тим, що без розвитку цього сегмента не може існувати розвинена фінансова система і забезпечуватися її ефективний вплив на функціонування кредитного ринку. Вектор розвитку споживчого ринку України однозначний: кредити стануть доступнішими, зручнішими і вигіднішими. Банки будуть зацікавлені в довготерміновому співробітництві, встановленні стабільних і лояльних відносин зі своїми позичальниками.

Висновки

На сьогодні існує досить широкий спектр банківських продуктів зі споживчого кредитування як на світовому ринку, так і на ринку України. Перспективи роботи банків із населенням в Україні очевидні, особливо швидкими темпами розвиваються банківські кредитні продукти з використанням інноваційних технологій, наприклад кредитних карток.

Отже, для підвищення ефективності споживчого кредитування в Україні слід вирішити наступні завдання:

- створити та забезпечити функціонування національного бюро кредитних історій для консолідації даних про потенційних позичальників;
- акумулювати достатні розміри банківських резервів для фінансування ризиків проблемної заборгованості;
- сформувати оптимальний перелік програм споживчого кредитування, розробляти і впроваджувати унікальні банківські продукти;
- забезпечити параметричний контроль за наданням і супроводженням споживчих кредитів із використанням в банківських установах уніфікованого методу авторизації;
- використовувати комплексні методологічні підходи до оцінки кредитоспроможності позичальників-фізичних осіб;
- скорочувати частку готівкових кредитів та мотивувати домогосподарства до використання кредитних карток і застосування овердрафту;
- використовувати заставу як найефективніший засіб зменшення кредитного ризику;
- проводити попередню оцінку майна, якщо воно передається в якості забезпечення.

Подальший розвиток ринку споживчого кредитування буде залежати насамперед від стабільності валютного курсу, збільшення ресурсної бази комерційних банків та відновлення довіри населення до банківської системи. Саме тому важливо створити належні умови для швидкого фінансового оздоровлення кредитного сектора та відродження кредитної діяльності в Україні.

Література

1. *Вагаманюк М.М.* Проблеми кредитування фізичних осіб в Україні напередодні та у розпал економічної кризи / М.М. Вагаманюк // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – № 20.5 – С.164-167.
2. *Власюк С.А.* Основні тенденції споживчого кредитування в Україні / С.А. Власюк // Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва. – 2015. – Вип. 87(2). – С. 44-51.
3. *Вовк В.Я.* Ринок споживчого кредитування: проблеми та перспективи розвитку у посткризовий період / В.Я. Вовк // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2013. – Вип. 1. – С. 45-53.
4. *Гроші та кредит : [підручник] / [М.І. Савлук, А.М. Мороз, І.М. Лазепко та ін.]; за ред. М.І. Савлука. – [6-те вид.] – К.: КНЕУ, 2011. – 589 с.*
5. *Грушко В.І.* Оптимізація структури кредитного портфеля комерційного банку / В.І. Грушко, Т.В. Іваненко // Вісник Національного банку України. – 2014. – № 2. – С. 28-32.
6. *Дугіна І.В.* Економічні характеристики українського ринку споживчого кредитування / І.В. Дугіна, Г.Й. Лучко // Бізнес Інформ. – 2015. – №10. – С. 341-347.
7. *Жиркіна Н.И.* Кредитование физических лиц: содержание, роль и принципы организации / Н.И. Жиркіна // Вопросы экономики и права. – 2011. – № 5(78). – С. 302-305.
8. *Закон України «Про споживче кредитування» № 1734-VIII від 15.11.2016.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/main/1734-19>
9. *Заславська О.І.* Фактори виникнення проблемної заборгованості населення у кредитному портфелі українських банків / О.І. Заславська // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.inter-nauka.com/uploads/public/14616069918884
10. *Крупнов Ю.С.* Как повысить качество банковских и финансовых услуг для населения / Ю.С. Крупнов // Бизнес и банки. – 2011. – № 31. – С. 1-7.
11. *Міщенко В.І.* Сучасна практика споживчого кредитування в Україні / В.І. Міщенко, О.О. Шаповал // Вісник НБУ. – 2013. – № 11. – С. 3-29.
12. *Офіційний сайт Національного банку України.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/control/uk/publish>
13. *Офіційний сайт Державного комітету статистики України.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2015/gdn/dvn_ric/dvn_ric_u/dvn_kv15_u.htm
14. *Офіційний сайт консалтингової компанії «ПростоБанк».* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.prostobank.com.ua
15. *Охрименко І.Б.* Проблеми вартості споживчих кредитів в Україні / І.Б. Охрименко // Банківська справа.– 2013. – № 2. – С. 21-36.
16. *Радченко Н.Г.* Споживче кредитування: сучасний стан та проблеми розвитку / Н.Г. Радченко // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2014. – № 2. – С. 182-188.
17. *Румик І.І.* Вплив банківського кредитування на економіку України / І.І. Румик // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Економіка. – 2011. – № 9. – С. 113-120.
18. *Сайт «Гроші в кредит».* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://groshiv-kredit.org.ua/de-vzymku-2016-roku-proponuyut-vyhidni-kredyty-bez-dovidky-pro-dohody.html>
19. *Харабара В.М.* Проблеми розвитку споживчого кредитування України / В.М. Харабара // Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – № 5. – С. 41-45.
20. *Шевчук О.В.* Чинники впливу на національний ринок / О.В. Шевчук // Науковий вісник Мукачівського державного університету. Сер.: Економіка. – 2014. – Вип. 1. – С. 34-39.

УДК 336.71

В.О. Черномор
аспірант,

ДВНЗ «Університет банківської справи»

Сутність і функції платіжних систем

Ключові аспекти теорії платіжних систем досі залишаються недостатньо дослідженими, що пов'язано зі стрімким розвитком платіжних систем і підвищенням їх ролі в економіці. Тому мета цієї статті полягає у дослідженні сутності, значення і функцій платіжних систем. Для досягнення поставленої мети були розроблені авторські визначення термінів «платіжна система» як окремого економічного суб'єкта, «платіжна система країни» як інституційного утворення, «платіжний інструмент». Також були визначені функції платіжних систем, до яких слід відносити функції забезпечення обігу, забезпечення здійснення платежів, забезпечення інформації про можливість і умови здійснення платежу, координації учасників платіжної системи і руху грошей в ній, контролю і нагляду за порядком проведення платежів, глобалізаційну, гарантійну, забезпечення продажів цифрових товарів, запобігання легалізації доходів отриманих злочинним шляхом і ухиленням від сплати податків.

Ключові слова: платіжна система, визначення платіжних систем, функції платіжних систем, платіжний інструмент, платіжний засіб.

В.А. Черномор
аспірант,

ГВУЗ «Університет банківського дела»

Сущность и функции платежных систем

Ключевые аспекты теории платежных систем до сих пор остаются недостаточно исследованными, что связано со стремительным развитием платежных систем и повышением их роли в экономике. Поэтому цель этой статьи заключается в исследовании сущности, значения и функций платежных систем. Для достижения поставленной цели были разработаны авторские определения терминов «платежная система» как отдельного экономического субъекта, «платежная система страны» как институционального образования, «платежный инструмент». Также были определены функции платежных систем, к которым следует относить функции обеспечения обращения, обеспечения осуществления платежей, обеспечения информации о возможности и условиях осуществления платежа, координации участников платежной системы и движения денег в ней, контроля и надзора за порядком проведения платежей, глобализационную, гарантийную, обеспечения продаж цифровых товаров, предотвращения легализации доходов полученных преступным путем и уклонением от уплаты налогов.

Ключевые слова: платежная система, определение платежных систем, функции платежных систем, платежный инструмент, платежное средство.

V. Chernomor
Postgraduate Student of Banking University

Essence and functions of payment systems

Due to the rapid development of payment systems and increase of their role in the economy, key aspects of the theory of payment systems remain insufficiently studied. Therefore, the purpose of this article is to study the nature, value and function of payment systems. Author's

definition of “payment system”, “payment system of the country” and “payment instrument” was developed to achieve this goal. In addition, functions of payment systems were defined: functions of circulation provision, payment provision, the function of providing information about the possibility and terms of payment, the function of coordinating participants of the payment system and movement of money in it, control and supervision of payments order, globalization function, guarantee function, function of providing payments for digital products sales, the function of preventing legalization of proceeds crime and tax evasion.

Keywords: *payment systems, determination of payment systems, the functions of payment systems, payment instrument, means of payment.*

Постановка проблеми

З розвитком економіки висуваються більш високі вимоги до швидкості, безпечності, доступності, зручності і вартості розрахунків і переказів коштів. Традиційні паперові гроші не здатні повною мірою задовольнити потреби, які висуваються суспільством на сучасному етапі його економічного розвитку, що збільшує роль платіжних систем в економічному зростанні країни.

Разом з тим не лише практичні аспекти функціонування платіжних систем залишаються недостатньо дослідженими, але й ключові аспекти теорії платіжних систем викликають дискусії у науковій спільноті, що пов'язано зі стрімким розвитком платіжних систем і підвищенням їхньої ролі в економіці. Тому теорію платіжних систем можна вважати одним із найменш розроблених розділів економічної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Значний вклад у розвиток теорії платіжних систем внесли такі вчені: С. Міщенко [1], О. Вовчак [2], І. Кравченко [3], Ю. Балакіна [3], Дж. Спіндлер [4], Б. Саммерс [4], Ю. Мазіна [5], О. Коробейникова [6], Н. Байдукова [7], В. Усоскін [8], В. Белоусова [8], Т. Коккола [9], Б. Івасів [10], І. Трубін [11], Л. Барабан [12].

Високо оцінюючі праці вказаних учених, слід зазначити, що не існує єдиного підходу до визначення деяких ключових аспектів теорії платіжних систем, що ускладнює подальші теоретичні дослідження. Це стосується, зокрема, визначень сутності, значення і функцій платіжних систем.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Розвиток платіжних систем, поява нових платіжних інструментів і методів розрахунку призводить до того, що існуючі дослідження швидко втрачають актуальність. Крім того, дослідження функцій платіжних систем здебільшого зводяться до констатації завдань або переваг платіжних систем.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження сутності, значення і функцій платіжних систем.

Вклад основного матеріалу дослідження

Платіжні системи є важливою частиною грошової системи країни. Вважається, що платіжні системи мають безпосередній вплив на забезпечення стабільності національної грошової одиниці та стійкості грошового обороту [13, с. 211]. В Кодексі належної практики із забезпечення прозорості грошово-кредитної політики, який був розроблений МВФ, зазначається: «від роботи платіжної системи країни залежить проведення грошово-кредитної політики і функціонування фінансової системи, а структура платіжної системи впливає на системну стабільність» [1, с. 6].

Більшість учених дають визначення платіжної системи з точки зору складо-

вих частин їх інфраструктури та обов'язкової функції, якою виступає здійснення переказу. При цьому поняття «платіжна система» і «система переказу грошей» чітко не розмежовуються, незважаючи на те, що в результаті здійснення платежу, на відміну від звичайного переказу, виникає зворотне зобов'язання отримувача перед платником, або навпаки – анулюється зобов'язання платника перед отримувачем. Але оскільки не можливо заборонити здійснення розрахунків за товари або послуги за допомогою систем переказу грошей, регулювання платіжних систем і систем переказу грошей здійснюється на загальних засадах.

Комітет з платіжних систем і систем розрахунків Банку міжнародних розрахунків визначає платіжну систему наступним чином: «набір платіжних інструментів, банківських процедур і, як правило, міжбанківських систем переказу коштів, поєднання яких забезпечує грошовий обіг» [14, с. 37].

Крім того, зазначена організація дає більш розширене визначення терміна «платіжна система» – «це набір інструментів, процедур і правил переказу коштів між учасниками чи серед учасників; система включає учасників та організацію, яка є її оператором. Основою платіжної системи, як правило, є угода між учасниками й оператором, а переказ коштів відбувається відповідно до узгодженої ними операційної інфраструктури» [15, с. 148].

Професор О.Д. Вовчак уточнює визначення як «набір платіжних інструментів, банківських і, як правило, міжбанківських систем переказу коштів, поєднання яких забезпечує грошовий обіг разом з інституційними правилами та процедурами, що регламентують використання цих інструментів і механізмів» [2, с. 54].

Власне визначення платіжній системі дають І.С. Кравченко і Ю.С. Балакіна: «платіжна система є інфраструктурою фінансового ринку, що містить установу, яка забезпечує операційну діяльність платіжної системи, учасників платіжної системи, а також інші елементи, що забезпечують здійснення розрахунків за платежами і переказами учасників і користувачів послуг платіжних систем або третіх осіб шляхом взаємодії між ними у межах визначеного правового поля» [3].

Відповідно до визначення Дж. Є. Спіндлера платіжна система – це «ряд правил, установ і технічних механізмів для переказу коштів, що є невід'ємною частиною грошово-кредитної системи такої економіки» [4, с. 11]. Платіжну систему Ю.Ю. Мазіна визначає як «сукупність інститутів, інструментів та процедур, передбачених для врегулювання і погашення зобов'язань економічних суб'єктів під час придбання та використання ними матеріальних, нематеріальних та фінансових ресурсів» [5]. О.М. Коробейникова характеризує платіжну систему як «сукупність фінансових інститутів, що здійснюють операційну, координаційну, консультативну та інші види діяльності у сфері здійснення платежів і розрахунків в економіці та (або) її окремих секторах» [6, с. 98].

Своєю чергою Н.В. Байдукова дає наступне визначення платіжної системи – це «інституційне утворення, у основі якого лежить сукупність звичаїв, норм та правил, договірних відносин, технологій, технічних засобів, методик та організації розрахунків, за допомогою яких всі учасники можуть здійснювати фінансові операції і розрахунки один із одним» [7]. В.М. Усоскін і В.Ю. Белоусова визначають поняття «національної платіжної системи» як «всі види платіжних систем, що діють в країні, ... які забезпечують ефективне функціонування як фінансового сектора країни, так і всієї економіки загалом» [8].

Поняття «платіжної системи» також розглядається як «певний тип відносин, перш за все банків, що з'явився на додаток до традиційних двосторонніх відносин розрахункового обслуговування в межах договору банківського рахунку (відносини «клієнт – банк») або в рамках договору кореспондентського рахунку» [9].

ку (відносини «банк – банк»). Найважливішою властивістю платіжної системи є дотримання банками-учасниками платіжних систем правил платіжної системи – єдиного зведення прав і обов'язків, добровільно прийнятих банками-учасниками, у зв'язку з чим сукупність окремих двосторонніх банківських відносин трансформується в мережеву структуру взаємозв'язків, побудовану на багатосторонній основі» [16].

В Законі України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» дається таке визначення платіжної системи – «це платіжна організація, учасники платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними при проведенні переказу коштів. Проведення переказу коштів є обов'язковою функцією платіжної системи» [17].

Таким чином, зустрічаються визначення терміна «платіжна система» з точки зору окремої організації, а також інституційного утворення. У своїх визначеннях автори намагаються об'єднати функціональні, організаційні та юридичні аспекти платіжних систем. Неоднозначність визначень пов'язана з різноманітністю платіжних систем, адже вони можуть відрізнятися не лише за технологіями здійснення платежів, але й сферою використання. Безперервний розвиток платіжних систем також ускладнює завдання щодо розробки визначення, яке чітко відмежувало би платіжні системи від організацій, що не відносяться до них регуляторами та науковою спільнотою. Тому необхідно сформулювати належне визначення терміна «платіжна система», яке дало би змогу повністю вирішити зазначене завдання.

Аналіз визначень як названих, так й інших науковців (табл. 1) надало можливість сформулювати наступне визначення терміна «платіжна система» – це установа (платіжна організація) або сукупність установ (платіжна організація, учасники платіжної системи та оператори послуг платіжної інфраструктури), які надають послуги переказу грошей або здійснення платежів на користь третіх осіб в межах встановлених правил і процедур. Процесування платіжних повідомлень та здійснення розрахунків за платежами є обов'язковими функціями платіжної системи.

Оскільки платіжні системи не функціонують повністю відокремлено одна від іншої чи від банківської системи або грошової системи країни, доцільно вести поняття платіжна система країни як невід'ємної частини грошової системи країни, що складається з сукупності платіжних систем і законодавчо встановлених правил і норм, що регулюють вимоги та порядок реєстрації платіжних систем, а також порядок здійснення платежів і переказів.

Неможливо розглядати платіжні системи окремо від платіжних інструментів, які в них застосовуються, оскільки вони мають значний вплив на процес здійснення платежів і функціональні можливості платіжних систем. Крім того, впровадження більш зручних і безпечних інструментів є одним з основних напрямів розвитку роздрібних платіжних систем. Закон України визначає платіжний інструмент як засіб певної форми на паперовому, електронному чи іншому носії інформації, який використовується для ініціювання переказів. До платіжних інструментів належать документи на переказ та електронні платіжні засоби [17].

Очевидно, що зазначене визначення не відповідає дійсності, оскільки деякі платіжні системи дозволяють використовувати для ініціювання переказу відбитки пальців або інші біометричні дані. Крім того, в платіжних системах Visa і MasterCard для розрахунків в мережі Інтернет платнику достатньо ввести номер карти, дату закінчення дії карти і трьохзначний код. Більше того, в цих же платіжних системах ініціація деяких платежів може здійснюватися взагалі без участі

**Порівняння існуючих визначень терміна
«платіжна система» з авторським визначенням**

Визначення інших авторів	Авторське визначення	Обґрунтування визначення
«...система включає учасників та організацію, яка є її оператором...» [15, с. 148]; «...містить установу, що забезпечує операційну діяльність платіжної системи, учасників платіжної системи...» [3]; «...сукупність фінансових інститутів...» [6, с. 98];	...установа (платіжна організація) або сукупність установ (платіжна організація, учасники платіжної системи та оператори послуг платіжної інфраструктури)...	платіжна система може складатися навіть з однієї установи
«...забезпечують здійснення розрахунків за платежами і переказами учасників і користувачів послуг платіжних систем або третіх осіб...» [3]; «...сукупність відносин, що виникають між ними при проведенні переказу коштів...» [17]	...надають послуги переказу грошей або здійснення платежів на користь третіх осіб ...	платіжні системи не просто забезпечують здійснення платежів, а надають послуги переказу грошей або здійснення платежів на платній основі. Оскільки магазини можуть здійснювати емісію платіжних інструментів для здійснення розрахунків у власній мережі (наприклад, подарункових карток), необхідно уточнити, що платіжні системи повинні надавати послуги здійснення платежів на користь третіх осіб
«...проведення переказу коштів є обов'язковою функцією платіжної системи...» [17]	...процесування платіжних повідомлень та здійснення розрахунків за платежами є обов'язковими функціями платіжної системи...	оскільки проведення переказу може здійснюватись за допомогою звичайних кореспондентських відносин, а процесування платіжних повідомлень – комунікаційних систем, необхідно уточнити, що платіжні системи повинні здійснювати процесування платіжних повідомлень та здійснення розрахунків за платежами

Джерело: складено автором

платника, наприклад, штрафи за порушення дорожнього руху, платежі за комунальні послуги тощо.

Європейський центральний банк визначає платіжний інструмент як інструмент або набір процедур, що дають можливість здійснювати передачу коштів від платника до одержувача платежу [9, с. 28]. Це визначення занадто розпливчате і не дає чіткої відповіді на запитання, що таке платіжний інструмент.

Враховуючи те, що сучасний платіжний інструмент може не мати фізичної форми і його ключова функція полягає в ідентифікації та аутентифікації платника, термін «платіжний інструмент» слід визначати як набір даних, який використовується для ідентифікації та аутентифікації платника в платіжній системі з метою ініціації переказу або платежу. До таких даних можна віднести підпис, відбиток печатки, пароль, електронний цифровий підпис, біометричні дані тощо. Відповідно, платіжні карти та мобільні пристрої з технологією NFC є лише засобом зберігання та передачі платіжної інформації.

Варто зазначити, що деякі автори [10; 11; 12] помилково відносять до платіжних інструментів електронні гроші. Закон України надає достатньо точне визначення поняття «електронні гроші» – це одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж особа, яка їх випускає, і є грошовим зобов'язанням цієї особи, що виконується в готівковій або безготівковій формі [17]. Таким чином, електронні гроші не використовуються для ініціації переказу або аутентифікації платника, і тому не можуть вважатися платіжним інструментом. Але електронні гроші разом з безготівковими грошима і віртуальними валютами слугують платіжним засобом.

Оскільки платіжні системи є частиною грошової системи країни, їх основні функції також повторюють функції грошей – це функції обігу і платежу. Але в науковій спільноті відсутній єдиний підхід до визначення додаткових функцій платіжних систем. Наприклад, Н.В. Байдукова виділяє наступні функції платіжних систем [7]:

- інформаційна забезпеченість учасників ринку про можливості здійснення платежів;
- регулювання і використання кредитних грошей для проведення платежів;
- контроль і нагляд за порядком проведення платежів з використанням кредитних грошей;
- посередницька, пов'язана з кредитуванням на товарних ринках з використанням вексельного обігу;
- регулювання укладання угод купівлі-продажу товарів з використанням платежів кредитними грошима;
- регулювання операцій, що здійснюються на товарних ринках з використанням розрахунків кредитними грошима;
- оптимізація витрат учасників ринку в межах можливостей єдиного інформаційного простору під час проведення різних угод;
- інформаційна забезпеченість учасників ринку про можливості використання кредитних грошей в якості грошового капіталу;
- регулювання руху кредитних грошей в економіці в якості грошового капіталу;
- контроль за функціонуванням ринку при здійсненні операцій руху кредитних грошей в економіці в якості грошового капіталу;
- оптимізація витрат учасників ринку в межах можливостей єдиного інформаційного простору при здійсненні операцій руху кредитних грошей в економіці в якості грошового капіталу.

Окрім іншого, платіжні системи також виконують гарантійну функцію, яка забезпечується процедурами оскарження операцій, що можуть передбачатись правилами користування. Платіжні системи забезпечують віддалений доступ своїм клієнтам до платіжних послуг, власних заощаджень, які розміщені на банківських рахунках або електронних гаманцях, і кредитів, що забезпечує виконання функції стимулювання споживання. Глобалізаційна функція проявляється через здатність платіжних систем забезпечувати здійснення міжнародних платежів, у тому числі з автоматичною конвертацією. Тому платіжні системи одночасно є наслідком (з розвитком міжнародної торгівлі і туризму виникла необхідність у швидких і надійних способах здійснення платежів) і причиною глобалізаційних процесів (спрощують і пришвидшують рух міжнародного капіталу, сприяють розвитку міжнародної торгівлі, в тому числі роздрібною, створюють умови для міжнародного фрілансу тощо). Існування ринку цифрових товарів за відсутності платіжних систем також було б дуже ускладнене і обмежене великими ви-

давництвами. Крім того, використання платіжних систем підвищує можливості державного контролю за легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом і ухиленням від податків.

Таким чином, на думку автора, можна виділити вісім функцій платіжних систем (табл. 2).

Таблиця 2

Функції платіжних систем

№	Функція платіжної системи	Важливість
1	Забезпечення обігу	Основана
2	Забезпечення здійснення платежів	Основана
3	Забезпечення інформації про можливість і умови здійснення платежу	Основана
4	Координація учасників платіжної системи і руху грошей в ній	Основана
5	Контроль і нагляд за порядком проведення платежів	Основана
6	Глобалізаційна	Додаткова
7	Гарантійна	Додаткова
8	Забезпечення продажів цифрових товарів	Додаткова
9	Запобігання легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом і ухиленням від сплати податків	Додаткова

Джерело: складено автором

Звичайно, виконання глобалізаційної, гарантійної і функції забезпечення продажів цифрових товарів не виконуються всіма платіжними системами, але саме ці функції зумовили їхню успішність, тому що в них полягають переваги платіжних систем над готівкою для користувачів.

Висновки

Проведене дослідження засвідчило, що не існує єдиного підходу до визначення поняття «платіжна система», але серед розглянутих визначень можна виділити системний, системно-функціональний, процесний і організаційний підходи. Різноманітність підходів до визначення пов'язана зі складністю і багатогранністю цього поняття. Тому в цій роботі пропонується авторське визначення терміна «платіжна система» як окремого економічного суб'єкта – це установа або сукупність установ, які надають послуги переказу грошей або здійснення платежів на користь третіх осіб в межах встановлених правил і процедур. Процесування платіжних повідомлень та здійснення розрахунків за платежами є обов'язковими функціями платіжної системи. Також у роботі пропонується визначення терміна «платіжна система країни» як інституційного утворення і невід'ємної частини грошової системи країни, що складається з сукупності платіжних систем і законодавчо встановлених правил і норм, що регулюють вимоги та порядок реєстрації платіжних систем, а також порядок здійснення платежів і переказів.

Безперервний розвиток платіжних систем призводить до того, що окремі визначення втрачають свою актуальність. Це стосується, зокрема, визначення поняття «платіжний інструмент», яке, на думку автора, має бути сформульоване таким чином: це набір даних, який використовується для ідентифікації та аутентифікації платника в платіжній системі з метою ініціації переказу або платежу. Суттєве значення платіжної системи країни обумовлене її системним зв'язком та взаємозалежністю з грошовою системою країни як її важливим елементом.

Проведене дослідження також дало можливість визначити функції платіжних систем, до яких слід відносити функції забезпечення обігу, забезпечення здій-

снення платежів, забезпечення інформації про можливість і умови здійснення платежу, координації учасників платіжної системи і руху грошей в ній, контролю і нагляду за порядком проведення платежів, глобалізаційну, гарантійну, забезпечення продажів цифрових товарів.

Література

1. *Мищенко С.В.* Современные проблемы теории денег и денежного обращения. – К. Центр научных исследований Национального банка Украины, Университет банковского дела, 2011. – 230 с.
2. *Вовчак О.Д.* Платіжні системи : навчальний посібник / О.Д. Вовчак, Г.Є. Шпаргало, Т.Я. Андрейків. – К. : Знання, 2008. – 341 с.
3. *Кравченко І.С.* Визначення сутності поняття «Платіжна система» / І.С. Кравченко, Ю.С. Балакіна // Фінансовий простір – 2014. – № 3 (15). – С. 141-146.
4. *Спиндлер Дж.Э.* Центральный банк и платёжная система / Дж.Э. Спиндлер, Б.Д. Саммерс — Платёжная система: структура, управление и контроль МВФ. – Вашингтон. – 1994. – 280 с.
5. *Мазина Ю.Ю.* Надзор за платёжными системами (на примере частных платёжных систем) : автореф. дис. к. эк. наук : 08.00.10 / ИГХТУ. – Иваново, 2002. – 22 с.
6. *Коробейникова О.М.* Теоретико-методологический анализ сущности локальных платёжных систем / О.М. Коробейникова // Современная экономика: проблемы, тенденции, перспективы. – № 9. – 2013. – С. 94-108.
7. *Байдюкова Н.В.* Методология формирования и функционирования платёжной системы : автореф. дис. д-ра эк. наук : 08.00.10 / ГОУВ-ПО «СПб гос. ун-т эк. и финансов». – СПб, 2007.
8. *Усоскин В.М.* Мировые тенденции развития платёжных систем / В.М. Усоскин, В.Ю. Белоусова // Деньги и Кредит – 2010. – № 11. – С. 39-48.
9. Payments, securities and derivatives, and the role of the eurosystem / [editor T. Kokkola] // European Central Bank. – 2010. – 369 p.
10. *Івасів Б.* Історія виникнення та перспективи розвитку електронних грошей. / Б. Івасів // Світ фінансів – 2008. – № 2 (15). – С. 157-160.
11. *Трубін І.О.* Особливості визначення поняття «електронні гроші» / І.О. Трубін // Фінансове право – 2010. – № 4 (14). – С. 7-10.
12. *Барабан Л.М.* Електронні гроші: можливості, тенденції та перспективи розвитку в Україні. / Л.М. Барабан // Фінансовий простір – 2014. – № 3 (15). – С. 10-15
13. Кодекс надлежащей практики по обеспечению прозрачности в денежно-кредитной и финансовой политике: декларация принципов. – 19 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.imf.org/external/np/mae/mft/code/rus/code2r.pdf>
14. A glossary of terms used in payments and settlement systems // Bank for International Settlements, CPSS. – Basel : BIS, 2003. – 53 с.
15. Principles for financial market infrastructures // CPSS-IOSCO. – Basel : BIS, 2012. – 188 с.
16. Платёжные и расчётные системы. Международный опыт : Вып. 22. – М. : Центральный банк Российской Федерации, 2010. – 39 с.
17. Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 29.

Міжнародна економіка

УДК 338.48:658

С.Г. Оксенюк

аспірант,

Університет економіки та права «КРОК»

Кластеризація в системі економічної безпеки країн Європейського Союзу

У статті розглянуто особливості формування та розвитку кластерів в розвинених країнах Європи, пріоритети державної кластерної політики, механізми управління кластерною політикою.

Ключові слова: економічний кластер, економічна безпека держави (ЕБД), кластерна політика, Європейський Союз.

С.Г. Оксенюк

аспірант

Університет економіки та права «КРОК»

Кластеризация в системе экономической безопасности стран Европейского Союза

В статье рассмотрены особенности формирования и развития кластеров в развитых странах Европы, приоритеты государственной кластерной политики, механизмы управления кластерной политикой.

Ключевые слова: экономический кластер, экономическая безопасность государства (ЭБГ), кластерная политика, Европейский Союз.

S.H. Okseniuk

PhD Student,

«KROK» University

Clustering in the economic security of the European Union countries

The article describes the features of the formation and development of clusters in the developed countries of Europe, the priorities of the state cluster-based policy, cluster-based policy management mechanisms.

Key words: economic cluster, economic security of the state (ESS), cluster-based policy, European Union.

Постановка проблеми

Глобальні інтеграційні процеси є не тільки умовами виходу на нові ринки для національного виробника, а й інструментом підвищення конкуренції для учасників ринку. Це, в свою чергу, спонукає учасників ринку до нових, найбільш оптимальних форм продукування та реалізації товарів і послуг, більш активному впровадженню інноваційних досягнень, задля підвищення якості та зниження собівартості продукції. В той же час відбувається відмова від переважаючого в системі товарообігу експорту сировини в бік виробництва та експорту високотехнологічного продукту. Осередками такого виробництва останніми роками стають технополіси, технопарки, кластери, тощо.

На жаль, промисловий сектор України продовжує функціонувати орієнтований на низькотехнологічне виробництво та експорт сировини, що не тільки може призвести до подальшого технологічного відставання від розвинутих країн, а й до втрати економічного суверенітету через засилля іноземного капіталу.

В той же час в Європі та іншому світі найбільш поширеною формою концентрації інновацій (біо- і нанотехнології, гена інженерія, виробництво скануючих систем) стають кластери, які відкривають нові можливості для розвитку традиційних і найновітніших секторів національної економіки.

Це змушує звернути увагу на особливості ведення політики з підтримки та заохочення кластерних ініціатив в країнах Європейського Союзу, як одного зі стратегічних партнерів нашої держави з одного боку для стимулювання власної економіки та підвищення її конкурентоздатності, а з іншого для забезпечення від глобалізаційних ризиків для економічної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Витоками теорії кластеризації запропонованої Майклом Портером можна вважати роботи А. Маршалла [10] і А. Вебера [20], в яких описуються переваги створення агломерації в економічній діяльності, з урахуванням певної спеціалізації та наявності кваліфікованої робочої сили. В подальшому ці ідеї були підтримані та стали предметом дослідження для багатьох вчених - Й. Шумпетера [21], Д. Бекаттіні [15]. На сучасному етапі інтерес представляють роботи Р. Мартіна [16], Дж. Рарра [19], що розглядають процеси розвитку кластера.

Варто відзначити, що процеси кластеризації регіональної економіки розглядали у своїх працях українські дослідники – М. Войнаренко [1], Д. Завадська [5], О. Маслак [11], С. Соколенко [12] та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Світові глобалізаційні процеси зумовили перетворення кластерної моделі соціально-економічного розвитку у провідну концепцію світової економіки, а кластерна політика розглядається як важливий інструмент підвищення конкурентоспроможності регіонів. В той же час, для економіки нашої держави актуальним питанням залишається пошук превентивних механізмів забезпечення від наслідків світових криз та забезпечення розвитку економіки. Вивчення особливостей формування та реалізації кластерної політики країн ЄС (перш за все, лідерів процесу кластеризації) надасть змогу об'єктивно оцінити переваги та недоліки кластерної моделі економіки, правильно визначати пріоритети запровадження та реалізації програм направлених на підтримку кластерних ініціатив та дозволить прослідити взаємозв'язки між рівнем кластеризації економіки держави та рівнем економічної безпеки.

Формулювання цілей статті

Метою статті є визначення ролі кластеру і кластерної політики у формуванні інноваційного розвитку та забезпечення економічної безпеки держави на прикладі країн Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу дослідження

Відомо, що в країнах ЄС положення щодо впровадження, підтримки та регулювання кластерних ініціатив вже давно знаходяться в пріоритеті при реалізації державної політики на відміну від нашої країни, де вони й досі носять рекомендаційний характер.

Кластерна політика фокусується як на підтримці вже існуючих кластерів, так і створенні нових. Кластерна ініціатива розглядається як практична дія для посилення кластерного розвитку. На сьогодні в ЄС зафіксовано більш як 2000 регіональних кластерів.

Кластер можна визначити як організаційно-виробничу форму ведення господарства, що характеризується географічною близькістю суб'єктів, високим рівнем коопераційних зв'язків, максимально ефективним використанням науково-технічного потенціалу, вільним розподіленням наявних ресурсів, що створюється з метою підвищення конкурентоспроможності та зниження вразливості до загроз як окремих суб'єктів, регіону так і цілих галузей національної економіки. В ньому реалізуються кілька важливих функцій [1]: 1) знижуються витрати завдяки близькому сусідству взаємопов'язаних фірм; 2) поширюються інновації від однієї фірми до іншої, забезпечуючи постійне зростання продуктивності в кластері у цілому, 3) створюється потужне об'єднання зі стійкими взаємозв'язками, яке здатне ефективно протистояти економічним викликам та загрозам. Зокрема, цьому знаходимо підтвердження і у М. Портера, який визначає три основні групи характеристик кластерів [9]:

1. Підвищують продуктивність підприємств у тій місцевості, де їх створено.
2. Збільшують темпи впровадження інновацій і визначають їх напрям, а відтак створюють фундамент для майбутнього економічного зростання.
3. Стимулюють утворення нових підприємств, що сприяє збільшенню та посиленню кластера.

Наразі одним з основних завдань ЄС, як регулятора економічних зв'язків між країнами-учасниками є пом'якшення диспропорцій технологічного та інноваційного розвитку окремих територій, оскільки національні уряди віддають перевагу вже розвиненим в науково-технічному відношенні регіонам. Це завдання є предметом діяльності кількох європейських організацій, серед яких слід виділити наступні:

1. European Cluster Alliance. Організація, що на даний момент об'єднує більше 70 учасників, покликана розвивати ефективність кластерних політик, а також уникнення дублювання відповідних функцій на національному рівні і зниження фрагментації кластерних ініціатив у Європі [17].

2. Europe INNOVA. Створена в 2000 році, як одна з компаній Innova Group, Europe INNOVA на теперішній час є однією з провідних європейських приватних консультативних компаній груп в області інновацій зі штаб-квартирою в Люксембурзі і офісом в Брюсселі. Метою створення було надання консалтингових послуг світового класу в сфері бізнес-інновацій [18].

3. PRO INNO Europe. Є новою ініціативою інноваційної політики ЄС. Вона покликана стати центром аналізу інноваційної політики та розвитку по всій Європі. Основне спрямування – це поліпшення навчання в області політики, за-

снованої на обміні досвідом з прикладами найкращої практики на всій території ЄС, а також розширення і поліпшення транснаціонального співробітництва в сфері інноваційної політики [22].

4. The European Cluster Observatory. Є online-платформою, що забезпечує єдиний доступ до інформації про кластери і кластерну політику в Європі. Дана система орієнтована на три цільові групи: політики та урядовці на загальноєвропейському, національному, регіональному та локальному рівнях; управлінський персонал кластерів; вчені та дослідники [17].

До того ж між країнами ЄС є ряд домовленостей оформлених у вигляді спільно вироблених документів та рекомендацій. Серед таких відзначимо European Cluster Memorandum. Зазначений документ містить рекомендації по пріоритетах кластерних політик як на рівні ЄС в цілому, так і для окремих держав [6, с.66].

Тобто, зазначене дозволяє дійти висновку, що країни ЄС, так само й керівництво самого Союзу розуміє важливість ефективності кластерної політики і всерйоз цим переймається.

Як показують результати щорічного моніторингу «Іннобарометр», що проводиться Європейською комісією, кожна четверта компанія в ЄС працює в середовищі, схожому на кластерне, використовуючи тісну співпрацю з іншими підприємствами в регіоні та сильними зв'язками з інфраструктурою місцевого бізнесу. Відзначаємо, що країни ЄС, які мають розроблені кластерні стратегії чи то на національному, чи то на регіональному рівні, характеризуються лідерством в економічній сфері, їх національні економіки більш потужні, менш вразливі до кризових явищ, тощо (табл.) [14, с.10].

Кластерний підхід дає підприємствам перевагу над більш ізольованими конкурентами. Саме тому нове покоління програм Європейської регіональної політики пропагує підхід, що базується на регіональних інноваційних кластерах, не тільки в розвинутих міських центрах, але також в бідніших сільських регіонах.

Таблиця

Кластерні стратегії в Європі

Національні кластерні стратегії	Регіональні кластерні стратегії	Національна рамка для регіональних стратегій	Немає яскраво виражених кластерних стратегій
Франція, Люксембург	Бельгія, Іспанія	Австрія, Німеччина, Італія, Швеція, Великобританія	Данія, Греція, Ісландія, Ірландія, Ізраїль, Нідерланди, Норвегія, Португалія

Джерело: складено на підставі [14]

Аналіз процесу формування кластерів в європейських країнах дозволяє дійти висновку, що особливим кроком при створенні кластеру є визначення організації (або особи), що сприяє кластерному розвитку, так званого фасилітатора (від лат. *facilis* – «легкий, зручний»). Фасилітатором може виступати будь-яка організація або особа, хоча зазвичай ініціюють процес кластерного розвитку регіональні органи влади, промислові асоціації, тощо.

Формуванню кластерів має передувати кластерний аналіз, який може здійснюватись за такими групами галузей економіки регіону [8, с.13]:

1) галузі, що привносять найвагомішу частину у валовий регіональний продукт, з акцентуванням уваги на найбільших підприємствах території та всьому ланцюжку пов'язаних з ними за виробничою діяльністю підприємств;

2) галузі, які забезпечують найсприятливіші можливості для розвитку бізнесу на даній території;

3) супутні галузі, які мають найбільші внутрішні та зовнішні економічні зв'язки.

Кластери виникають найчастіше в результаті підвищеного, складного місцевого попиту. Ізраїльський кластер з виробництва іригаційного обладнання та інших прогресивних сільськогосподарських технологій відображає прагнення країни перейти на самостійне забезпечення продуктами харчування. Кластер в Фінляндії щодо захисту навколишнього середовища виник через проблеми забруднення. Базель – батьківщина всіх трьох знаменитих фармацевтичних гігантів Швейцарії [2, с.213-214].

Не варто забувати, що хоча певна кількість кластерів виникла спонтанно в результаті місцевих ініціатив (приватних та ініціатив неурядових організацій), як то імперія кінофільмів в Голівуді, високотехнологічна промисловість у Силіконовій долині, кластер шкіряного взуття у Бразилії, значна роль все ж відводиться державним ініціативам. Прикладом цього є кластер програмного забезпечення в Бангалорі в Індії, який було започатковано ще урядом ще в 1977 році, коли було створено Технологічний парк програмного забезпечення (Software Technology Park) [3, с.153].

Ще одним з успішних прикладів ефективного використання кластерної стратегії при реалізації державної політики направленої на забезпечення економічної безпеки є кластер з інформаційних та комунікаційних технологій (ІКТ) в Фінляндії [14, с.33]. Фактором економічного розвитку було використання інноваційної стратегії на основі кластерів. Політики повністю використали ланцюг міркувань Портера, застосувавши кластерний підхід до національної інноваційної політики. Таким чином, політика кластеризації була інструментом, завдяки якому економіка країни переорієнтувалася з деревообробної та металевої галузей на більш високотехнологічні.

Наразі кластер ІКТ став кластером, який отримав найбільший прибуток. Він, в основному, групується навколо компанії Nokia, гіганта телекомунікаційного обладнання. Не зважаючи на великі приватні інвестиції Nokia, інноваційна стратегія фінського уряду відповідає за виникнення компанії Nokia та кластеру ІКТ як символів сучасного успіху Фінляндії. Той факт, що уряд продовжував збільшувати фінансування такої прибуткової компанії пояснюється тим, що метою уряду було максимізувати зовнішні ефекти інших компаній кластеру ІКТ.

Важливим суб'єктом фінського кластеру ІКТ стала заснована Лінексом Торвальдом компанія Linux - розробник комп'ютерного програмного забезпечення, яка є успішним конкурентом компанії Microsoft [14, с.34].

Таким чином, кластер ІКТ – основний приклад успіху фінської інноваційної стратегії на основі кластеру – входить в нове тисячоліття як бенефіціар минулого фінансування уряду та як привабливий об'єкт майбутнього фінансування. Інноваційна стратегія на основі кластерного підходу довела, що є успішною моделлю розвитку Фінляндії останнього десятиліття.

З огляду на вищезазначене, можна зазначити, що владою ЄС на основі досвіду діяльності урядів та державних установ країн-учасниць, застосовуються певні механізми управління кластерною політикою, до яких відносяться [13]:

- організаційні заходи, ініціативні зустрічі;
- зміцнення іміджу регіональних кластерів;
- полегшення інформаційного обміну між бізнес-середовищами;
- пряме фінансування окремих проектів;

- полегшення зусиль виробників щодо формування спільних мереж з науковими установами та адміністративними органами;
- сприяння у формуванні виробничих мереж;
- полегшення бюрократичних процедур;
- сприяння транснаціональним зв'язкам з іншими кластерами чи регіонами;
- забезпечення об'єктами інфраструктури;
- сприяння розвитку бізнес-інкубаторів;
- послаблення податкового навантаження на інноваційну діяльність, дослідження та впровадження нових продуктів;
- послаблення фіскального навантаження на бізнес в позаінноваційній сфері діяльності.

Відзначимо, що в Європейському Союзі значна перевага віддається інноваційно-технологічним кластерам, які є найбільш ефективною формою досягнення високого рівня конкурентоспроможності, що є неформальним об'єднанням зусиль різних організацій (промислових компаній, науково-дослідних центрів, ВНЗ, індивідуальних підприємств, органів державного управління, громадських організацій тощо). Об'єднання в кластер забезпечує систему поширення нових знань, технологій та інновацій [4].

Інноваційний кластер має формуватися за місцевою ініціативою; його можна віднести до цілісної технологічної інноваційної системи навколо суспільних дослідних інститутів, залучених спільно з провідними підприємствами регіону. Тобто, це сукупність різних сумісних програм досліджень, у яких об'єднана стимуляційна взаємодія технологічних можливостей виробничих підприємств, дослідних організацій і практичних потреб бізнесу [7, с.198].

Встановлено, що такі кластерні утворення (інноваційні та інноваційно-технологічні кластери), характеризуються підвищеною стійкістю до ризиків та економічних криз, як то зміна цін на ресурси та сировину, що значно знижує загрози економічної та національної безпеки. Можливості більш ефективного використання такими формами господарювання наявних ресурсів: виробничих, людських, науково-технічних, значно зменшують залежності держави від імпорту цих ресурсів. Внутрішній розвиток, більш ефективного використання інновацій створюють умови сталого розвитку, підвищення конкурентоспроможності та ефект захищеності від впливу іноземного капіталу та недобросовісної конкуренції.

Висновки

Вищевикладене дозволяє зробити висновки, що наразі саме зважена та ефективна кластерна політика у сфері господарювання є пріоритетом в процесі державного управління в країнах Європейського Союзу.

Кластер є різновидом стратегічної мережі, а саме: стратегічну міжорганізаційну мережу галузевого або міжгалузевого характеру, що поєднує ресурси і ключові компетенції фірм та інших організацій відповідної території. Формування такої мережі може відбуватися з ініціативи влади різних рівнів або бути незалежною ініціативою приватних компаній.

Велика увага в контексті формування та розвитку кластерів приділяється інноваційним та інноваційно-технологічним кластерам. Вигоди, що може одержати регіон від розвитку інноваційного кластера, багато в чому залежать від особливостей кластера, але узагальнено вони можуть полягати в підвищенні результативності і зниженні трансакційних витрат, посиленні гнучкості й інноваційного потенціалу при створенні нових продуктів, технологій і ринків.

Кластери здатні виступати в якості «полюсів конкурентоспроможності», що

дозволяють задіяти наявні в території або країні ресурси для прискорення зростання і посилення конкурентних позицій. Тому формування системи кластерів варто розглядати як найважливіший елемент державної економічної політики всіх рівнів, у тому числі, з огляду на зниження рівня загроз економічній та національній безпеці.

Кластерний підхід здатний також принципово змінити зміст державної промислової та інвестиційної політики. Змінюючи акценти на кластеризації, країни створюють особливі умови для інвесторів, створюють середовище економічної активності, що відповідає потребам та вимогам різних типів інвесторів при використанні правильних стратегій.

Таким чином, кластеризація як організаційна форма консолідації, може забезпечувати досягнення конкурентних переваг та зниження рівня загроз економічних криз в умовах глобалізації. Кластери виступають основою ефективного економічного розвитку території регіонів та сприяють ефективному розвитку країни в цілому.

Література

1. *Войнаренко М.П.* Кластери в інституційній економіці: монографія / М.П. Войнаренко. – Хмельницький: ХНУ, ТОВ «Триада-М», 2011. – 502 с.
2. *Гордеев Д.А.* Технологические кластеры и их роль в экономике / Д.А. Гордеев // Вісник економічної науки України. – 2011. – №2. – С.213-215.
3. *Грасмик К.И., Колесова А.А.* Технологический кластер в Бангалоре: ключевые факторы развития / К.И. Грасмик, А.А. Колесова // Вестник Омского университета. – 2014. – №2 (72). – С. 152-155.
4. *Гудкова А.А., Баткилина Ю.М.* Формирование и развитие региональных инновационно-технологических кластеров [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://innclub.info/wp-content/uploads/2011/02/3_0.rtf.
5. *Завадська Д. В.* Економічна кластеризація: сутність, проблеми та перспективи розвитку в Україні / Д. В. Завадська // Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. пр. / голов. ред. М. І. Зверяков; Одеський держ. екон. ун-т. – Одеса, 2012. – №1 (44). – С. 187-196.
6. *Кудрявець Є. В.* Засади європейської політики створення інноваційних кластерів та поглибленої взаємодії з Україною / Є. В. Кудрявець // Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – № 5. – С. 64-72.
7. *Лисенко, І. В.* Інноваційний кластер як один з механізмів забезпечення конкурентоспроможності економіки регіону / І. В. Лисенко // Новітні технології у науковій діяльності і навчальному процесі : наук.-практ. конф. студ., асп. та молодих вчених (27-28 квітня 2011 р., м. Чернігів) : – Чернігів : ЧДТУ, 2011. – С. 197-198.
8. *Мамонова В. В.* Формування територіальних кластерів як інструменту регіонального розвитку : наук. розробка / В. В. Мамонова, Ю. О. Куц, О. М. Макаренко та ін. – К. : НАДУ, 2013. – 36 с.
9. *Марковський І.О.* Кластеризація інноваційної активності країн – членів ЄС / І. О. Марковський // Економічний часопис – XXI. – 2011. – № 11/12. – С. 16-19.
10. *Маршал А.* Принципы экономической науки / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uchebnik-online.com/soderzhanie/textbook_88.html
11. *Маслак О.І.* Поняття “кластери” і “кластеризація” та їхня роль у підвищенні конкурентоспроможності національної економіки [Електронний ресурс] / О. Маслак // Формування ринкових відносин в Україні. – 2013. – № 6. – С. 45-48. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2013_6_11
12. *Соколенко С.І.* Кластери в глобальній економіці / С.І. Соколенко. – К.: Логос, 2004. – 848 с.
13. *Сорока Р. Ю.* Промислова політика та кластеризація економіки / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2010_2_24.
14. «Україна: Послуги з підтримки малих та середніх підприємств (МСП) в пріоритетних регіонах» / Посібник з кластерного розвитку. – Київ, 2006. – 38 с.
15. *Becattini G.* From Marshall's to the Italian «Industrial Districts». / G. Becattini. A Brief Critical Reconstruction Physica-Verlag, New York. – P. 83-106.

16. Martin R., Sunsley P. Conceptualizing Cluster Evolution Beyond the Life Cycle Model // Regional Studies. – 2011. – № 45 (10). – P. 1299-1318.
17. Official web-site Europe Cluster Observatory (2016), available at: <http://www.clusterobservatory.eu/index.html> (Accessed 26 February 2016)
18. Official web-site INNOVA Europe (2016), available at: <http://www.innova-europe.eu/node/5> (Accessed 30 August 2016)
19. Rarr J. The Spatial Cycle Model (SCM) Revisited // Regional Studies. – 2012. – № 46 (2). – P. 217–228.
20. Weber A. Über den Standort der Industrie. Bd. 1 / Reine Theorie des Standorts, 1909.
21. Schumpeter J.A. The Theory of Economic Development. – New York, Oxford University, 1934.
22. КОРДИС: Європейський інноваційний портал: Політика: PRO INNO Europe. Режим доступу: cordis.europa.eu/innovation/en/policy/pro-inno.htm

УДК 338.22 + 339.9

В.В. Токар
доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри міжнародних фінансів,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»

Оцінка сучасного стану соціальної безпеки країн ЄС

У статті висвітлено соціальну безпеку країн-членів ЄС. Розкрито сучасну динаміку таких показників соціальної безпеки держави, як частка населення з ризиком зубожіння (на основі порівняння з пороговим значенням бідності), квінтильний коефіцієнт фондів, рівень зайнятості населення у віці 15–64 років, витрати зведеного бюджету на охорону здоров'я та освіту як відсоток ВВП; чисельність осіб з діагнозом ВІЛ та/або активний туберкульоз, що встановлений уперше в житті (осіб на 100 тис. осіб населення).

Ключові слова: економічна безпека держави, соціальна безпека держави, індикатори соціальної безпеки держави, країни-члени ЄС.

В.В. Токар
доктор экономических наук, доцент,
профессор кафедры международных финансов,
ГВУЗ «Киевский национальный экономический
университет имени Вадима Гетьмана»

Оценка современного состояния социальной безопасности стран ЕС

В статье освещена социальная безопасность стран-членов ЕС. Раскрыта современная динамика таких показателей социальной безопасности государства, как доля населения с риском обнищания (на основе сравнения с пороговым значением бедности), квинтильный коэффициент фондов, уровень занятости населения в возрасте 15–64 лет, затраты консолидированного бюджета на здравоохранение и образование как

процент ВВП; численность лиц с диагнозом ВИЛ и/или активный туберкулёз, установленный впервые в жизни (человекна 100 тыс. человек).

Ключевые слова: экономическая безопасность государства, социальная безопасность государства, индикаторы социальной безопасности государства, страны-члены ЕС.

V. Tokar

*Doctor of Economical Sciences, Associate Professor,
Professor of International Finances Department,
Kyiv National Economic University
named after Vadym Hetman*

Evaluation of the Current Social Security of the EU Member-States

The article sheds light on social security of the EU member-states. The author discloses the current dynamics of such indicators of social security of the state as at-risk-of-poverty rate by poverty threshold, income quintile share ratio, employment rate of the age group 15–64, total general government expenditure on health and education as percentage of GDP, new HIV and tuberculosis diagnoses rates per 100,000 population.

Keywords: economic security of the state, social security of the state, indicators of social security of the state, EU member-states.

Постановка проблеми

Незважаючи на високу ймовірність виходу Об'єднаного Королівства зі складу Європейського Союзу та посилення євроскептичних поглядів у зв'язку з імміграційною та невідвратною в середньостроковій перспективі фінансово-економічною кризами всередині цього утворення, євроінтеграційний вектор розвитку в поєднанні з консолідацією нації як відповіді на зовнішні виклики є фактично єдиним мобілізуючим чинником, який стоїть на заваді остаточного колапсу та дезінтеграції України. У цьому контексті надзвичайної актуальності набуває проблематика гармонізації підходів щодо оцінювання стану та гарантування в країнах ЄС та Україні економічної безпеки в цілому та її соціальної складової зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблема соціальної безпеки держави знайшла відображення в численних наукових публікаціях. Зокрема на основі аналізу доступної літератури Г. Савранська вважає найбільш інтегральним та адекватним інституціональне трактування соціальної безпеки як результату функціонування соціального інституту соціального партнерства, що є основою становлення соціальних відносин – неконфронтаційного, демократичного типу як механізму забезпечення соціальної безпеки у суспільстві [7, с. 68], ігноруючи методику розрахунку індикаторів та прикладні аспекти соціальної безпеки держави.

Заслуговує на увагу спроба І. Романіва класифікувати населення за рівнем ризиків у сфері соціальної безпеки на основі виділення трьох груп: незахищені верстви; з помірним рівнем ризику; соціально захищені суб'єкти [6, с. 73], проте спірною є термінологія, яка застосовується автором (ризик замість загрози), а також відсутність кількісно-якісних характеристик порогових значень віднесення населення до тієї або іншої категорії.

Досліджуючи тенденції значень індикаторів, О. Оберван дійшов висновків про критичний стан соціальної безпеки України, необхідність підвищення рівня наукової обґрунтованості та адаптації до умов України визначених світовою практикою державного управління порогових значень показників [5, с. 92]. У цілому слушні зауваження автора нівелюються відсутністю конкретних пропозицій щодо виявлених ним недоліків системи оцінювання рівня соціальної безпеки держави.

Базуючись на чинному нормативно-правовому регулюванні питань соціальної безпеки, Б. Язлюк закликає до створення системи індикаторів економічної безпеки в цілому та соціальної безпеки, зокрема регіонів країни [8, с. 153], а також уточнення концептуальних основ про безпеку шляхом введення до нормативно-правових актів та конкретизації категорій «ціль» та «середовище безпеки» [8, с. 153], але пропозицій щодо трактування згаданих термінів та обґрунтування доцільності таких змін автором не наведено.

У стратегії державотворення Б. Макаренко виокремлює першочергові пріоритети соціальної політики в контексті забезпечення соціальної безпеки держави, зокрема створення умов для забезпечення достатнього рівня життя населення, розвиток трудового потенціалу народонаселення, формування середнього класу, недопущення надмірної диференціації населення за рівнем доходів [1, с. 39], не наводячи жодних критеріїв, заходів або інструментів досягнення зазначених цілей.

Не втрачає актуальності висновок Є. Ніколаєва про те, що поліпшення соціальної безпеки та людського добробуту в Україні в кращому випадку можливе за окремими складовими, що не гарантує всебічного гармонійного розвитку людини через відсутність реальної пріоритетності інтересів індивіда в концепції економічної безпеки держави [4, с. 73-74], але дослідником не встановлено алгоритму необхідних трансформацій з конкретизацією заходів за суб'єктами та об'єктами соціальної безпеки.

І. Мойсеєнко та В. Корбяк здійснили впорядкування заходів за відповідними напрямками (якість, доступність та ефективність державного фінансування медичних послуг) стратегії підвищення якості медичних послуг як складової стандартів життя [2], залишивши поза увагою інші складові соціальної безпеки держави на регіональному рівні та не виконавши фінансово-економічного обґрунтування авторського підходу.

Невирішені раніше частини загальної проблеми

Незважаючи на представленість різноманітних аспектів соціальної безпеки держави в останніх дослідженнях і публікаціях, додаткової уваги потребує проблематика соціальної безпеки держави в контексті євроінтеграційного вектора розвитку України.

Формулювання цілей статті

Метою статті є виявлення напрямів гармонізації підходів щодо оцінювання соціальної безпеки в Україні та країнах ЄС, а також аналіз сучасних тенденцій цієї складової економічної безпеки держави в межах зазначеного інтеграційного утворення.

Вклад основного матеріалу дослідження

Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України [3] передбачена низка індикаторів соціальної безпеки держави, яка частково або повністю узгоджується з підходами країн ЄС. Відмінності спостерігаються у визначенні порогу бідності в Україні (75%) та ЄС – 60% медіанного рівня загальних доходів.

Упродовж 2010–2015 рр. середнє значення становило 16,4%; мінімальнє значення досягло 9,4% в Чехії, а максимальнє (23,4%) – в Румунії (табл. 1). У країнах ЄС застосовується квінтильний, а в Україні децильний коефіцієнт фондів. Упродовж 2010–2015 рр. середнє значення цього індикатора знаходилося на рівні 4,9 разав мінімальною величиною 3,5 разав в Чехії та максимальним 6,9 разав Румунії.

Таблиця 1

Частка населення за межею бідності та квінтильний коефіцієнт у країнах ЄС у 2010-2015 рр.

Частка населення за межею бідності, %				Квінтильний коефіцієнт, разів			
Роки	2010	2015	Середнє значення 2010-2015	Роки	2010	2015	Середнє значення 2010-2015
Чехія	9,0	9,7	9,4	Чехія	3,5	3,5	3,5
Нідерланди	10,3	12,1	10,9	Словенія	3,4	3,6	3,5
Данія	13,3	12,2	12,3	Фінляндія	3,6	3,6	3,6
Словаччина	12,0	12,3	12,7	Швеція	3,5	3,8	3,7
Фінляндія	13,1	12,4	12,8	Нідерланди	3,7	3,8	3,7
Франція	13,3	13,6	13,7	Словаччина	3,8	3,5	3,7
Словенія	12,7	14,3	13,9	Бельгія	3,9	3,8	3,9
Швеція	12,9	14,5	14,2	Угорщина	3,4	4,3	4,0
Угорщина	12,3	14,9	14,3	Данія	4,4	4,1	4,1
Австрія	14,7	13,9	14,3	Мальта	4,3	4,2	4,1
Бельгія	14,6	14,9	15,1	Австрія	4,3	4,0	4,1
Люксембург	14,5	15,3	15,1	Люксембург	4,1	4,3	4,3
Ірландія	15,2	н.д.	15,2	Франція	4,4	4,3	4,4
Кіпр	15,6	16,2	15,2	Німеччина	4,5	4,8	4,6
Мальта	15,5	16,3	15,7	Ірландія	4,7	н.д.	4,7
Німеччина	15,6	16,7	16,2	Кіпр	4,5	5,2	4,8
Об'єднане Королівство	17,1	16,7	16,5	Польща	5,0	4,9	4,9
Польща	17,6	17,6	17,4	Об'єднане Королівство	5,4	5,2	5,1
Португалія	17,9	19,5	18,6	Хорватія	5,5	н.д.	5,4
Естонія	15,8	21,6	18,8	Естонія	5,0	6,2	5,7
Італія	18,7	19,9	19,4	Італія	5,4	5,8	5,7
Литва	20,5	22,2	20,0	Португалія	5,6	6,0	5,9
Хорватія	20,6	н.д.	20,2	Греція	5,6	6,5	6,3
Латвія	20,9	22,5	20,4	Литва	7,3	7,5	6,4
Іспанія	20,7	22,1	21,1	Болгарія	5,9	7,1	6,5
Болгарія	20,7	22,0	21,5	Іспанія	6,2	6,9	6,5
Греція	20,1	21,4	21,9	Латвія	6,8	6,5	6,5
Румунія	21,6	25,4	23,4	Румунія	6,1	8,3	6,9
Середнє значення	16,0	16,9	16,4	Середнє значення	4,8	5,1	4,9

Джерело: розраховано й складено автором на основі [9]

Індикатор рівня зайнятості населення в Україні відображає світову тенденцію збільшення мінімального пенсійного віку, тому верхня межа в 70 років є більш адекватною, ніж в ЄС (65 років). Упродовж 2010–2015 рр. середній показник по країнах ЄС зменшився з 64,2 до 63,7% від відповідної вікової групи, при цьому максимальне значення досягнуто в Нідерландах (74,5%), а мінімальне – в Греції на рівні 54,0% (табл. 2).

Таблиця 2

**Рівень зайнятості населення у віці 15–64 років в країнах ЄС у 2010-2015 рр.
(відсотків населення відповідної вікової групи)**

Роки	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Середнє значення
Нідерланди	77,0	74,7	74,2	74,4	73,6	73,1	74,5
Швеція	72,2	72,1	73,6	73,8	74,4	74,9	73,5
Данія	75,3	73,3	73,1	72,6	72,5	72,8	73,3
Німеччина	70,3	71,1	72,7	73,0	73,5	73,8	72,4
Австрія	70,3	70,8	71,1	71,4	71,4	71,1	71,0
Об'єднане Королівство	69,9	69,4	69,3	69,9	70,5	71,9	70,2
Фінляндія	68,7	68,1	69,0	69,4	68,9	68,7	68,8
Чехія	65,4	65,0	65,7	66,5	67,7	69,0	66,6
Естонія	63,8	61,2	65,3	67,1	68,5	69,6	65,9
Кіпр	69,0	68,9	67,6	64,6	61,7	62,1	65,7
Люксембург	65,2	65,2	64,6	65,8	65,7	66,6	65,5
Словенія	67,5	66,2	64,4	64,1	63,3	63,9	64,9
Франція	64,0	63,9	63,9	63,9	64,1	64,3	64,0
Португалія	66,1	65,3	63,8	61,4	60,6	62,6	63,3
Латвія	60,3	58,5	60,8	63,0	65,0	66,3	62,3
Бельгія	61,6	62,0	61,9	61,8	61,8	61,9	61,8
Литва	59,9	57,6	60,2	62,0	63,7	65,7	61,5
Ірландія	61,9	59,6	58,9	58,8	60,5	61,7	60,2
Болгарія	62,6	59,7	58,4	58,8	59,5	61,0	60,0
Румунія	58,6	60,2	59,3	60,2	60,1	61,0	59,9
Польща	59,3	58,9	59,3	59,7	60,0	61,7	59,8
Словаччина	60,2	58,8	59,3	59,7	59,9	61,0	59,8
Мальта	55,3	56,2	57,9	59,1	60,8	62,3	58,6
Іспанія	60,0	58,8	58,0	55,8	54,8	56,0	57,2
Угорщина	55,0	54,9	55,4	56,7	58,1	61,8	57,0
Італія	57,4	56,8	56,8	56,6	55,5	55,7	56,5
Хорватія	59,4	57,4	55,2	53,5	52,5	54,6	55,4
Греція	60,8	59,1	55,1	50,8	48,8	49,4	54,0
Середнє значення	64,2	63,3	63,4	63,4	63,5	64,4	63,7

Джерело: розраховано й складено автором на основі [9]

Упродовж 2009–2014 рр. середнє значення обсягу видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я становило 6,2% (задовільний рівень); максимальні значення (оптимальний рівень – 7,0%) зафіксовані в Данії (8,7%), Фінляндії (8,1%)

та Ірландії (8,1%). Частина країн ЄС знаходиться в критичній (Словаччина – 1,9%) та небезпечній зоні (зокрема Кіпр, Румунія та Латвія). Обсяг видатків зведеного бюджету на освіту в середньому становив 5,4% (близько до незадовільного рівня); максимальне значення на оптимальному рівні зафіксовано в Данії, своєю чергою країни з мінімальними значеннями знаходяться в небезпечній зоні, зокрема Румунія з 3,4% (табл. 3).

Таблиця 3

Обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я освіти в країнах ЄС у 2009-2014 рр. (відсотків ВВП)

Видатки на охорону здоров'я				Видатки на освіту			
Роки	2009	2014	Середнє значення 2009-2014	Роки	2009	2014	Середнє значення 2009-2014
Данія	8,9	8,7	8,7	Данія	7,0	7,2	7,1
Фінляндія	7,9	8,3	8,1	Португалія	7,3	6,2	6,8
Ірландія	8,5	7,6	8,1	Швеція	6,8	6,6	6,6
Нідерланди	7,8	8,1	8,0	Фінляндія	6,5	6,4	6,5
Франція	7,9	8,2	8,0	Кіпр	6,6	5,8	6,4
Австрія	7,9	7,9	7,9	Словенія	6,6	5,9	6,4
Бельгія	7,7	8,1	7,8	Естонія	7,2	5,6	6,3
Об'єднане Королівство	8,0	7,6	7,7	Бельгія	6,0	6,3	6,2
Чехія	7,4	7,7	7,6	Литва	7,2	5,4	6,1
Італія	7,5	7,2	7,3	Латвія	6,7	5,9	6,0
Німеччина	7,1	7,2	7,0	Об'єднане Королівство	6,6	5,2	5,9
Швеція	7,1	7,0	6,9	Мальта	5,4	5,8	5,7
Словенія	6,8	6,6	6,9	Франція	5,7	5,5	5,6
Португалія	7,9	6,2	6,9	Нідерланди	5,7	5,4	5,5
Хорватія	6,6	6,7	6,7	Польща	5,5	5,3	5,4
Іспанія	6,8	6,1	6,4	Люксембург	5,5	5,2	5,4
Литва	6,7	5,5	6,2	Чехія	5,0	5,2	5,1
Греція	6,8	4,7	5,9	Угорщина	5,4	5,2	5,1
Мальта	5,1	6,0	5,5	Австрія	5,1	5,0	5,0
Естонія	5,5	5,1	5,2	Хорватія	4,9	4,7	4,9
Люксембург	5,4	5,0	5,1	Ірландія	5,0	4,3	4,8
Угорщина	5,2	5,0	5,1	Греція	4,1	4,4	4,4
Польща	5,0	4,6	4,8	Німеччина	4,3	4,3	4,3
Болгарія	4,0	5,5	4,5	Іспанія	4,6	4,1	4,3
Латвія	4,6	3,8	4,1	Італія	4,6	4,1	4,2
Румунія	4,2	4,0	4,0	Словаччина	4,2	4,1	4,1
Кіпр	3,0	2,7	3,0	Болгарія	4,1	4,1	3,7
Словаччина	1,9	1,9	1,9	Румунія	4,0	3,0	3,4
Середнє значення	6,4	6,2	6,2	Середнє значення	5,6	5,2	5,4

Джерело: розраховано й складено автором на основі [9]

В процесі дослідження здійснювали розрахунок чисельності осіб з діагнозом ВІЛ та/або активний туберкульоз, що встановлений уперше в житті, в країнах ЄС у період з 2009 по 2014 роки в кількості осіб в розрахунку на 100 тисяч осіб населення. Результати проведених розрахунків по усім країнам ЄС та здійсненого аналізу представлено в таблиці 4.

Таблиця 4

Чисельність осіб з діагнозом ВІЛ та/або активний туберкульоз, що встановлений уперше в житті, в країнах ЄС у 2009-2014 рр. (осіб на 100 тис. осіб населення)

Особі з діагнозом ВІЛ				Особі з діагнозом активний туберкульоз			
Роки	2009	2014	Середнє значення 2010-2014	Роки	2009	2013	Середнє значення 2009-2013
Словаччина	1,0	1,6	1,1	Греція	5,3	4,9	4,8
Хорватія	1,3	2,2	1,8	Німеччина	5,4	5,3	5,3
Чехія	1,5	2,2	1,9	Чехія	6,7	4,8	5,9
Угорщина	1,4	2,7	2,0	Фінляндія	7,8	5	6,0
Словенія	2,4	2,4	2,3	Нідерланди	7	5,1	6,0
Болгарія	2,3	3,4	2,6	Італія	7,2	5,3	6,3
Польща	2,5	2,8	2,8	Люксембург	5,5	7,1	6,4
Фінляндія	3,2	3,3	3,2	Данія	6,1	6,4	6,6
Австрія	3,7	2,8	3,6	Швеція	6,7	6,8	6,7
Німеччина	3,5	4,4	3,7	Кіпр	6,9	4,7	6,7
Румунія	2,7	4	3,7	Словаччина	9,4	7,4	7,7
Данія	4,3	4,5	4,4	Франція	8,2	7,5	7,8
Швеція	5,2	3,6	4,8	Австрія	8,4	7,7	8,1
Литва	5,7	4,8	5,4	Словенія	9,3	6,8	8,1
Кіпр	4,8	6,5	5,9	Ірландія	10,6	8,4	9,0
Нідерланди	7,3	4,9	6,5	Бельгія	9,2	8,8	9,2
Мальта	4,4	9,4	6,5	Мальта	10,7	11,9	9,7
Італія	6,6	6,1	6,6	Об'єднане Королівство	14,4	12,4	13,7
Ірландія	8,7	8	7,7	Угорщина	14,2	10,6	13,9
Греція	5,5	7,4	7,7	Іспанія	16,4	11,9	14,3
Франція	8,5	6,6	8,2	Хорватія	20,1	12,3	15,4
Іспанія	11,1	7,2	9,8	Польща	21,6	18,8	20,3
Об'єднане Королівство	10,7	9,5	9,9	Естонія	30,8	21,7	24,9
Бельгія	10,5	9,3	10,5	Португалія	27,7	22,8	25,3
Люксембург	13	17,5	14,7	Болгарія	39	26,5	33,0
Латвія	12,7	17,3	15,1	Латвія	45,2	44,7	45,1
Португалія	19,3	8,8	15,2	Литва	65,4	57,4	61,2
Естонія	30,8	22,1	26,2	Румунія	114,6	83,5	98,0
Середнє значення	6,9	6,6	6,9	Середнє значення	19,3	15,6	17,3

Джерело: розраховано й складено автором на основі [10-11]

Отже, аналіз чисельності осіб з діагнозом ВІЛ та/або активний туберкульоз, що встановлений уперше в житті, в країнах ЄС у 2009-2014 рр. свідчить, що чисельність ВІЛ-інфікованих осіб з діагнозом, який встановлено уперше в житті, у середньому знаходиться на рівні 6,9 осіб на 100 тис. осіб населення, що відповідає задовільному рівню. Однак у різних країнах рівень цього показника має суттєві відхилення від середнього значення. Так мінімальні значення, які є близькими до оптимальних порогових величин, зафіксовано в Словаччині – 1,1%, Хорватії – 1,8% та Чехії – 1,9%, а максимальні значення на критичному (Естонія – 26,2%) та небезпечному (Португалія – 15,2%, Латвія – 15,1% та Люксембург – 14,7%) рівнях. Протягом 2009–2013 рр. чисельність хворих із діагнозом на активний туберкульоз, що встановлений уперше в житті, має середнє значення на рівні 17,3 осіб на 100 тис. осіб населення, що є близьким до незадовільного стану. У значній частині країн ЄС цей індикатор знаходиться на задовільному рівні (від 4,8 у Греції до 9,7 у Мальті), своєю чергою максимальні значення, які перевищують поріг небезпеки, зафіксовано в Румунії – 98,0 та Литві – 61,2, що свідчить про різний рівень їх соціальної безпеки за цим індикатором.

Висновки

З метою гармонізації підходів до оцінювання рівня соціальної безпеки в Україні та країнах ЄС доцільно адаптувати методіку, яка застосовується в межах інтеграційного утворення, зокрема запровадити такі додаткові індикатори, як частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць, нижчими за 60% медіанного рівня загальних доходів; співвідношення загальних доходів на рівні 20% найбільш та найменш забезпеченого населення (квінтільний коефіцієнт фондів); рівень зайнятості населення у віці 15–64 років. Належність до ЄС не гарантує знаходження порогових значень індикаторів соціальної безпеки держави в оптимальній та задовільній зоні, що підтверджується динамікою відповідних показників упродовж 2009–2015 рр. у країнах-членах цього інтеграційного утворення.

Перспективними для подальших досліджень є: порівняльний аналіз країн ЄС та України за іншими індикаторами соціальної безпеки держави, зокрема часткою витрат на продовольчі товари в споживчих грошових витратах домогосподарств; відношення середньої вартості 1 м² загальної площі житла до середньомісячної заробітної плати.

Література

1. Макаренко Б. Соціальна безпека в стратегії українського державотворення / Б. Макаренко // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. – 2014. – Вип. 15. – С. 34-41.
2. Мойсєєнко І.П. Соціальна безпека регіонів України та напрями змін / І.П. Мойсєєнко, В.М. Корб'як // Ефективна економіка. – 2013. – № 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1706>.
3. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» від 29 жовтня 2013 року № 1277 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm.
4. Ніколаєв Є. Соціальна безпека у традиції нехтування гуманістичними цінностями / Є. Ніколаєв // Політичний менеджмент. – 2011 – № 4. – С. 60-75.
5. Обєрван О.Р. Аналіз індикаторів соціальної безпеки як показника ефективного управління соціальною політикою України / О.Р. Обєрван // Економіка та держава. – 2014. – № 8. – С. 89-92.
6. Романів І.Ф. Соціальна безпека як критерій ефективності стратегічного управління соціальним розвитком в умовах економічної кризи / І.Ф. Романів // Агросвіт. – 2015. – № 8. – С. 70-75.

7. Савранська Г.М. Порівняльний аналіз сучасних підходів до визначення поняття «соціальна безпека» / Г.М. Савранська // Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – № 14. – С. 64-69.

8. Язлюк Б.О. Теоретичні основи сутності та змісту соціально-економічної безпеки / Б.О. Язлюк // Економічний аналіз. – 2014. – Т. 16. – № 1. – С. 149-154.

9. EurostatDatabase [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.

10. HIV/AIDS Surveillance in Europe 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ecdc.europa.eu/en/publications/Publications/hiv-aids-surveillance-in-Europe-2014.pdf>.

11. Tuberculosis Surveillance and Monitoring in Europe 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ecdc.europa.eu/en/publications/Publications/tuberculosis-surveillance-monitoring-Europe-2015.pdf>.

УДК 351.863:339.944:62

В.М. Чорний
аспірант,

Університет економіки та права «КРОК»

Механізм забезпечення економічної безпеки підприємств, що виходять на світові товарні ринки

У статті здійснено аналіз концепцій вчених щодо механізмів забезпечення економічної безпеки підприємств, які виходять на світові товарні ринки. Результатом дослідження стало формування універсальних складових зазначеного механізму та визначення організаційно-економічних основ його функціонування.

Ключові слова: економічна безпека, товарні ринки, економічні загрози, конкурентоздатність, рентабельність.

В.М. Чёрный
аспірант,

Университет экономики и права «КРОК»

Механизм обеспечения экономической безопасности предприятий, которые выходят на мировые товарные рынки

В статье проведен анализ концепций ученых о механизмах обеспечения экономической безопасности предприятий, которые выходят на мировые товарные рынки. Результатом исследования стало формирование универсальных составляющих указанного механизма и определение организационно-экономических основ его функционирования.

Ключевые слова: экономическая безопасность, товарные рынки, экономические угрозы, конкурентоспособность, рентабельность.

V. Chornyj
External PhD student
“KROK” University

Mechanism of Ensuring of Economic Security of the Enterprises, which Enter the World Commodity Markets

The scientists` concepts on mechanisms of ensuring of economic security of the enterprises, which enter the world commodity markets are analyzed in the article. The research resulted in the formation of the universal components of the abovementioned mechanism and definition of the organizational and economic foundations of its functioning.

Key words: economic security, commodity markets, economic threats, competitiveness, profitability.

Постановка проблеми

Євроінтеграційні стратегічні напрями української зовнішньої політики створюють позитивний ґрунт для зовнішньоторговельної діяльності суб'єктів, господарської діяльності. Проте зовнішні ринки мають у собі велику кількість зовнішніх і внутрішніх загроз, і адаптація до динамічних змін на цих ринках є головною передумовою конкурентоздатності вітчизняних підприємств. Не всі підприємства витримують динаміку умов функціонування зовнішніх ринків, зокрема у ЄС, де симбіоз національного і наднаціонального законодавства та потужна конкуренція створюють економічні загрози для підприємств, що виходять на ці товарні ринки. Єдиним шляхом для посилення конкурентоздатності таких підприємств є створення і застосування механізму забезпечення економічної безпеки, що є важливою і актуальною проблемою сучасної економічної науки в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Серед останніх дослідження питань економічної безпеки підприємств необхідно відзначити роботи таких учених, як Т.І. Алексеева [4], В.П. Василенко [12], Н.О. Иванченко [7], О.Ф. Яременко [2] та багато інших науковців. Дослідження проблем економічної безпеки підприємств країн-експортерів останнім часом засвідчують відсутність єдиного погляду на концептуальні засади даного економічного феномена.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Підходи у визначенні економічних загроз та напрями забезпечення протидії, а також основні механізми забезпечення економічної безпеки таких підприємств у концепціях учених часом є протилежними і суперечать основним економічним принципам.

Формулювання цілей статті

Метою даної статті є аналіз концепцій учених щодо механізмів забезпечення економічної безпеки підприємств, що виходять на світові товарні ринки. Завданням статті став пошук і формування універсальних складових зазначеного механізму та визначення організаційно-економічних основ його функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження

Економічна безпека підприємства є багатоаспектним поняттям, яке, з одного боку, є базовим елементом у загальній системі національної безпеки, а з іншого,–

має власну складну внутрішню структуру, яка формується в полі взаємного проникнення внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства. В сучасній економічній літературі накопичено багатий досвід щодо дослідження сутності економічної безпеки. Втім, попри значне місце експортної діяльності промислових підприємств у системі національного господарства, питання визначення сутності та забезпечення економічної безпеки їх експортної діяльності залишається практично не вивченим. На основі проведеного семантичного аналізу сутності поняття «економічна безпека» О.В. Свиридова пропонує розглядати економічну безпеку експортної діяльності підприємства як особливий стан системи, який забезпечує захищеність її елементів і зв'язків в умовах деструктивного впливу внутрішніх і зовнішніх чинників материнської держави та країни-реципієнта [1, с. 244]. Ми повністю згодні з думкою О. В. Свиридової.

Вітчизняні підприємства стикаються з особливими проблемами при здійсненні зовнішньоторговельної діяльності: з одного боку, це загрози та небезпеки, які виникають внаслідок їхньої діяльності на зовнішніх ринках (з боку іноземних держав, їхніх об'єднань та окремих компаній, які створюють бар'єри при вході на ринок, відсутність або неточність інформації про політичні, митно-тарифні, соціокультурні, економічні особливості середовища країни-реципієнта), а з іншого боку, це внутрішні проблеми України, які обумовлені внутрішніми проблемами розвитку країни (трансформаційними процесами), серед яких нестабільність політико-економічного становища, недосконалість створених державою умов для розвитку зовнішньоекономічної діяльності, високий рівень оподаткування, брак уваги держави до розвитку високотехнологічних галузей промисловості, що має наслідком нераціональність структури експорту-імпорту і малоперспективну модель міжнародної спеціалізації України. Третім компонентом у загальній структурі загроз зовнішньоекономічній безпеці підприємства є проблеми внутрішнього середовища (проблеми техніко-технологічної забезпеченості, високої матеріаломісткості продукції, її якості, кваліфікації персоналу в питаннях зовнішньоекономічної діяльності тощо), що в кінцевому рахунку знижують рівень конкурентоспроможності та втрати споживачів та ринків збуту [2, с. 29].

Економічною безпекою підприємства вважаємо сукупність показників стану його ресурсів, а саме фінансів, технічного оснащення, кадрового потенціалу, технологій, інформаційного забезпечення, які створюють умови для реалізації його підприємницьких можливостей у протистоянні внутрішнім і зовнішнім загрозам (рис.).

Можна погодитись також із науковцями у тому, що економічна безпека – це такий стан потенціалу підприємства, за якого гарантуються найбільш ефективно його використання, стабільне функціонування господарської системи, її подальший розвиток [3, с. 296]. Як наголошує О.В. Березін, до головних цілей формування економічної безпеки підприємства належать: забезпечення фінансової стійкості та незалежності, досягнення лідерства у технологіях, забезпечення високого конкурентного статусу, підвищення ефективності менеджменту, оптимізація використання потенціалу підприємства, мінімізація руйнівного впливу зовнішнього середовища, забезпечення функціонування підприємства у межах правового поля, захист власної комерційної таємниці [3, с. 296-297]. Підвищена увага у сучасній економічній науці до питань забезпечення стійкого функціонування та економічної безпеки підприємства зумовлює необхідність доповнення переліку чинників зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства чинниками забезпечення стійкості (впровадження заходів протидії небезпекам та за-

Рис. Сутність економічної безпеки підприємств

Джерело: розроблено автором

грозам підприємству, захищеності від впливу негативних наслідків дії чинників зовнішнього та внутрішнього середовищ на рівень стійкості підприємства, ефективності функціонування управлінської структури із забезпечення стійкості на підприємстві) та врахування зовнішньоекономічного аспекту діяльності підприємства [4]. Внутрішнє середовище підприємства складається із засобів виробництва, фінансових і трудових ресурсів тощо, інформації щодо їх використання та взаємодії, у результаті чого створюється готова продукція або надаються послуги, що й визначає його потенціал. Вплив чинників зовнішнього середовища підприємства-суб'єкта ЗЕД на макро- і макрорівні сприяють адаптації підприємства до ринку в умовах трансформації економіки і визначають місію підприємства на довгостроковий період [5; 6].

Наукова література виділяє кілька можливих стратегій щодо визначення можливих підходів досягнення зовнішньоекономічної безпеки на підприємстві, а саме:

1) стратегію, яка орієнтована на миттєве реагування на реальну небезпеку, що виникла на підприємстві і направлена на виробничу діяльність, персонал, майно тощо (стратегія миттєвого реагування);

2) стратегію попередження, прогнозування, дослідження небезпек і загроз з метою їх відвернення (попереджувальна стратегія);

3) стратегію, що спрямована на обмеження небажаних впливів на об'єкт (стратегія обмеження впливу);

4) стратегію, яка орієнтується на відновлення, компенсацію отриманого збитку. Її особливість полягає в тому, що вона може бути використана лише у випадку загрози і допорогової небезпеки (відновлювальна стратегія). Існуючі стратегії за наслідками результатів можна поділити на два напрями: перший – це стратегії, що забезпечують таку діяльність щодо забезпечення економічної безпеки, результатом якої є відсутність впливу загроз, або створюють заслін її впливу. Другий напрям – це стратегії, які передбачають виникнення збитку, який компенсується діями, що передбачені відповідними стратегіями. Наслідком застосування будь-якої стратегії може бути кілька варіантів розвитку ситуації:

5) на основі прогнозування і вживання своєчасних заходів розвиток ситуації, що впливає на систему, ліквідується або коректується;

6) в разі неможливості вплинути на ситуацію кардинально, підприємство вносить корективи щодо свого подальшого стратегічного розвитку;

7) фактори впливу виявились руйнівними і підприємство не змогло подолати їх, зазнало краху, визнане банкрутом, ліквідоване [2, с. 31].

Основою для забезпечення стійкого функціонування підприємств, особливо таких, які працюють із зовнішніми ринками, є підтримка їх стабільного функціонування сьогодні та накопичення достатнього потенціалу для розвитку в майбутньому. Тому забезпечення стійкого функціонування підприємства повинно здійснюватися у визначеному полі стійкості, вихід за межі якого означатиме небезпечне функціонування [4].

Реалізація стійкого функціонування підприємства у зазначених вище умовах має здійснюватися на основі чіткого механізму забезпечення економічної безпеки. Тому погоджуємось із Н.О. Іванченко у тому, що системний підхід до формування механізму економічної безпеки підприємства припускає, що необхідно враховувати всі реальні умови його діяльності, а сам механізм повинен мати чітко окреслені елементи, схему їхньої дії та взаємодії. Структура механізму функціонування системи економічної безпеки підприємства складається з декількох блоків, одночасна дія яких покликана забезпечити достатній для розширеного відтворення капіталу підприємства прибуток, що одержується в результаті дотримання інтересів підприємства, тобто в результаті взаємодії підприємства з суб'єктами зовнішнього середовища. Механізм функціонування системи економічної безпеки підприємства може мати різний ступінь структуризації і формалізації [7].

На думку З.В. Якубович, основними етапами забезпечення економічної безпеки підприємства є: 1) стратегічне планування і прогнозування економічної безпеки; 2) проведення оперативного оцінювання рівня забезпечення і тактичне планування економічної безпеки підприємства; 3) оперативне планування фінансово-господарської діяльності підприємства; 4) реалізація розроблених планів. Ці етапи доволі вузько представляють механізм забезпечення економічної безпеки підприємства. Виходячи із наведеного авторами трактування поняття механізму забезпечення економічної безпеки підприємства, слід зазначити, що будь-який механізм складається із засобів, що допомагають досягти поставлених цілей підприємства [8].

Деякі автори вважають, що механізм забезпечення функціонування системи економічної безпеки підприємства включає інформаційну, правову, технологічну, технічну, кадрову складові, що дають можливість всебічно управляти цією системою [9]. Ми не зовсім погоджуємось із таким підходом, оскільки зовнішньоторговельні підприємства вимагають додатково такої важливої складової, як конкурентна, що включає у собі елементи: унікальність товару чи/або збалансованість ціни та якості. На підтвердження даної позиції наводимо висловлювання І.Н. Карпунь про те, що найбільш високою гарантією безпеки діяльності підприємства є надійний ринок збуту продукції, її конкурентоспроможність і надійність, стабільність споживчої продукції, доступні ціни на товари сприяють довготерміновим угодам про поставки товарної продукції на взаємовигідних умовах [10, с.50].

Одним із найбільш значимих елементів системи безпеки підприємства є механізм її забезпечення, який являє собою сукупність законодавчих актів, правових норм, рушійних мотивів та стимулів, методів, заходів, сил та засобів, за допомогою яких суб'єкт впливає на об'єкт для досягнення цілей безпеки та вирішен-

ня завдань [11, с.28]. Механізм забезпечення економічної безпеки складається з таких основних елементів: оцінка ризику здійснення планованої логістичної операції та окремих її елементів в цілому, розробка заходів щодо зменшення ступеня ризику або його повного усунення та план їх здійснення в конкретній компанії, організація реалізації розробленого плану, проведення періодичного контролю щодо здійснення розробленого плану і за необхідності внесення коректив до даного плану, підведення підсумків щодо забезпечення економічної безпеки логістичної операції після закінченні її виконання [12, с.45].

Відтак побудова механізму економічної безпеки повинна включати: характеристику зовнішніх і внутрішніх загроз економічній безпеці підприємства, визначення і моніторинг чинників, які зміцнюють або негативно впливають на стійкість його соціально-економічного стану на короткострокову і середньострокову (три-п'ять років) перспективу, визначення критеріїв і параметрів (допустимих значень) показників, що характеризують інтереси підприємства і відповідають вимогам його економічної безпеки, розробку економічної політики, що включає механізми обліку, які впливають на стан економічної безпеки чинників та напрями діяльності підприємства відносно реалізації стратегії [13, с. 667]. А реалізація заходів зміцнення економічної безпеки підприємства у контексті функціональних складових має містити певні етапи: формування ефективних факторів виробництва (нового устаткування, кваліфікованої робочої сили тощо), виробництво продукції з урахуванням потреб зовнішнього ринку, підвищення якості та дизайну продукції, вибір надійних постачальників сировини, матеріалів, енергоносіїв, проведення приватизації, надійний захист власних комерційних таємниць, зміна, в разі необхідності, керівництва підприємства [14].

Для реалізації зазначених підходів сценарне планування забезпечення економічної безпеки експортної діяльності повинно здійснюватися як комплекс послідовних взаємопов'язаних управлінських дій: установлення цілей, основних параметрів, ключових питань забезпечення економічної безпеки; аналіз загроз зовнішнього та внутрішнього середовища материнської країни та країни-реципієнта суб'єкта експортної діяльності; розробка і формування сценаріїв економічної безпеки етапів експортної діяльності підприємства (підготовчого, організаційного, виконавчого) на основі проведеної оцінки та визначення рівня економічної безпеки кожного етапу експортної діяльності; вибір стратегії забезпечення економічної безпеки кожного етапу експортної діяльності підприємства [15, с. 159].

Узагальнюючи охарактеризовані підходи дослідників, можемо констатувати, що розбіжність у баченні складових елементів механізму забезпечення економічної безпеки полягає в етапності функціонування цих елементів: від стратегічного планування до застосування превентивних заходів безпеки. На наш погляд, всі вони зводяться до ефективного управління ресурсами і своєчасної реакції на внутрішні і зовнішні загрози. У випадку з підприємствами зовнішньоекономічної діяльності – це у першу чергу забезпечення конкурентоздатності товарної продукції і подолання митно-тарифних бар'єрів, котрі встановлюються країною-реципієнтом.

Висновки

Підсумовуючи вищезазначене, слід констатувати, що механізм забезпечення економічної безпеки підприємств, що виходять на світові товарні ринки, складається з організаційно-економічних заходів, спрямованих вирішити основні універсальні завдання: забезпечення конкурентоздатності продукції, своєчасне пристосування до динамічних змін і забезпечення ефективної реакції на загрози від

материнської країни та країни-реципієнта підприємств-експортерів. За значної кількості різних підходів науковців до індикаторів визначення загроз безпека зазначених підприємств, на наше переконання, спирається на власну фінансову стійкість, базовану на рентабельності. Саме тому ключові завдання для підприємств, визначені вище, можуть бути виконані шляхом реалізації двох головних складових: наявність ресурсів та високо кваліфікаційних кадрів, здатних ефективно управляти даними ресурсами. Тому перспективою подальших досліджень стають пошуки ефективних механізмів співвідношення ресурсозалежності підприємств та ринкової невизначеності в умовах зовнішньоекономічної конкурентоздатності продукції.

Література

1. Свиридова Е.В. Определение угроз экономической безопасности экспортной деятельности предприятия / Е.В. Свиридова // Развитие внешнеэкономической деятельности в условиях глобализации: Материалы II Междунар. науч.-практ. конф., 20-21 апр. 2006 г. – Симферополь: Таврия, 2006. – С. 244-245.
2. Яременко О.Ф. Формування концепції забезпечення зовнішньоекономічної безпеки підприємств // Вісник Хмельницького національного університету 2012, № 3, Т. 3.: Економічні науки. – С. 28-32.
3. Березін О.В. Економіка підприємства: навч. посіб. / О.В. Березін, Л.М. Березіна, Н.В. Бутенко. – К.: Знання, 2009. – 390 с.
4. Алексеева Т.І. Організаційно-економічний механізм забезпечення розвитку підприємства – суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності // Вісник НТУ «ХПІ». 2013. № 7 (981). – С. 3-9.
5. Cohen K.J., Majer S. F., Schwartz R.A., Whiteomb D.K. The Microstructure of Securities Markets. – N. J.: Prentice hall, 1986 y.
6. Peters A.A. Independence Agencies. – Washington SEC, 1995 y.
7. Іванченко Н.О. Концептуальна модель механізму функціонування системи забезпечення економічної безпеки підприємства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/SR/article/view/4713/4829>
8. Якубович З.В. Організаційні аспекти формування та забезпечення функціонування системи економічної безпеки підприємства // Проблеми та перспективи розвитку економіки і підприємництва та комп'ютерних технологій в Україні: збірник матеріалів VIII науково-технічної конференції науково-педагогічних працівників, 26-31 березня 2012 р. / Інститут підприємництва та перспективних технологій Національного університету «Львівська політехніка». – Львів: Видавничий відділ навчально-наукового інституту підприємництва та перспективних технологій Національного університету «Львівська політехніка». – 2012. – С. 210-211.
9. Система економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія: в 3 т. Т.1 / О.М. Ляшенко, Ю.С. Погорелов, В.Л. Безбожний [та ін.]; за заг. ред. Г.В. Козаченко. – Луганськ: Ельтон-2, 2010. – 282 с.
10. Карпунь І.Н. Управління фінансовою санацією підприємства: навч. посібник. / І.Н. Карпунь. – Львів: «Магнолія-2006», 2009. – 418 с.
11. Іванюта Т.М. Економічна безпека підприємства: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Т.М. Іванюта, А.О. Заїчковський – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.
12. Василенко В.П. Вопросы обеспечения экономической безопасности – одно из направлений деятельности субъектов предпринимательства / В.П. Василенко // Логистика: проблемы и решения. – 2010. – №5. – С.43-45.
13. Іванілов О.С. Економіка підприємства: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / О.С. Іванілов – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 728 с.
14. Троц І.В. Забезпечення економічної безпеки на підприємстві з метою попередження банкрутства / І.В. Троц // Вісник Житомирського державного технологічного університету. – №1 (59). – Ч.2. – 2012. – С. 223-227.
15. Свиридова Е.В. Обеспечение безопасного функционирования предприятия в условиях внешнего рынка / Е.В. Свиридова // Развитие внешнеэкономической деятельности в условиях глобализации : материалы I Междунар. науч.-практ. конф., 20-21 март 2005 г. – Симферополь: Таврия, 2005. – С. 159.

Економіка підприємства

УДК 338.4:330.3:658

В.Г. Алькема

*доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри управлінських технологій,
Університет економіки та права «КРОК»*

М.І. Копитко

*доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри управління
фінансово-економічною безпекою,
Університет економіки та права «КРОК»*

Методологічний підхід мінімізації негативного впливу дестабілізуючих чинників зовнішнього середовища на діяльність підприємств транспортного машинобудування

У статті на основі встановленого факту неефективності здійснюваних заходів підприємствами з метою протидії дестабілізуючим чинникам зовнішнього середовища доведено необхідність їх активізації шляхом об'єднання зусиль декількох суб'єктів господарювання. Розроблено методологічний підхід протидії проявам впливу дестабілізуючих чинників зовнішнього середовища завдяки об'єднанню зусиль підприємств та державних і суспільних інститутів. У такому підході визначено напрями, методи та принципи діяльності цих суб'єктів; результатом його реалізації стане досягнення бажаних результатів щодо зниження рівня негативного впливу дестабілізуючих чинників зовнішнього середовища на діяльність підприємств транспортного машинобудування.

Ключові слова: підприємства транспортного машинобудування, об'єднання підприємств, асоціації, дестабілізуючі чинники, рейдерство, тіньова економіка, корупція.

В.Г. Алькема

*доктор экономических наук, профессор,
заведующий кафедрой управленческих технологий,
Университет экономики и права «КРОК»*

М.И. Копытко

*доктор экономических наук, доцент,
профессор кафедры управления
финансово-экономической безопасностью,
Университет экономики и права «КРОК»*

Методологический подход минимизации негативного влияния дестабилизирующих факторов внешней среды на деятельность предприятий транспортного машиностроения

В статье на основе установленного факта неэффективности проводимых мероприятий предприятиями с целью противодействия дестабилизирующим факторам

внешней среды доказана необходимость их активизации путем объединения усилий нескольких субъектов хозяйствования. Разработан методологический подход противодействия проявлениям влияния дестабилизирующих факторов внешней среды благодаря объединению усилий предприятий и государственных и общественных институтов. В таком подходе определены направления, методы и принципы деятельности этих субъектов; результатом его реализации станет достижение желаемых результатов по снижению уровня негативного влияния дестабилизирующих факторов внешней среды на деятельность предприятий транспортного машиностроения.

***Ключевые слова:** предприятия транспортного машиностроения, объединения предприятий, ассоциации, дестабилизирующие факторы, рейдерство, теневая экономика, коррупция.*

Victor Alkema
*Doctor of Economics, Professor,
Head of Managerial Technologies Department,
“KROK” University*

Marta Kopytko
*Doctor of Economics, Associate Professor,
Professor of the Department
of Financial and Economic Security,
“KROK” University*

The methodological approach to minimization of the negative impact of destabilizing environmental factors on vehicle engineering enterprises

Based on established facts of ineffectiveness of enterprises undertaken measures to withstand the destabilizing factors of the environment, the necessity of intensification of joint efforts by several business entities was proved. The methodological approach to confront the destabilizing impact of environmental factors thanks to joint efforts of enterprises and government and public institutions was developed. In this approach directions, methods and principles of these entities were defined; the result of it is an achievement of the desired results in reducing the negative impact of destabilizing factors of the environment on vehicle engineering enterprises.

***Keywords:** vehicle engineering enterprises, associations of enterprises, associations, destabilizing factors, raiding, shadow economy, corruption.*

Постановка проблеми

Зважаючи на те, що вітчизняні підприємства впродовж всього часу функціонування в умовах незалежності України постійно стикаються з масштабним впливом дестабілізуючих чинників зовнішнього середовища, актуалізується потреба формування дій для нейтралізації такого впливу. Враховуючи факт мінімальної можливості індивідуальної протидії компаній зазначеному впливу, обумовлюється потреба координації дій суб'єктів господарювання з метою досягнення спільних інтересів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Здебільшого дослідження науковців на теренах України базуються на формуванні наукових рекомендацій для побудови механізму протидії впливу деста-

білізуючих чинників зовнішнього середовища на економічну безпеку підприємств з позиції дій державних органів влади [9, 10] і нівелюється участь у цьому процесі самих суб'єктів господарювання, а також інших представників бізнес-середовища.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Відсутність адекватного до діяльності підприємств транспортного машинобудування методологічного підходу мінімізації негативного впливу дестабілізуючих чинників зовнішнього середовища.

Формулювання цілей статті

Розробити методологічний підхід мінімізації негативного впливу дестабілізуючих чинників зовнішнього середовища на діяльність підприємств транспортного машинобудування (ПТМ) шляхом об'єднання зусиль підприємств та державних і суспільних інститутів.

Виклад основного матеріалу дослідження

Основним інструментом протидії загрозам зовнішнього середовища підприємств транспортного машинобудування, серед яких пріоритетними визначено: наслідки світової фінансової кризи, конкуренцію зі сторони іноземних виробників транспортних засобів, недосконалість законодавчої бази щодо виробництва транспортних засобів, недоліки у державному регулюванні галузі, незадовільні умови ведення бізнесу в Україні, значний ступінь тінізації національної економіки та рівня корупції, низьку купівельну спроможність населення, економічні злочини (рейдерство) та криміналізацію суспільно-економічного життя, а також вдосконалення державного управління, є участь суспільства у виробленні рішень і його контроль за діяльністю державного сектора [5, с. 238]. Відповідно до ст. 70 Господарського кодексу України суб'єкти господарювання мають право на добровільних засадах об'єднувати свою господарську діяльність (виробничу, комерційну та інші види діяльності) на умовах і в порядку, установлених законами [1].

В Україні існують наступні організаційно-правові форми об'єднань підприємств: асоціації, корпорації, консорціуми, концерни. Лише асоціації не передбачають централізованого управління виробничо-господарською діяльністю, тому для протидії впливу дестабілізуючих чинників зовнішнього середовища – це найефективніша форма об'єднання зусиль.

Як зазначено у статті 120 Господарського кодексу України, асоціація – договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися, шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій, розвитку спеціалізації і кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових та матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації. У статуті асоціації повинно бути зазначено, що вона є господарською асоціацією.

Асоціація являє собою «м'яку» форму централізації зусиль її учасників, для неї характерні менша централізація управлінських зв'язків порівняно з іншими видами об'єднань, можливість одночасно бути членом кількох асоціацій; централізує лише одну чи декілька з чималого переліку виробничо-господарських та управлінських функцій [2].

Асоціація не має права втручатися у господарську діяльність підприємств – учасників асоціації.

За рішенням учасників асоціація може бути уповноважена представляти їхні

інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами та організаціями [1].

Найбільш характерними рисами координаційної діяльності і функціями асоціації, які не суперечать антимонопольному законодавству, можуть бути такі:

- надання учасникам централізованих послуг у вигляді юридичних консультацій, допомога в здійсненні експорту, кредитуванні, підготовці та перепідготовці кадрів;
- інформаційний пошук і забезпечення членів асоціації матеріалами щодо сутності сучасних технічних розробок, промислових стандартів, промислової статистики;
- забезпечення членів асоціації ринковою інформацією;
- здійснення рекламних заходів зі сприяння експорту і стимулювання попиту на внутрішньому ринку;
- пошук нових ринків збуту готової продукції, а також сфер матеріально-технічного постачання.

Члени асоціації зберігають юридичну самостійність і можуть поєднувати свою діяльність у ній з участю в інших асоціаціях і господарських об'єднаннях [6].

Участь в асоціаціях дозволить окремим ПТМ отримати синергетичний ефект, який розкривається у виявленні та нарощуванні показників, досягнути яких вдалося внаслідок об'єднання зусиль. Синергетичний ефект проявлятиметься у результативності комбінування взаємодоповнюючих ресурсів; усуненні дублюючих функцій; посиленні позицій в середовищі; підвищенні ефективності здійснюваних заходів.

Підприємства транспортного машинобудування створили у 1997 р. асоціацію автовиробників України «Укравтопром». Засновниками «Укравтопрому» виступили більш як 20 підприємств, серед яких провідні підприємства галузі України – ВАТ «ЗАЗ», ВАТ «ЛАЗ», ХК «АвтоКрАЗ» та ін. Сьогодні членами асоціації є 18 потужних підприємств вітчизняного транспортного машинобудування. Головне завдання асоціації – представництво та захист інтересів українських виробників транспортних засобів у міжнародних та державних інституціях, а також координація зусиль підприємств галузі з урахуванням світових тенденцій розвитку виробництва транспортних засобів. З 19 січня 1998 р. асоціація «Укравтопром» є повноправним членом асоціації ОІСА (Міжнародна асоціація автовиробників) – вагомою у світі автомобілебудування організації, що об'єднує 32 країни-виробника автотехніки. Асоціація «Укравтопром» розробила Стратегію розвитку автомобільної промисловості та регулювання ринку автомобілів на період до 2015 року, яка стала основою розробленої Міністерством промислової політики України «Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку автомобільної промисловості та регулювання автомобільного ринку до 2015 року». Завдяки активній співпраці спеціалістів асоціації «Укравтопром» з народними депутатами України – представниками профільних парламентських комітетів розроблено низку галузевих законодавчих актів, спрямованих на розвиток та підтримку в умовах кризи української економіки, в т.ч. автомобільної промисловості [3-8].

Значно ефективнішою буде взаємодія не лише підприємств у межах асоціації, а й асоціацій між собою. Можна запропонувати наступну конфігурацію взаємодії асоціацій з метою протидії впливу дестабілізуючих чинників зовнішнього середовища на діяльність ПТМ (рис. 1).

Першочерговим заходом, який можуть здійснити асоціації з метою координації дій, є визначення пріоритетів діяльності щодо протидії впливу дестабілізую-

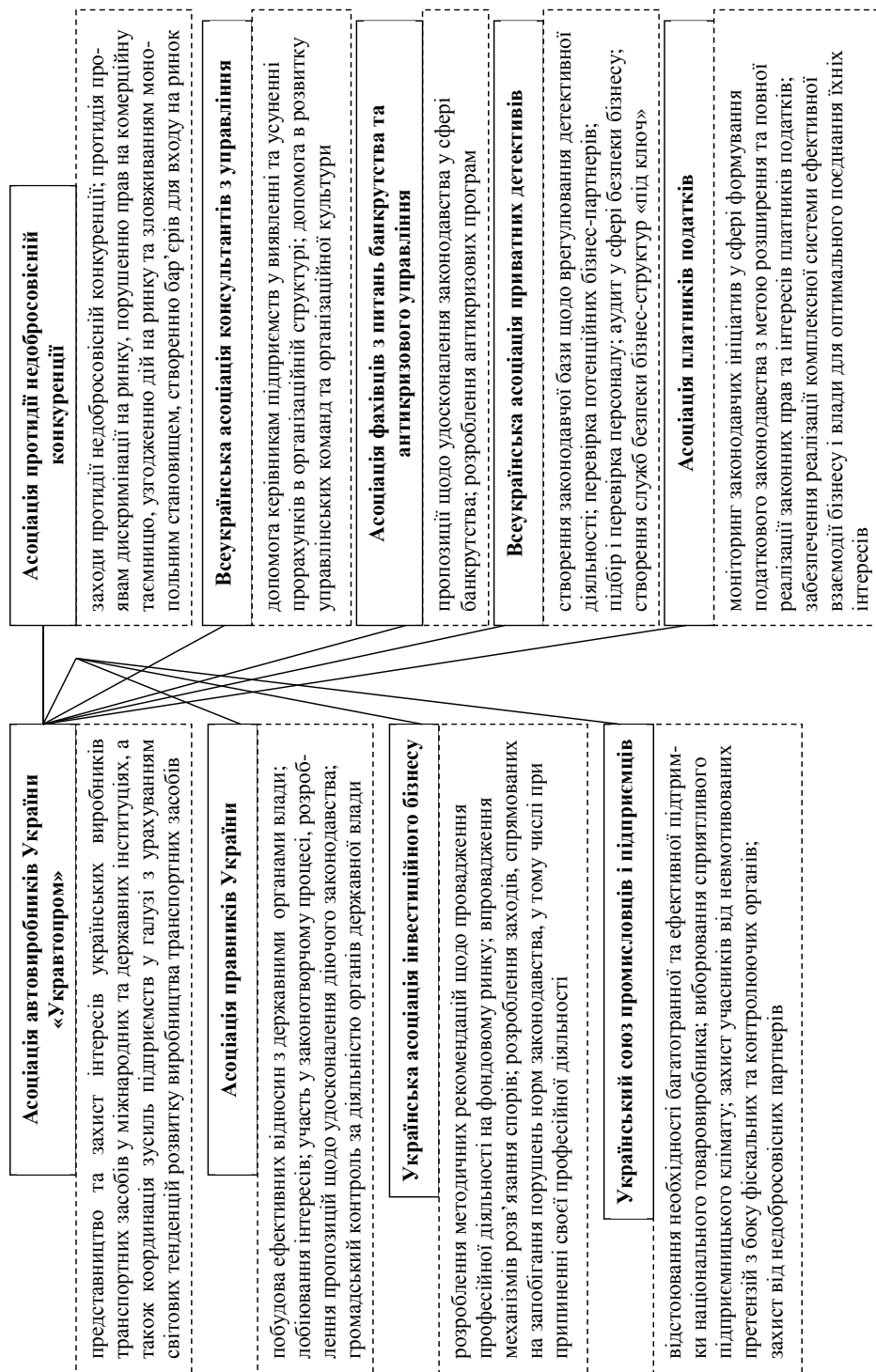

Рис. 1. Пропозиції для об'єднання зусиль асоціацій різного спрямування щодо протидії впливу дестабілізуючих чинників ЕБПТМ

Джерело: авторська розробка

чих чинників. Незаперечним і найважливішим для бізнес-середовища України є успішне та швидке завершення військових дій АТО, а також протидія корупції, удосконалення податкового законодавства та діяльності державних органів, що стимулюють зростання рівня тіньової діяльності і погіршення криміногенної ситуації в економічній сфері.

У зв'язку з тим, що переважна більшість проявів впливу дестабілізуючих чинників зовнішнього середовища на ПТМ зумовлена масштабними розмірами проявів корупції та тіньової економіки в українському суспільстві, виникає необхідність об'єднання зусиль підприємств для мінімізації такого впливу.

Заходи протидії впливу дестабілізуючих чинників зовнішнього середовища шляхом об'єднання зусиль підприємств (*авторський підхід*):

1. В інформаційній сфері:

- інформаційні кампанії щодо формування критичного ставлення суспільства до проявів корупції;

- використання новітніх технологій, які уможливають прозорість здійснення діяльності та прийняття рішень (наприклад, проведення тендерних закупівель з прямою трансляцією через Інтернет; ведення електронного реєстру закупівель; запровадження системи електронних торгів);

- проведення інформаційних кампаній щодо висвітлення результатів діяльності окремих підприємств та об'єднань підприємств у сфері протидії загрозам зовнішнього середовища;

2. У законотворчій сфері:

- лобіювання визнання на законодавчому рівні вичерпного переліку адміністративних послуг, платності чи безоплатності їх надання, обґрунтованих термінів їх надання;

- лобіювання максимальної комп'ютеризації документообігу;

- розроблення пропозицій щодо удосконалення процедури застосування штрафів;

- участь у публічному обговоренні нормативно-правових документів;

- виявлення і попередження фактів лобіювання у вищих органах державної влади вузьких приватних інтересів окремих представників бізнесу;

- відслідковування та експертиза законопроектів з подальшим винесенням на обговорення нормативно-правових актів;

- лобіювання заохочень інвестиційного використання коштів, що легалізуються;

- участь у розробленні рекомендацій для формування механізму погашення заборгованості за валютними кредитами;

3. В інституційній сфері:

- участь у розробленні пропозицій щодо зменшення втручання держави в економіку і зниження адміністративних бар'єрів;

- участь у неформальних угодах бізнесу та влади, що передбачають необхідність виконання досягнутих неформальних домовленостей обома сторонами;

- співпраця з громадськими організаціями у сфері розроблення рекомендацій протидії макроекономічним загрозам;

- залучення фахівців до розслідування фактів зловживань, утисків з боку представників державної влади;

4. В організаційній сфері:

- застосування на добровільних засадах стандартів;

- формування корпоративної культури;

- формування позитивної ділової репутації;
- створення системи маркування товарів з метою протидії їх тіньовому виробництву та імпорту;
- оформлення товаросупровідних документів на бланках суворої звітності, що значно підвищує ймовірність виявлення тіньових економічних операцій;

- координація зусиль з метою протидії тіньовій зайнятості;
- проведення моніторингу та виявлення фактів тіньової діяльності підприємств-партнерів;
- відслідковування та попередження проникнення кримінальних угруповань у легальний бізнес або організації нелегальної підприємницької діяльності;

5. У сфері міжнародного співробітництва:

- участь та/або сприяння розвитку міжнародного співробітництва у всіх сферах боротьби з корупцією та економічною злочинністю;
- географічне розширення ринків збуту;

6. В освітній сфері:

- ініціатива та участь у співпраці з ВНЗ щодо введення у навчальні програми курсу «Антикорупційні стандарти поведінки».

Ефективність заходів координації зусиль підприємств щодо протидії впливу дестабілізуючих чинників зовнішнього середовища буде високою лише за умови поєднання їх зі змінами на державному рівні, серед яких пріоритетними повинні бути наступні:

- формування державної політики підтримки легальної підприємницької діяльності;
- формування якісного правового поля;
- формування системи ефективного моніторингу результатів підприємницької діяльності;
- сприяння розвитку громадянського суспільства;
- формування системи протидії монополізації ринку;
- введення практики обов'язкового пояснення джерел надходження коштів на купівлю предметів розкоші для всіх фізичних осіб;
- створення Національного бюро розслідувань для виявлення злочинів, що вчиняються посадовими особами органів державної влади;
- удосконалення та реформування правоохоронної системи;
- створення прозорої системи роботи контролюючих органів;
- спрощення системи реєстрації підприємств, ліцензування окремих видів діяльності та отримання дозволів;
- оптимізація податкового навантаження;
- посилення ступеня відповідальності за економічні злочини;
- залучення до боротьби з економічними злочинами міжнародних організацій, які спеціалізуються на діяльності в даній сфері;
- заохочення вітчизняних підприємств до інвестування одержаного прибутку у власний розвиток;
- розроблення заходів державної політики з метою підвищення рівня купівельної спроможності громадян.

Ці заходи повинні підкріплюватися активною взаємодією державних структур і громадських інститутів. Прикладом успішного громадського об'єднання є Національна платформа малого та середнього бізнесу, яка об'єднує лідерів бізнес-асоціацій, представників аналітичних центрів та ЗМІ для захисту інтер-

есів учасників, формування вимог до влади для реалізації реформ з метою покращання бізнес-клімату в Україні.

Не можна оминати увагою і діяльність недержавних структур, які функціонують у сфері забезпечення безпеки (охоронні, детективні, аналітичні та консалтингові агентства). Саме вони сприяють досягненню суб'єктами господарювання бажаного рівня економічної безпеки і мають значний вплив на протидію дестабілізуючим чинникам.

Враховуючи зазначені вище особливості, можна сформувати методологічний підхід до мінімізації негативного впливу дестабілізуючих чинників зовнішнього середовища на діяльність ПТМ.

Структуру методологічного підходу до мінімізації негативного впливу дестабілізуючих чинників зовнішнього середовища на діяльність ПТМ зображено на рис. 2.

Зупинимося детальніше на методах і принципах. Методи мінімізації негативного впливу дестабілізуючих чинників зовнішнього середовища – це набір прийомів та засобів, які використовуються суб'єктами з метою впливу на процеси та явища для досягнення поставлених цілей. Найбільш оптимальним набором методів запропоновано наступний:

- економічні – передбачають формування економічних умов, що сприяють направленню діяльності суб'єктів на виконання поставлених завдань (заробітна плата, регулювання цін, прибутків та податкових зборів тощо);

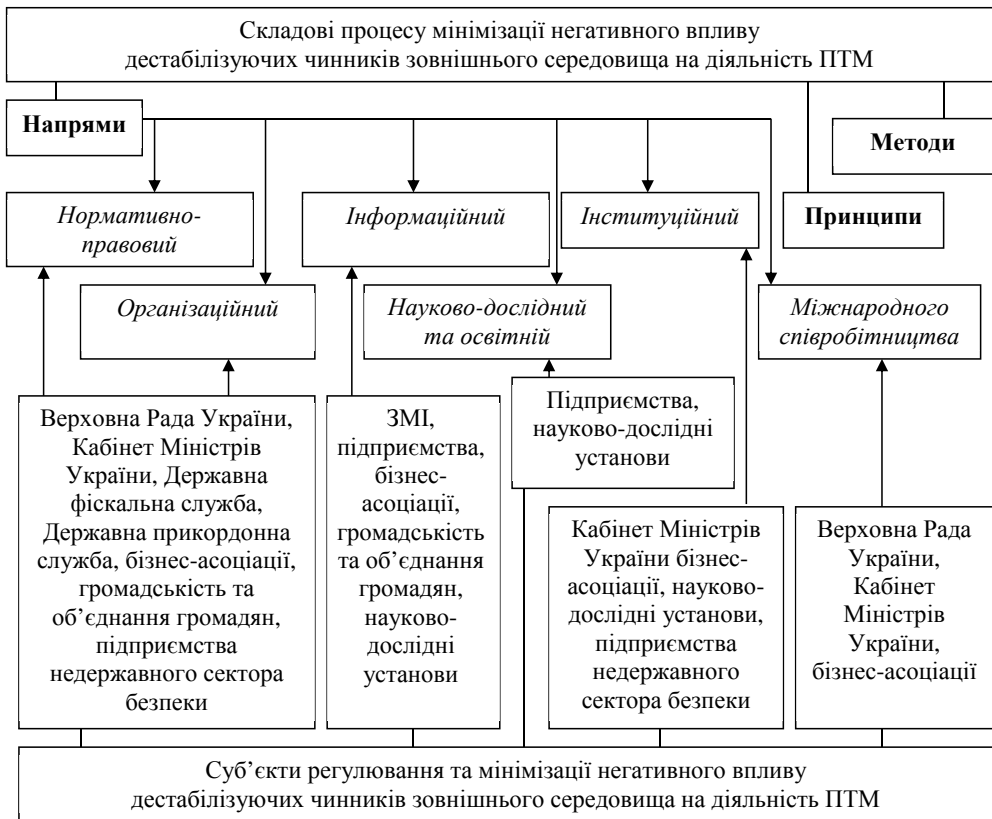

Рис. 2. Методологічний підхід до мінімізації негативного впливу дестабілізуючих чинників зовнішнього середовища на діяльність ПТМ

Джерело: авторська розробка

- психологічні – передбачають вплив на свідомість населення з метою підвищення рівня усвідомленості проблеми впливу зовнішніх загроз на діяльність суб'єктів господарювання;

- адміністративно-правового регулювання – встановлення регулюючої дії впливу норм чинного законодавства, реалізується шляхом встановлення обов'язків і заборон та надання дозволів, здійснення контролю і нагляду;

- організаційні – формують розподіл обов'язків суб'єктів та постійний їхній перегляд і коригування.

Принципи мінімізації негативного впливу дестабілізуючих чинників зовнішнього середовища на діяльність ПТМ:

- законності;

- раціональності використання ресурсів;

- суспільного визнання цінності діяльності щодо мінімізації впливу зовнішніх загроз – вагомість вказаного принципу обумовлюється потребою формування суспільного світогляду щодо необхідності уникнення неправомірних дій.

Висновки

Таким чином, розроблений методологічний підхід дозволить скоординувати зусилля суб'єктів та залучити громадськість і громадські об'єднання, що сприятиме формуванню позитивного світогляду у населення і створенню можливості уникнути низки загроз з метою мінімізації негативного впливу дестабілізуючих чинників зовнішнього середовища на діяльність ПТМ.

Напрямом подальших досліджень передбачено розроблення комплексу заходів та рекомендацій для ПТМ, які дали б змогу сформуванню системи дій для протидії впливу дестабілізуючих чинників зовнішнього середовища на рівні підприємств.

Література

1. Господарський кодекс України. Закон України від 16.01.2003 № 436-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kodeksy.com.ua/gospodars_kij_kodeks_ukraini.htm.

2. Господарське право: Практикум / В.С.Щербина, Г.В. Пронська, О.М. Вінник та інші; за заг. ред. В.С. Щербини. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 347 с.

3. Діловий клімат: яких змін очікує український бізнес в умовах війни та економічної кризи. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ier.com.ua/ua/publications/articles/?pid=4595>.

4. *Копитко М.І.* Економічна безпека підприємств з виробництва транспортних засобів: [Монографія] / М.І. Копитко – Львів: Ліґа-Прес, 2015. – 556 с.

5. Обстеження потенціалу виробництва високотехнологічної промислової продукції за період 2005-2007 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.

6. Обсяги продажу автомобілів на українському ринку цього року впали на 45%. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zik.ua/ua/news/2014/07/04/>

7. *Перетятко А.В.* Аспекти розвитку вітчизняного легкового автомобілебудування / А.В. Перетятко // Економіка: реалії часу. Науковий журнал, 2013. – № 5 (10). – С. 31-37. [Електронний ресурс] – Режим доступу до журн.: <http://www.economics.opu.ua/files/archive/2013/n5.html>.

8. Статистика. Заходи. [Електронний ресурс]. Офіційний сайт Асоціації автопромисловителів України «УкрАвтопром». – Режим доступу: <http://ukrautoprom.com.ua/>.

9. *Томас В.* Якість економічного зростання / В. Томас, М. Дайламі, А. Дарешвар та ін.; наук. ред. пер. О. Кілієвич. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. – 350 с.

10. *Тоцький В.І.* Організаційний розвиток підприємства / В.І. Тоцький, В.В. Лаврененко, Київ: КНЕУ, 2005. – 247 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.if.ua/book/28/1917.html>.

Загрози економічній безпеці підприємств в сучасних умовах

В статті проведено аналіз сутності основних дестабілізуючих факторів середовища діяльності підприємства. Здійснено ранжування дестабілізуючих факторів за ступенем вразливості активів підприємства в результаті їхнього впливу. Подано класифікацію загроз підприємства за різними ознаками. Ідентифіковано основні фактори загроз зовнішнього і внутрішнього середовища економічній безпеці підприємства.

***Ключові слова:** підприємство, економічна безпека підприємства, внутрішнє середовище, зовнішнє середовище, дестабілізуючі фактори, загрози*

М.С. Лаптев
аспірант,
Університет економіки та права «КРОК»

Угрозы экономической безопасности предприятий в современных условиях

В статье проведен анализ сущности основных дестабилизирующих факторов среды деятельности предприятия. Осуществлено ранжирование дестабилизирующих факторов по степени уязвимости активов предприятия в результате их влияния. Представлена классификация угроз предприятия по различным признакам. Идентифицированы основные факторы угроз внешней и внутренней среды экономической безопасности предприятия.

***Ключевые слова:** предприятие, экономическая безопасность предприятия, внутренняя среда, внешняя среда, дестабилизирующие факторы, угрозы.*

M.S. Laptiev
Postgraduate Student
“KROK” University

Threat to economic security of enterprises in modern terms

The analysis of essence of basic destabilizing factors of enterprise activity environment is conducted in the article. Ranging of destabilizing factors by the degree of enterprise assets vulnerability, as a result of their influence, is carried out. Classification of enterprise threats by different features is presented. The basic factors of threats of external and internal environment to economic security of enterprise are identified.

***Keywords:** enterprise, enterprise economic security, internal environment, external environment, destabilizing factors, threats.*

Постановка проблеми

Система економічної безпеки підприємства в період глобалізації та інтернаціоналізації економічних відносин, посилення конкуренції та світової економічної

кризи потребує ефективного управління, впровадження новацій та стабільного функціонування. Стабільність системи економічної безпеки значною мірою залежить від своєчасного попередження виникнення потенційних загроз зовнішнього та внутрішнього характеру, а в разі їх виникнення – ідентифікації, мінімізації наслідків та остаточного усунення. Однак сутність загрози як дестабілізуючого чинника в середовищі функціонування підприємства є об'єктом широкої наукової дискусії. Проблема полягає в необхідності подальших теоретико-методичних розвідок щодо економічної сутності загроз та їхньої ролі в дестабілізації діяльності підприємства. Важливо також здійснити класифікацію загроз та їх ранжування за ступенем вразливості активів у результаті їхнього впливу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Дослідженням питання гарантування економічної безпеки сучасних підприємств розглядалися в наукових роботах Ляшенко О.М. [1], Камлик М.І. [2], Шликова В.В. [7], Мінаєва Г.А. [9], Захарова О.І. [10], Андрошука Г.А. [11], Крутова В.В. [12] та інших вітчизняних і зарубіжних учених. Однак, незважаючи на те, що в теоретичному і практичному плані діяльність щодо гарантування економічної безпеки розглянута досить глибоко, питання визначення існуючих загроз та їхня класифікація і ранжування в умовах економічної кризи залишається актуальними.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Якісне та гарантоване забезпечення економічної безпеки підприємства залежить від своєчасного і правильного визначення всіх існуючих і можливих загроз його діяльності. Невирішеними є питання комплексного визначення сутності та класифікації загроз зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства з точки зору їхнього негативного впливу на його активи.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження та аналіз сутності дестабілізуючих факторів діяльності підприємства та класифікація факторів загроз внутрішнього та зовнішнього характеру економічної безпеки підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження

Забезпечення економічного захисту в сучасних умовах глобалізації, посилення конкуренції та світової економічної кризи актуальне для всіх підприємств та організацій незалежно від форм їхньої власності, видів діяльності та місця розташування. Ринкова економіка з її жорсткою конкуренцією стала основним джерелом виникнення загроз, викликів та непрогнозованих ситуацій. Все це потребує певного механізму протидії негативним впливам внутрішнім і зовнішнім загрозам, їхньої мінімізації та послаблення та допоможе на належному рівні, ефективно та надійно захистити активи підприємства і його права, дасть змогу результативно керувати підприємством у таких умовах.

Поняття економічної безпеки дедалі частіше вживається сучасними вченими-економістами як важливий елемент стабільності підприємства, хоча у більш розвинених країнах воно вже давно відоме і використовується в управлінській діяльності підприємств.

Зазначене історично пояснюється наявністю вертикальної ієрархії у структурі адміністративно-командного управління успадкованої економічної системи, яка не вимагала самостійного ухвалення економічних рішень стратегічного управління. Оскільки радянську економіку державні управлінці визнавали найефективнішою в світі, формально проблеми економічної безпеки підприємни-

цтва в радянській економіці не існувало. Це істотно позначалося на ефективності роботи цієї системи [1].

Будь-яке підприємство функціонує в умовах постійних впливів як конструктивних, так і деструктивних факторів. На підприємство впливають фактори як зовнішнього, так і внутрішнього середовища. *Зовнішнє середовище* – це сукупність зовнішніх факторів, які не можуть контролюватися менеджментом підприємства, але впливають на його економічну діяльність в умовах ринкових відносин. Це середовище постійно змінюється як у позитивному, так і негативному для підприємства напрямках, його важко спрогнозувати. До основних груп факторів зовнішнього середовища належать: економічні, політичні, адміністративні, правові, соціальні, науково-технічні, освітні, криміногенні, географічні, погодно-кліматичні та інші.

Внутрішнє середовище підприємства – це сукупність факторів внутрішнього середовища підприємства, які впливають на його економічну діяльність та пов'язані з недоліками та прорахунками в цій діяльності, можуть контролюватися менеджментом підприємства, але за недостатньо ефективного контролю та неадекватного і несвоєчасного реагування призводять до негативних наслідків [2].

Отже, підприємство у процесі господарської діяльності постійно знаходиться під впливом значної кількості як зовнішніх, так і внутрішніх дестабілізуючих факторів, якими є виклики, ризики, небезпеки та загрози. Серед науковців немає єдиної думки щодо визначення зазначених дестабілізуючих факторів. На нашу думку, доцільні наступні визначення вищезгаданих дестабілізуючих факторів:

- *Виклик* – це вимога, спонукання до будь-яких дій, відносин. Виклик не обов'язково становить небезпеку. Виклик спонукає до вчинення певних дій. Наслідки таких дій, як і можливі ризики та загрози, важко передбачити. Виклик може бути як прийнятий, так і відхилений. Він може містити потенційну загрозу, але сам по собі він є безпечним [3].

- *Ризик* – це усвідомлена можливість небезпеки, можливість збитків або неуспіху в якійсь справі. Ризик не обов'язково становить небезпеку. Це лише її потенційна можливість. Зважаючи на те, що можливість виникнення небезпеки усвідомлюється, ризик небезпечніший за виклик, за якого ризик лише потенційно можливий [4].

- *Загроза* – це можливість або неминучість виникнення чогось небезпечного, прикрого, тяжкого для когось, чогось; те, що може заподіяти будь-яке зло, неприємність [5].

- *Небезпека* – це можливість якогось лиха, нещастя, катастрофи, шкоди тощо [6].

Аналіз базових визначень понять щодо деструктивних факторів впливу свідчить про те, що з усіх деструктивних факторів саме загрози найбільше вражають активи підприємства. Тому цілком логічним є приділити найбільше уваги їхній сутності. При вивченні загроз та забезпеченні безпеки господарюючих суб'єктів важливого значення набуває їхня структурна класифікація. Звісно, будь-яка класифікація достатньо умовна, та кожна з них будується з окремими цілями та задачами [7].

Так, за джерелами виникнення всі загрози можна поділити на:

- внутрішні (загрози, які пов'язані з недоліками та прорахунками у діяльності самого підприємства, які можуть призвести до негативних наслідків);

- зовнішні (загрози, джерела яких перебувають поза межами підприємства, їх важко передбачити, а тому важко своєчасно вжити відповідних контрзаходів).

За ступенем тяжкості, спричинених ними наслідків загрози поділяють на такі:

- з низьким ступенем тяжкості;

- з середнім ступенем тяжкості;

- з високим ступенем тяжкості наслідків.

За ступенем імовірності загрози можуть бути: малоімовірними та реальними. За суб'єктами загроз: з боку несумлінних конкурентів; з боку кримінальних структур; з боку контрагентів; з боку співробітників тощо.

За об'єктами зазіхань: загрози трудовим ресурсам; загрози матеріальним ресурсам; загрози фінансовим ресурсам; загрози інформаційним ресурсам.

За впливом на стадії діяльності: на організаційному етапі; на етапі ведення діяльності; на етапі закінчення діяльності.

З наведеної вище класифікації загроз діяльності підприємства можна зробити висновок, що існують різні загрози економічній безпеці підприємства, які можуть одночасно належати до різних груп класифікації.

На наш погляд, для визначення основних аспектів гарантування безпеки підприємства основну увагу потрібно приділити поділові факторів загроз економічної безпеки на внутрішні та зовнішні. Для протидії кожному виду загроз доцільно використовувати відповідні технології, методи та засоби гарантування економічної безпеки. Такий підхід дає можливість класифікувати загрози та визначити найбільш ефективні заходи з протидії їм.

Основними факторами зовнішніх загроз діяльності підприємств в Україні є: адміністративні, політичні, економічні, правові, конкурентні, кримінальні, науково-технічні, міжнародні тощо.

Розглядаючи перелічені вище фактори детальніше, потрібно зрозуміти, як вони, кожен окремо або в сукупності, можуть вплинути на підприємство. Загроза адміністративного фактора полягає у тому, що певні негативні дії з боку адміністративного ресурсу державних органів чи органів місцевого самоврядування можуть бути спрямовані на діяльність підприємства. Загроза політичного фактора залежна від наслідків функціонування політичної сфери держави. Одна з найголовніших загроз даного фактора є лобізм інтересів у політиці, що може негативно вплинути на підприємство. Інші загрози стосуються нестабільної політичної ситуації в країні, що проявляється у виробленні урядом стратегії щодо підприємництва, ролі влади в політичному, економічному розвитку суспільства.

Загроза впливу економічного фактора з'являється, перш за все, через неефективну фінансово-економічну політику держави. Сюди можна віднести зміни в економіці (спад або розвиток), податкову систему, дефіцит бюджету, інфляцію, коливання курсу національної валюти тощо. Загроза правового фактора проявляється у безсистемності та неефективності законодавчої бази, що створює загрозу рейдерства або тиску з боку недобросовісних конкурентів.

У Конституції України йдеться про економічну безпеку держави, там, зокрема, зазначено, що держава повинна дбати як про власну економічну безпеку, так, до речі, і про захист прав усіх суб'єктів, зокрема й тих, що провадять підприємницьку діяльність. Водночас підприємництво, згідно з Основним Законом, не має прав на самозахист [8].

Загроза конкурентного фактора виникає, перш за все, через незаконні дії конкурентів, заволодіння комерційною таємницею, промислове шпигунство, переманювання співробітників фірми, підкуп співробітників фірми представниками конкурентів, укладення фіктивних угод, призупинення діяльності фірми з використанням державних органів, засобів масової інформації; зараження комп'ютерних програм вірусами, засилання агентів, копіювання комп'ютерних програм і даних, підслуховування переговорів тощо. Загроза кримінального фактора виникає через протизаконні дії з боку кримінальних структур, вимагання та шантаж співробітників фірми; викрадення комп'ютерної інформації або заволо-

діння нею шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем; компрометація діяльності фірми та компрометація співробітників, зупинка діяльності фірми з використанням повноважень державних органів, засобів масової інформації, погрози фізичною розправою співробітникам фірми та їхнім близьким, аж до їхнього усунення, пограбування і розбійні напади, рейдерство тощо [9]. Загроза науково-технічного фактора полягає у неможливості застосовування новітніх технологій для виробництва високоякісної продукції, через ступінь доступності їх для придбання або лізингу підприємствам, технологічні та екологічні стандарти обладнання тощо. Загроза міжнародного фактора проявляється, перш за все, у стані світової економіки. Світова економічна криза негативно впливає на економіку України, що дестабілізує та ускладнює роботу підприємств усіх виробничих галузей через скорочення попиту на продукцію та її експорт.

Тепер розглянемо внутрішні загрози діяльності підприємства. Як зазначалося вище, кожне підприємство має власне внутрішнє середовище, а через це й індивідуальні ризики та загрози, але фактори, що сприяють їхньому виникненню, можна узагальнити.

Основні фактори внутрішніх загроз діяльності підприємств в Україні:

- організаційна структура підприємства;
- система управління;
- інформаційна безпека;
- техніка та технології;
- фінансова діяльність підприємства;
- персонал.

Розглядаючи перелічені вище фактори детальніше, потрібно зрозуміти, вони, кожен окремо або всі у сукупності, можуть вплинути на підприємство.

Організаційна структура підприємства несе в собі загрозу через неефективну організаційну структуру фірми. Зайві підрозділи на підприємстві заважають збалансованому функціонуванню підприємства, що робить його більш вразливим перед загрозами. Під загрозою системи управління розуміється керівництво підприємства, топ менеджери, менеджери окремих підрозділів середньої ланки, які відповідають за стратегію розвитку підприємства та його внутрішню систему економічної безпеки. Для керівництва є надзвичайно важливим виробити механізми ефективного управління системою безпеки на підприємстві для мінімізації ризиків та загроз його діяльності. Загроза інформаційній безпеці полягає в, перш за все, несанкціонованому доступі до інформаційної маркетингової бази підприємства, недостатньому захисті комерційної таємниці та іншої конфіденціальної інформації, яка може зашкодити підприємству, якщо стане відомою конкурентам. Велику роль також відіграють внутрішні нормативні документи. Низький рівень забезпечення керівництва підприємства інформацією, яка необхідна йому для прийняття управлінських рішень, має негативний вплив на діяльність та розвиток підприємства. Недостовірна, неповна або несвоєчасно подана інформація може призвести до обрання хибної стратегії або прийняття помилкових рішень.

Загроза техніці та технологіям полягає в тому, що застаріле обладнання або вихід його з ладу можуть негативно вплинути на роботу підприємства. Застаріле обладнання та технології виробництва також можуть значно підвищити ціну на продукцію підприємства та зробити її неконкурентоспроможною порівняно з іншими товарами. Загроза фінансовій діяльності виникає через неефективну фінансову політику підприємства, що може проявитися у значних витратах та збитках, зниженні заробітної плати працівникам, неможливості оновлення обладнання, залежності від інших фінансових установ тощо.

Персонал несе основну загрозу внутрішнього характеру для підприємства. Основні загрози з боку персоналу проявляються у:

- протиправних та злочинних діях співробітників;
- порушенні встановленого режиму збереження комерційної таємниці;
- порушенні порядку використання технічних, інформаційних та телекомунікаційних засобів та систем, інші порушення порядку та правил.

В Україні існує велика кількість загроз підприємству в залежності від сфери їхньої діяльності, тому ці загрози майже завжди носять індивідуальний характер.

Висновки

Таким чином, у процесі дослідження було ідентифіковано існуючі деструктивні фактори середовища діяльності підприємства. Проведено ранжування цих факторів за ступенем враження активів підприємства в результаті їхнього впливу. Визначено, що найбільш небезпечними дестабілізуючими факторами є загрози зовнішнього та внутрішнього середовища функціонування підприємства. На нашу думку, загроза – це можливість або неминучість виникнення втрат активів підприємства, його прав та неможливість реалізації інтересів. У процесі дослідження здійснено класифікацію загроз за низкою базових ознак. Встановлено фактори загроз зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства. Зазначено важливість врахування цих факторів менеджментом підприємства для побудови ефективної системи економічної безпеки в умовах орієнтації України та її економіки на євроінтеграцію та прагнення приєднання до світової спільноти на засадах рівноправного партнерства.

Ефективна системи економічної безпеки підприємства в першу чергу потребує врахування природи всіх факторів загроз зовнішнього і внутрішнього середовища. Для цього необхідно здійснювати постійний аналіз та моніторинг процесів, що відбуваються у зовнішньому і внутрішньому середовищах. Це дасть змогу створити ефективну, збалансовану систему економічної безпеки підприємства, яка здатна вчасно та якісно протидіяти цим загрозам.

Література

1. Козаченко Г.В., Пономарьов В.П., Ляшенко О.М. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення / Пономарьов В.П., Ляшенко О.М. / Монографія. – К.: Лібра, 2003. – 279 с.
2. Камлик М.І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект: Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2005. – 432 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: Перун, 2005. – 174 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: Перун, 2005. – 387 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: Перун, 2005. – 747 с.
6. Шлыков В.В. Комплексное обеспечение экономической безопасности предприятия / Шлыков В.В. – С-Петербург: Издательство «Алетейя», 1999. – 144 с.
7. Конституція України, прийнята Верховною Радою України 28.06.1996 р. № 254к/96–ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30.
8. Минаев Г.А. Безопасность организации: Учебник. – К.: КНТ, 2009. – 440с.
9. Захаров О.І. Глобалізація та її вплив на економічну безпеку / Захаров О.І. – К.: Університет економіки та права «КРОК» / Вчені записки університету «КРОК», випуск 43, 4-13. – 2016. – 176 с.
10. Андросюк Г.А. Экономическая безопасность предприятия: защита коммерческой тайны / Андросюк Г.А., Крайнев П.П. – К.: Издательский Дом «Ин Юре», 2000. – 400 с.
11. Крутов В.В. Становлення та розвиток недержавної системи безпеки підприємства / Крутов В.В. – К.: «Фенікс», 2008. – 406 с.

УДК 658+339.1

Г.П. Оласюк
к.е.н., доцент кафедри
міжнародних економічних відносин,
Університет економіки та права «КРОК»

Теоретико-методичні засади аналізу економічної безпеки підприємств у конкурентному середовищі

У статті узагальнено теоретичні підходи до розуміння конкурентного середовища, визначено взаємозв'язок між конкурентоспроможністю та економічною безпекою підприємства, запропоновано методику розрахунку граничних показників економічної безпеки при взаємодії із конкурентним середовищем, побудовано модель аналізу економічної безпеки крізь призму параметрів схильності до ризику та невизначеності конкурентного середовища.

Ключові слова: економічна безпека, ринкова безпека, конкуренція, конкурентне середовище, конкурентоспроможність, схильність до ризику, невизначеність.

А.П. Оласюк
к.э.н., доцент кафедры
международных экономических отношений,
Университет экономики и права «КРОК»

Теоретико-методические принципы анализа экономической безопасности предприятий в конкурентной среде

В статье обобщены теоретические подходы к пониманию конкурентной среды, определена взаимосвязь между конкурентоспособностью и экономической безопасностью предприятия, предложена методика расчета предельных показателей экономической безопасности при взаимодействии с конкурентной средой, построена модель анализа экономической безопасности сквозь призму параметров склонности к риску и неопределенности конкурентной среды.

Ключевые слова: экономическая безопасность, рыночная безопасность, конкуренция, конкурентная среда, конкурентоспособность, склонность к риску, неопределенность.

H.P. Olasiuk
PhD in Economics,
Associate Professor of International
Economic Relations Department
“KROK” University

The analysis of enterprises' economic security in competitive environment: theoretical and methodical basis

The article summarizes theoretical approaches to competitive environment understanding, the interrelation between competitiveness and economic security of the enterprise was

defined. The author provides method for calculation of marginal indicators of the enterprise economic security in its interaction with competitive environment. Analytical model for economic security concerning parameters of risk propensity and uncertainty of competitive environment was built.

Keywords: *economic security, market security, competition, competitive environment, competitiveness, risk propensity, uncertainty.*

Постановка проблеми

Економічна безпека (далі – ЕБ) як стан, у якому перебуває підприємство, є нестійким через безперервну взаємодію із зовнішнім середовищем бізнесу. Конкурентне середовище є тим прошарком, завдяки якому забезпечується взаємодія компанії з основними суб'єктами конкурентного середовища – постачальниками, споживачами й конкурентами та формуються підвалини ефективної бізнесової діяльності. Дестабілізація відносин поміж самими суб'єктами конкурентного середовища, зміна методів конкурентної боротьби й умов конкуренції, що спостерігається як в Україні, так і країнах з перехідною економікою, змушують повному осмислити вплив конкуренції на економічну безпеку та шляхи гарантування її належного рівня.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Значний внесок у наукові дослідження змісту та проблем гарантування економічної безпеки підприємств здійснили провідні вчені Алькема В.Г., Захаров О.І. [26], Живко З.Б., Керницька М.І. [9], Судоплатов А.П. [25], Половнев К.С. [19]. Теоретико-методологічні та прикладні аспекти конкурентної боротьби компаній та поведінки підприємств на різних ринках висвітлені у працях вітчизняних науковців Марцина В.С. [12], Міщенко А.П. [14], П'ятницької Т.Г. [17], а також іноземних авторів Азоєва Г.Л. [1], Бруна М. [4], Пильневої Т.Г. [18], Портера М. [20].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Віддаючи належне науковій та практичній значущості праць названих учених, слід зазначити, що на сьогоднішній день бракує теоретичних та методичних напрацювань, які пояснювали б вплив конкурентного середовища на економічну безпеку підприємств.

Формулювання цілей статті

Метою статті є осмислення теоретичних підходів до економічної безпеки підприємства в умовах конкуренції й розробка методичних засад її забезпечення під час взаємодії із суб'єктами конкурентного середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження

Узагальнення наукових праць з питань економічної безпеки свідчить, що під економічною безпекою розуміється стан господарюючого суб'єкта, якому притаманні такі характеристики, як стабільність функціонування [8, с. 97], ефективність використання ресурсів [19, с. 34] здатність нейтралізувати негативні впливи середовища [10, с. 88], розвиватися [25, с. 153], а також давати прибуток [13, с. 46].

Якщо підходити до економічної безпеки з точки зору захисту інтересів та їх гармонізації з інтересами суб'єктів внутрішнього та зовнішнього середовища, то конкуренти і є одними із таких суб'єктів. Савіна Г.Г. та Зайцева О.І. акцентують увагу на тому, що соціально-економічні інтереси підприємства перетинаються з інтересами таких суб'єктів у зовнішньому середовищі, як державні та місцеві

органи влади, місцева громада, споживачі, постачальники, конкуренти та інші суб'єкти ринку [23, с. 230].

У науковій літературі існує декілька підходів до розуміння змісту конкурентного середовища [17, 20, 21]. Вони розглядають конкурентне середовище з позиції таких елементів: 1) суб'єкти – конкуренти існуючі та потенційні, постачальники, споживачі; 2) об'єкти – товар, ціна, ринкова ніша; 3) методи конкурентної боротьби – цінові, нецінові, добросовісні та недобросовісні; 4) умови конкуренції – чинники глобального і макrorівневого характеру, структура ринку, особливості регулювання та тенденції розвитку галузі.

Широкого поширення набув аналіз конкурентного середовища за такими характеристиками [1, 4, 24]: 1) за типом ринкової структури (досконала конкуренція, монополістична конкуренція, олігополія та монополія); 2) за якісними характеристиками, що визначають тип конкурентної поведінки (креативний, пристосувальний, гарантувальний); 3) за типом конкуренції (помірна конкуренція та гіперконкуренція); 4) за формами взаємодії з конкурентами (кооперація, конкуренція, соконкуренція).

Пильнева Т.Г. вирізняє два рівні конкурентного середовища: міжфірмове і товарне конкурентне середовище [18, с. 448-450]. Новокшонова Л.В. до складових конкурентного середовища відносить фактори конкурентоспроможності, конкурентні переваги та конкурентоспроможність підприємства [15, с. 163-165]. На думку Марцина В.С., конкурентне середовище проявляється через наступні рівні конкурентоспроможності, а саме, через конкурентоспроможність товарів, підприємств та держави [12, с. 78-82].

Аналіз наукових джерел засвідчив гостру потребу наукового обґрунтування чинників та напрямів впливу конкурентного середовища на економічну безпеку. Цей зв'язок можна встановити, використавши поняття конкурентоспроможності. Можливість підприємства диктувати свої умови на ринку та протистояти негативному впливу зовнішнього середовища І.В. Смолін називає конкурентоспроможністю підприємства. Синонімічними до конкурентоспроможності можна вважати такі терміни як конкурентна позиція фірми, конкурентний стан [24, с. 130-135].

Думка про взаємозв'язок економічної безпеки та конкурентоспроможності підприємства на сьогодні не є новою. Якщо вважати, що економічна безпека – це захищеність підприємства від загроз, то заходами для її забезпечення є формування конкурентостійкості підприємства. Для того, щоб гарантувати певний рівень економічної безпеки, потрібно «постійно враховувати весь спектр численних факторів, від яких залежить конкурентоспроможність підприємства» [25, с. 166].

Конкурентний підхід до економічної безпеки, сформульований Белокуровим В.В., передбачає, що конкурентоспроможність досягається за допомогою поєднання ресурсів та вдало вибраної організаційної структури, яка повинна забезпечувати виконання місії підприємства. Конкурентний підхід орієнтований на виявлення сильних сторін підприємства, розрахунок його потенціалу та економічної потужності. Водночас підходи, що орієнтовані на захист, мають на меті віднайти слабкі сторони всередині підприємства та ззовні й на основі такого аналізу запропонувати методи їх подолання [2].

Так, Бокій В.І. та Фокіна Н.П. для підтримки належного рівня ЕБ пропонують вживати заходів щодо підвищення конкурентоспроможності та економічної стабільності підприємства, забезпечення добробуту працівників [3, с. 112]. Коваленко К.В. визначає, що забезпечення конкурентоспроможності продукції та

послуг компанії є одним із завдань, які повинна вирішувати система ЕБ підприємства [11].

Існуючі наукові напрацювання свідчать, що конкурентоспроможність є чинником гарантування економічної безпеки, а втрата конкурентного статусу – загрозою економічній безпеці. Хоча існує і протилежна думка, згідно з якою економічна безпека – це елемент структури конкурентоспроможності, покликаний прогнозувати та оцінювати фінансовий ризик, виявляти загрози, зберігати конкурентні переваги [22, с. 168].

Волошина Н.А. обгрунтовує взаємозв'язок між економічною безпекою підприємства та активністю її інвестиційної діяльності. Ключовим вважається взаємозв'язок інвестицій та інноваційних процесів, оновлення основних фондів, за рахунок чого здійснюється мультиплікаційний вплив на такі функціональні складові економічної безпеки, як техніко-технологічна, екологічна. Зменшення витрат виробництва та підвищення його якості своєю чергою впливає на конкурентоспроможність продукції і, як наслідок, на фінансові результати діяльності підприємства [7, с. 131-136].

Найбільш повно розкривається взаємозв'язок цих двох категорій у визначенні Василенка В.А. і Белоуценка Я.А., які вважають, що економічна безпека – це стійкий стан захищеності суб'єкта господарювання та інтересів його учасників від зовнішніх та внутрішніх загроз на основі конкурентних переваг, ефективної системи менеджменту, обумовлених відповідним суперпотенціалом організації, що дозволяє надійно зберігати та ефективно використовувати цей стан для виконання своєї місії [5, с. 27].

Функціональний аналіз показників економічної безпеки та конкурентної позиції підприємства засвідчив, що конкурентоспроможність та економічна безпека взаємопов'язані. Особливо це видно з параметрів, які пропонуються для оцінки як економічної безпеки, так і конкурентоспроможності: часто вони є ідентичними. Відмінними рисами показників конкурентоспроможності підприємства є їхній акцент на ринкових позиціях та маркетинговій складовій, тоді як ринкова та інтерфейсна складова не є вагомими функціональними елементами ЕБ. Фізична складова в структурі конкурентоспроможності залишається невисвітленою [16, с. 220].

Необхідно зазначити, що у переліку функціональних складових ЕБ існує інтерфейсна безпека, яка характеризує ступінь надійності взаємодії підприємства з постачальниками, посередниками, інвесторами та споживачами, а також ринкова безпека, що визначає захист від неефективної моделі поведінки на ринку, пов'язаної з маркетингом та збутом продукції [6; 9, с. 26]. Як правило, ринкова та економічна безпека пов'язані між собою тісно, тому що високий ступінь ринкової безпеки забезпечує компанію перш за все фінансовими ресурсами. Цілком погоджуючись з твердженням щодо цінності цих індикаторів для розрахунку загального рівня ЕБ, необхідно наголосити на вагомості порівняння підприємств як суб'єктів конкуренції задля визначення їх ринкової позиції та впливу на конкурентне середовище.

Конкурентну позицію фірми з позиції впливу на мікросередовище характеризують наступні параметри: здатність постачальників диктувати умови, здатність покупців диктувати умови, загроза появи нових конкурентів та інтенсивність конкуренції. На підставі цих параметрів, визначених М. Портером пропонуємо методику розрахунку показників, що характеризують рівень економічної безпеки з позиції мікросередовища компанії (таблиця 1).

Таблиця 1

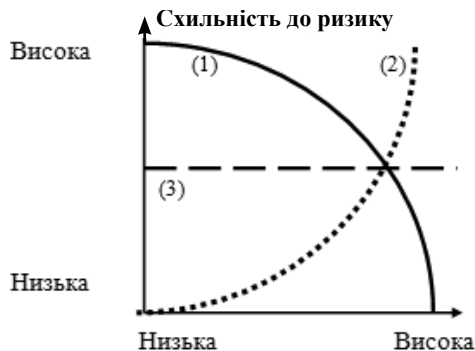
Показники для оцінювання стану економічної безпеки підприємств (ЕБП) при взаємодії із конкурентним середовищем

Елемент конкурентної позиції	Назва показника	Граничний рівень ЕБП
Здатність покупців диктувати умови	Частка дебіторської заборгованості у поточних активах	< СРЗ – безпечний стан;
	Рентабельність продажу	> СРЗ – безпечний стан;
	Коефіцієнт ефективності витрат на збут продукції	> СРЗ – безпечний стан;
	Обіговість дебіторської заборгованості	> СРЗ – безпечний стан;
Здатність постачальників диктувати умови	Частка кредиторської заборгованості	< СРЗ – безпечний стан;
	Коефіцієнт фінансової залежності	< 1 – безпечний стан;
	Обіговість кредиторської заборгованості	> СРЗ – безпечний стан;
Загроза появи нових конкурентів	Обіговість активів	> СРЗ – безпечний стан;
	Динаміка виручки від реалізації	> 100 – безпечний рівень;
	Динаміка чистого прибутку	> 100 – безпечний рівень;
Інтенсивність конкуренції на ринку	Обіговість власного капіталу	> СРЗ – безпечний стан;
	Коефіцієнт поточної ліквідності	> 0,6 – безпечний стан;
	Коефіцієнт покриття	> 1 – безпечний стан

Джерело: складено автором

Запропонована методика базується на аналізі відкритих даних та фінансової звітності компаній, що підвищує достовірність розрахунків та точність управлінських рішень. Стан економічної безпеки в умовах конкурентного середовища можна також визначити, виходячи зі схильності до прийняття ризикових рішень суб'єктами економічної безпеки та ступеня невизначеності конкурентного середовища.

Рисунок ілюструє модель впливу на економічну безпеку факторів невизна-

Ступінь невизначеності конкурентного середовища

Рис. Модель впливу на економічну безпеку підприємства ступеня невизначеності конкурентного середовища та схильності до ризику

Джерело: складено автором

ченості та схильності до ризику при прийнятті управлінських рішень. Суб'єкти економічної безпеки керуються трьома варіантами, за яких спостерігається високий рівень економічної безпеки: 1) схильність до ризикових рішень обернено пропорційна ступеню невизначеності конкурентного середовища та має вигляд спадної кривої; 2) схильність до ризикових рішень прямо пропорційна ступеню невизначеності конкурентного середовища та має вигляд зростаючої кривої; 3) функція залежності схильності до ризикових рішень та невизначеності конкурентного середовища зображена як пряма лінія.

У таблиці 2 наведені можливі стани економічної безпеки при високому й низькому рівнях схильності до ризику та невизначеності конкурентного середовища.

Таблиця 2

**Характеристика економічної безпеки підприємств
в умовах конкурентного середовища**

Схильність до ризику	Висока	<i>Високий рівень ЕБ</i> Агресивна стратегія, притаманна компаніям з високим ресурсним потенціалом та ринковою часткою. <i>Прерогатива – конкурентна поведінка.</i>	<i>Низький рівень ЕБ</i> Необдумана стратегія, яка змушує менеджерів ухвалювати ризикові рішення при взаємодії зі споживачами та постачальниками, незлагодженості управління фінансовими та матеріальними потоками. <i>Перспектива – конкурентна поведінка.</i>
	Низька	<i>Низький рівень ЕБ</i> Неефективна стратегія, що базується на відсутності розуміння сильних сторін бізнесу та низькому професіоналізмі управлінців, відсутності фінансових ресурсів. <i>Перспектива – кооперативна поведінка.</i>	<i>Високий рівень ЕБ</i> Помірквана стратегія, що базується на формуванні позитивних грошових потоків, мінімізації можливих ризикових ситуацій, економії ресурсів, застосуванні упереджувальних стратегій у управлінні економічною безпекою, розвитку кооперації з партнерами. <i>Прерогатива – кооперативна поведінка.</i>
		Низька	Висока
Невизначеність конкурентного середовища			

Джерело: складено автором

Так, високий рівень економічної безпеки підприємства можливий при різнонаправлених тенденціях у схильності до ризику та невизначеності конкурентного середовища, що проявляється в агресивній чи поміркованій стратегії поведінки на ринку. Компанії першого типу схильні до автономної діяльності; компанії з поміркованою стратегією тяжіють до кооперативної поведінки, побудові партнерських відносин і до довгострокової співпраці.

Підприємства з низькою схильністю до ризику та в умовах низької невизначеності конкурентного середовища підвищують рівень економічної безпеки, розвиваючи внутрішній економічний потенціал шляхом оптимізації використання ресурсів та налагодження бізнес-процесів. Низька схильність до ризику стейкхолдерів створює передумови для побудови надійних контактів, включення компанії до партнерських схем співпраці. Суб'єктам господарювання з високою схильністю до ризику та в умовах високої невизначеності необхідно розробити чіткі стандарти роботи та стратегії поведінки у випадках, що становлять високий ризик. Застосування кращих практик лідерів ринку зможе суттєво покращити стан економічної безпеки компаній.

Висновки

У сучасних реаліях ведення бізнесу економічна безпека підприємства не зводиться лише до керування внутрішнім економічним механізмом, який би забезпечив розвиток, високу ефективність, стабільність та прибутковість підприємства, а й полягає у розробці адекватної стратегії позиціонування на ринку, поведінки відносно конкурентів з урахуванням досягнутих фінансово-економічних результатів та прогнозних показників, що будуть отримані внаслідок обраної ділової поведінки на ринку.

Існує два наукових підходи, які пояснюють взаємозв'язок між економічною безпекою та конкурентоспроможністю підприємства. Перший визнає конкурентоспроможність напрямом забезпечення ЕБП, другий постулює те, що ЕБ – це елемент структури конкурентоспроможності, покликаний оцінювати ризики, виявляти загрози та зберігати конкурентні переваги.

Визначаючи конкурентне середовище як простір, у якому компанії взаємодіють між собою задля досягнення цілей бізнесу, а конкурентоспроможність та ЕБ – як стани, у яких перебуває компанія, та одночасно величини виміру відносно конкурентів, необхідно акцентувати на їхній взаємній спрямованості до покращення чи погіршення, відсутності підпорядкування між ними та абсолютній автономії. Такий висновок зумовлений відмінностями між конкурентоспроможністю та ЕБ у частині завдань, принципів, функцій, методичних підходів до оцінювання, заходів та засобів досягнення цільової мети бізнесу.

Запропонована концептуальна модель розглядає економічну безпеку як функцію двох змінних: схильності до ризику та невизначеності конкурентного середовища. Стейкхолдери компанії, виходячи із самоаналізу схильності до ризику як високого чи низького, а також ступеня невизначеності конкурентного середовища, скеровують до вибору між конкурентною та кооперативною поведінкою на ринку. Висока схильність до ризику як результат міцної позиції на ринку є стимулом до конкуренції, при низькій схильності до ризику суб'єкти прагнуть мінімізувати ризики шляхом уникнення ризикових дій чи розподілу ризику на партнерських засадах.

Література

1. *Азоев Г.Л.* Конкуренция: анализ, стратегия и практика: монография / Г.Л. Азоев. – Москва: Центр экономики и маркетинга, 1996. – 208 с.
2. *Белокуров В.В.* Структура функциональных составляющих экономической безопасности предприятия [Электронный ресурс] / В.В. Белокуров // Режим доступа: <http://www.safetyfactor.ru>.
3. *Бокій В.І., Фокіна Н.П.* Економічна безпека підприємства – найважливіша складова фінансової стійкості. / В.І. Бокій, Н.П. Фокіна // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – №8(26). – С.112.
4. *Брун М.* Гиперконкуренция: характерные особенности, движущие силы и управление / М. Брун // Менеджмент и маркетинг. – 1998. – №3. – С. 10.
5. *Василенко В.А., Белоущенко Я.А.* Введение в понятийный аппарат экономической безопасности предприятия / В.А. Василенко, Я.А. Белоущенко // Культура народов Причерноморья. – 2007. – № 118. – С. 25-29.
6. *Веретенникова Г.Б.* Удосконалення процесу діагностики ринкової безпеки підприємства. / Г.Б. Веретенникова // Бізнес Інформ. – 2012. – Вип. №9. – С. 211-214.
7. *Волошина Н.А.* Аналіз впливу інвестиційної діяльності на економічну безпеку підприємства. / Н.А. Волошина // Вісник Дніпропетровської державної фінансової академії. – 2008. – №3. – С.131-136.
8. *Гапоненко В.Ф.* Экономическая безопасность предприятий. Подходы и принципы. / В.Ф. Гапоненко, А.Л. Беспалько, А.С. Власков. – Москва: Издательство «Ось-89», 2007. – 208 с.

9. Живко З.Б. Економічна безпека підприємств, організацій та установ. / Живко З.Б., Керницька М.І. – К. – ВАВ «Правова єдність». – 2009. – 541 с.

10. Камлык М.И., Бланк И.А. Управление финансовой безопасностью предприятия. / Камлык М.И., Бланк И.А. – К.: Ольга, Ника-Центр. – 2004. – 784 с.

11. Коваленко К.В. Основи створення комплексної системи економічної безпеки підприємства: теоретичний аспект [Електронний ресурс] / К.В. Коваленко // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – 2008. – Режим доступу до ресурсу: http://www.nbuu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vdnuet/econ/2008_3/20%20.pdf.

12. Марцин В.С. Конкурентне середовище, шляхи його реформування та механізм забезпечення конкурентоспроможності підприємства. / В.С. Марцин // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. – 2008. – №33. – С.78-84.

13. Меламедов С.Л. Формирование стратегии экономической безопасности предпринимательских структур: дисс. канд. экон. наук: 08.00.05 / Меламедов С.Л. – СПб, 2002. – 146 с.

14. Міщенко А.П. Стратегія фірми: методи аналізу загальної ситуації в галузі і конкуренції в ній. – Збірка наукових праць «Економіка: проблеми теорії та практики» / А.П. Міщенко. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2007. – С. 18-25.

15. Новокшионова Л.В. Экономическая ментальность как фактор совершенствования конкурентной среды. / Л.В. Новокшионова, М.Ю. Хазан // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского, 2009. – №1. – С. 162-168.

16. Оласюк Г. П. Економічна безпека фармацевтичних підприємств у сучасному конкурентному середовищі : дис. канд. ек. наук : 21.04.02 / Оласюк Г. П. – Київ, 2015. – 244 с.

17. П'ятницька Т. Г. Управління підприємством в епоху глобалізму: монографія / Т.Г. П'ятницька. – Київ: Логос, 2006. – 568 с.

18. Пыльнева Т.Г. Особенности формирования конкурентной среды предпринимательских структур / Т.Г. Пыльнева, Т.В. Корякина, А.И. Азарин // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки, 2008. – №10. – С. 457-461.

19. Половнев К.С. Механизм обеспечения экономической безопасности промышленного предприятия : дисс. канд.экон.наук : 00.08.05 / Половнев К.С. – Екатеринбург, 2002. – 134 с.

20. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер; [пер. с англ. под ред. и предисл. В.Д. Щетининна]. – М.: Международные отношения, 1993. – 896 с.

21. Праневич А.А. Конкурентная среда: институциональные основы формирования и развития. / А.А. Праневич. – Мн.: БГЭУ, 2004. – 215 с.

22. Рзаев Г.І. Оцінка конкурентоспроможності підприємства в контексті його економічної безпеки. / Г.І. Рзаев // Економічні науки. Серія «Економіка та менеджмент». Збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет. – Випуск 7 (26). Частина 3. – Луцьк. 2010. – С. 166-171.

23. Савіна Г.Г., Зайцева О.І. Гармонізація інтересів підприємства в кризових умовах як основа забезпечення його соціально-економічної безпеки. / Г.Г. Савіна, О.І. Зайцева // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – №4. – Т.1. – С. 230.

24. Смолін І.В. Стратегічна конкурентоспроможність підприємства: змістовні імперативи та критерії оцінювання. / І.В. Смолін // Стратегія економічного розвитку України. – 2015. – № 36. – С. 126-137.

25. Судоплатов А.П. Безопасность предпринимательской деятельности. / Судоплатов А.П., Лекарев С.В. – М.: ОПМА-ПРЕСС. – 2001. – 384 с.

26. Теоретико-методологічні засади розвитку системи економічної безпеки логістичних утворень / [О.І. Захаров, В.І. Алькема, О.А. Кириченко та ін.]. – Київ: ТОВ «Дорадо-Друк», 2010. – 50 с.

УДК 658: 351.863

О.С. Кириченко
кандидат економічних наук,
доцент кафедри управлінських технологій,
Університет економіки та права «КРОК»

А.М. Щербатюк
магістр з управління інноваційною діяльністю,
Університет економіки та права «КРОК»

Інноваційна складова системи економічної безпеки виробничих підприємств в Україні

У статті досліджено концептуальні засади формування інноваційної складової системи економічної безпеки вітчизняних виробничих підприємств, її вплив на загальний стан системи економічної безпеки підприємства, чинники та показники, що формують інноваційну складову системи економічної безпеки підприємства.

Ключові слова: система економічної безпеки, інноваційна складова системи економічної безпеки, новациї, інновації, виробничі підприємства.

О.С. Кириченко
кандидат экономических наук,
доцент кафедры управленческих технологий,
Университет экономики и права «КРОК»

А.М. Щербатюк
магистр управления инновационной деятельностью,
Университет экономики и права «КРОК»

Инновационная составляющая системы экономической безопасности производственных предприятий в Украине

В статье исследованы концептуальные основы формирования инновационной составляющей системы экономической безопасности производственных предприятий, её влияние на общее состояние системы экономической безопасности предприятия, факторы и показатели, формирующие инновационную составляющую системы экономической безопасности предприятия.

Ключевые слова: система экономической безопасности, инновационная составляющая системы экономической безопасности, новации, инновации, производственные предприятия.

O.S. Kyrychenko

*PhD in Economics, Associate Professor
of Managerial Technologies Department
“KROK” University*

A.M. Shcherbatiuk

*Master in Innovational Activity Management
“KROK” University*

Innovative component of the system of economic security of industrial enterprises in Ukraine

The article explored the conceptual basis of the formation of the innovative component of the system of economic security of local industrial enterprises, its impact on overall state of the system of economic security of enterprise, factors and indicators that form the innovative component of the system of economic security of the enterprise.

Keywords: *economic security system, innovative component of the system of economic security, novation, innovation, industrial enterprises.*

Постановка проблеми

Ефективний сталий розвиток вітчизняних підприємств та економіки країни в цілому неможливий без активної інноваційної діяльності на всіх рівнях. Новації та інновації мають стрімко увійти в повсякденну діяльність наших підприємств, і це дасть змогу швидко та ефективно подолати межу економічного занепаду та відставання, що присутня сьогодні і віддаляє нашу економіку та підприємства, що її формують, від підприємств провідних європейських країн. Без цього глобального зрушення наша економіка приречена на місце сировинного додатку в загально європейській економічній системі. Суттєве технічне та технологічне відставання нашої виробничої бази уповільнює генерацію та унеможливує подальше впровадження інноваційних ідей у вигляді інноваційних продуктів, процесів тощо. Тому проблеми інноваційного розвитку стали чи не найбільш складними для вирішення у сфері економічної безпеки як усієї країни, так і окремих суб'єктів господарської діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Проблеми економічної безпеки як на рівні держави, окремих регіонів, так і окремих підприємств досліджуються у працях багатьох провідних вітчизняних та європейських науковців, зокрема В. Алькеми [1], І. Білоусової [2], Л. Гончаренко [3], О. Захарова [4], З. Живко, І. Керницького [5], Г. Козаченко [6], О. Кириченко [2], В. Сідака [2], О. Ляшенко [7], Є. Олейнікова [8], В.Ортинського [5] та інших.

Питання інноваційного розвитку та його впровадження у життєдіяльність економіки у всіх її сферах присвячені праці видатних науковців: Г. Вороновського [9], О. Волкова, М. Денисенко [10], І Недіна [9], С. Мочерного [11], С. Покропивного [12], Ю. Краснощокової [13].

Невирішена раніше частина загальної проблеми

Проблеми взаємозв'язку та взаємодії системи економічної безпеки і на рівні підприємств, і на рівні держави аналізуються у працях багатьох науковців, проте інноваційна складова системи економічної безпеки виробничого підприємств в Україні залишається недостатньо дослідженою сферою безпеки, що потребує

формування нового пласту знань як на концептуальному та методичному, так і практичному рівнях.

Метою статті є дослідження процесу формування інноваційної складової системи економічної безпеки підприємства, факторів зовнішнього та внутрішнього впливу на стан та рівень інноваційної безпеки виробничих підприємств в Україні.

Виклад основного матеріалу

У структурі національної економіки України значну частину становлять виробничі підприємства всіх форм власності, галузевих напрямів та сфер діяльності. В першу чергу це, звичайно, вагома група підприємств, що є основним базисом економіки – великі промислові підприємства. Другою групою є підприємства-товаровиробники промислової галузі України, вони менш потужні, проте значно мобільніші та активніші на ринку. Основна маса продукції, що споживають сьогодні вітчизняні споживачі, виробляється саме цією групою підприємств. Незважаючи на переваги систем управління такими підприємствами на ринку, виробничі підприємства в Україні, як і потужні промислові підприємства, залежать від низки зовнішніх та внутрішніх економічних чинників, через що значно зростає рівень загроз та небезпек щодо їх ефективного функціонування. В реаліях української економіки питання функціонування та розвитку виробничого підприємства нерозривно пов'язане з ефективним функціонування системи його економічної безпеки, яка має бути здатною до захисту підприємства, забезпечення його стійкості та протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам.

За визначенням колективу провідних вітчизняних науковців, під поняттям економічної безпеки розуміють складну багатофакторну категорію, що характеризує здатність національної економіки до розширеного самовідтворення з метою збалансованого задоволення потреб населення держави на певному визначеному рівні, з метою протистояння дестабілізуючій дії різноманітних чинників, внутрішніх та зовнішніх, а також з метою забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання [2]. С. Покропивний визначив економічну безпеку фірми (підприємства, організації) як такий стан корпоративних ресурсів (ресурсів капіталу, персоналу, інформації та технології, техніки й устаткування, прав) і підприємницьких можливостей, за якого гарантується найбільш ефективно їхнє використання для стабільного функціонування та динамічного, науково-технічного і соціального розвитку, запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним впливам (загрозам) [12].

На думку Л. Гончаренко, гарантування економічної безпеки підприємства – це процес реалізації функціональних її складових з метою запобігання можливим збиткам, а також досягнення максимального рівня економічної безпеки зараз і в майбутньому. Способи забезпечення економічної безпеки – це набір заходів і система організації їх виконання та контролю, які дають можливість досягати найвищих значень рівня економічної безпеки підприємства [3].

За дослідженням С. Мочерного, який значно ширше визначив системний підхід, системно-структурний аналіз та форма його застосування є значно складнішими. При визначенні поняття «система» перевага повинна надаватися категорії взаємодії, що розкриває взаємозумовленість, взаємовплив, взаємопроникнення, взаємозбагачення та взаємозаперечення елементів системи. Щодо структури, то доцільніше говорити про зв'язок між елементами та компонентами, з яких складається система [11].

Інноваційна безпека як складова системи економічної безпеки підприємства, забезпечує його стратегічний інноваційний розвиток у всіх сферах діяльності і спрямована на максимально ефективне використання наявних та безпечно залучення додаткових інвестиційних ресурсів, необхідних для забезпечення такого розвитку.

За дослідженням Ю. Краснощоквої, в інноваційній безпеці вирішальною умовою є дотримання та реалізація інтересів підприємства, а така безпека безпосередньо спрямована на формування необхідних та достатніх умов для збільшення можливостей створення і використання інновацій: технологічних, економічних, організаційних та соціальних, з метою розроблення та впровадження конкурентоспроможності продукції й технології на рівні світових стандартів [13]. За визначенням О. Вороновського [10, с. 88], «інноваційна, науково-технологічна безпека – це здатність системи: зберігати і підтримувати необхідний рівень технологічного стану, який забезпечує можливість сталого розвитку; своєчасно впливати на несприятливі процеси в науково-технологічній і інноваційній сферах; прогнозувати і попереджати загрозливі явища в економічному, екологічному, соціальному середовищі, на ринках сировини і готової продукції».

Є. Олейніков [8, с. 397] визначив інноваційну безпеку як стан – наявність економічних, виробничих і технологічних умов, які дають можливість економіці держави здійснювати нововведення на власній основі; як процес – сукупність дій та механізмів щодо створення і укріплення умов, які забезпечують сталий науково-технічний розвиток економіки на власній основі.

Оцінюючи інноваційну складову економічної безпеки з позиції системи, визначається:

- значний ступінь генерації ідей, наявність внутрішнього інноваційного потенціалу. Спеціалісти та відділи виробничих підприємств є ініціаторами та продовжувачами нових інноваційних ідей та розробок;

- висока адаптивність системи – здатність забезпечувати розвиток за відсутності сприятливих умов та створення відповідного інноваційно-інвестиційного клімату в країні;

- значний рівень генерування якісних зрушень – інноваційний розвиток відбувається за рахунок стратегій розвитку та власних фінансових можливостей підприємств, які своїми силами та коштом розробляють і впроваджують інноваційні процеси та продукти у всіх сферах економіки, таким чином свідомо вибираючи та проваджуючи інноваційну стратегію розвитку;

- значна дифузія інновацій, технологічна гнучкість, відсутність стереотипів. Інноваційні розробки техніки чи технологій адаптуються до технічно-технологічних умов та рівня вітчизняних виробництв, при цьому відкриваються нові можливості та якості, відбувається значна дифузія інновацій.

Серед негативних факторів, що впливають на інноваційну складову економічної безпеки, можна визначити найбільш суттєві:

- недостатність державної політики щодо підтримки та спрямування інноваційного розвитку економіки країни та підприємств;

- недостатність необхідного для забезпечення цього процесу нормативно-правового забезпечення;

- відсутність необхідного інвестиційного клімату в країні;

- недостатність державної підтримки програм фінансування та кредитування інноваційно-інвестиційних проектів, відсутність довгих та доступних кредитних коштів;

- недостатність та нерозвиненість інституційного забезпечення процесу інноваційного розвитку та гарантування інноваційної безпеки підприємств;
- слабка захищеність інтелектуальної власності та промислової інтелектуальної власності;
- високий ступінь зносу основних фондів вітчизняних підприємств;
- відстала технічна та технологічна база значної частини підприємств, яка не здатна прийняти нові інноваційні технології та процеси;
- несумісність технологічної бази частини вітчизняних виробництв із провідними світовими технологіями;
- відсутність необхідних структурних змін в економіці;
- значна монополізація ринків, що консервує існуючу технологічну структуру економіки в межах цілих галузей;
- недостатній рівень інтелектуального та кадрового потенціалу;
- низький рівень попиту на високотехнологічну та високоякісну продукцію внаслідок низького рівня життя та послідовного падіння доходів населення.

Стан інноваційної складової системи економічної безпеки підприємства характеризується такими показниками, як:

- частка реалізованої інноваційної продукції в загальній кількості продукції підприємства, що є відношенням кількості найменувань нових видів продукції до загальної їх кількості;
- коефіцієнт інноваційних витрат, що показує співвідношення частки витрат підприємства на інноваційну діяльність у валових витратах підприємства;
- рівень технологічного потенціалу, що показує частку нових винаходів та технологічних рішень по відношенню до загальної кількості нових рішень, використаних у технологічному процесі;
- рівень прогресивності технологій, що є відношенням кількості використаних прогресивних технологій до загальної їх кількості;
- кількість видів створеної інноваційної продукції на підприємстві за відповідний період;
- загальна кількість прав інтелектуальної власності, отриманих у результаті реалізації інноваційного проекту та захисту інтелектуальної власності, таких як патенти, товарні знаки;
- сума доходів, отриманих від продажу прав інтелектуальної власності, створених у результаті інноваційної діяльності, та їхньої частки в загальній сумі витрат на розробку та реалізацію інновацій.

Інноваційна безпека визначається невід'ємною складовою економічної безпеки підприємства, що, на думку багатьох науковців, відповідає за стан та рівень інновацій на підприємства. На нашу думку, у функціонуванні системи економічної безпеки виробничого підприємства підприємств під час запровадження нових інновацій визначну роль має не тільки інноваційна безпека, а весь комплекс складових економічної безпеки.

Висновки

Систематизація та дослідження концептуальних засад формування інноваційної складової системи економічної безпеки виробничого підприємства в сучасних економічних умовах дозволили зробити висновки, що європейська інтеграція та глобалізація загального економічного середовища суттєво впливають на рівень загроз та небезпек системи економічної безпеки виробничих підприємств. Фактори цього впливу значно зростають під час інноваційних зрушень, які відбуваються на підприємствах у процесі здійснення інноваційної діяльності. Посилення цих факторів, а також значна турбулентність середовища змінили ви-

моги суб'єктів управління до систем економічної безпеки сучасних виробничих підприємств, яка потребує комплексності, системності та гнучкості, адаптивності та реактивності. Інноваційна складова системи економічної безпеки підприємства у гарантуванні безпеки виробничих підприємств в Україні відіграє важливу роль, проте пріоритетним є принцип базової системної взаємодії всіх складових системи економічної безпеки відповідно до того чи іншого етапу інноваційного процесу, що впроваджується на підприємстві.

Література

1. *Алькема В.Г.* Система економічної безпеки логістичних утворень: монографія. / В.Г. Алькема. – К.: Університет економіки та права «КРОК», 2011. – 378 с.
2. Економічна безпека суб'єктів господарської діяльності в умовах глобальної фінансової кризи / [Кириченко О.А., Белоусова І.А., Сідак В.С. та ін.]; під ред. О.А. Кириченко. – К.: Дорадо-друк, 2010.– 437 с.
3. *Гончаренко Л.П.* Процесс обеспечения экономической безопасности предприятия / Л.П. Гончаренко // Справочник экономиста. – 2004.– №12.– С. 81-85.
4. *Захаров О.І.* Теоретичні основи забезпечення економічної безпеки підприємства / О.І. Захаров // Вчені записки Університету «КРОК» .– 2012. –№32. – т. 2. – С. 80-84.
5. Економічна безпека підприємства, організацій та установ: / [В.Л. Ортинський, І.С. Керницький, З.Б. Живко, М.І.Керницька та ін.] під ред. В.Л. Ортинського. – К.: Правова єдність, 2009. – 544 с.
6. *Козаченко А. В.* Управление крупным предприятием: [монография] / А. В. Козаченко, А. Н. Ляшенко, И.Ю. Ладико и др.. – К.: Либра, 2005. – 384 с.
7. *Ляшенко О.М.* Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства: [монографія] / О.М. Ляшенко. – Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2011. – 400 с.
8. Экономическая и национальная безопасность. / Под ред. Е.А. Олейникова. – М.: Издательство «Экзамен», 2004. – 768 с.
9. Экономическая безопасность государства и интеграционные формы ее обеспечения. / Под ред. Вороновского Г.К., Недина И.В. – К.: Знання України. – 2007. – 392 с.
10. Економіка й організація інноваційної діяльності. За ред. Волкова О.І., Денисенка М.П.– К.: ВД «Професіонал», 2004. – 960 с.
11. *Мочерний С.В.* Методологія економічного дослідження: наук. видання / С.В. Мочерний. – Л.: Світ, 2001. – 416 с.
12. *Покропивний С.Ф.* Економіка підприємства / С. Ф. Покропивний [2-е вид., перероб. та доп.]. – К.: КНЕУ, 2001. – 528 с.
13. *Краснощокова Ю.В.* Інноваційна безпека підприємства як запорука конкурентоспроможності в умовах інтеграції / Ю.В. Краснощокова // Управління розвитком. – 2011. – №4 (101). – С. 177-178.

УДК 331.108 : 519.8 (477)

Ю.А. Поскрипко
*кандидат економічних наук,
доцент кафедри бізнес-адміністрування
та управління проектами,
Університет економіки та права «КРОК»*

Рівновага Неша у забезпеченні кадрової безпеки підприємств

У статті досліджено можливість та підходи застосування рівноваги Неша у забезпеченні кадрової безпеки в системі економічної безпеки підприємств.

Ключові слова: економічна безпека, кадрова безпека, рівновага Неша.

Ю.А. Поскрилко
кандидат економічних наук,
доцент кафедри бізнес-адміністрування
і управління проектами,
Університет економіки і права «КРОК»

Равновесие Нэша в обеспечении кадровой безопасности предприятий

В статье исследованы возможность и подходы применения равновесия Нэша в обеспечении кадровой безопасности в системе экономической безопасности предприятий.

Ключевые слова: экономическая безопасность, кадровая безопасность, равновесие Нэша.

Yu.A. Poskrylko
PhD in Economics, Associate Professor
of Business Administration
and Project Management Department,
«KROK» University

Nash Equilibrium in ensuring of personnel security of enterprises

The article deals with the possibility and approaches of application of Nash equilibrium in ensuring of the personnel security in the enterprises economic security system.

Keywords: economic security, personnel security, Nash equilibrium.

Постановка проблеми

Одним із ключових напрямів забезпечення кадрової безпеки в системі економічної безпеки підприємств є формування організаційної прихильності працівників до підприємства за рахунок підвищення їхньої задоволеності, лояльності та залученості [2, 4], посилення кадрового потенціалу та формування корпоративних механізмів протидії негативним проявам діяльності власного персоналу, яке завдає шкоди та може спричинити збитки підприємству [1, 8, 14, 30].

Забезпечення кадрової безпеки в системі економічної безпеки підприємств обумовлює не тільки необхідність створення окремої штатної посади або підрозділу на підприємстві, але й прогнозування поведінки співробітників після імплементації кадрової безпеки на підприємстві [2, 3, 10, 12]. Зокрема важливо прогнозувати реакцію співробітників на можливих прояви діяльності колег, які завдають шкоди та спричиняють збитки підприємству, з метою запобігання поширенню негативних явищ в колективі, які можуть призвести до суттєвих матеріальних втрат, та своєчасному розкриттю і попередженню таких порушень [1, 5, 18-21].

Такий прогноз можна зробити, застосовуючи умову рівноваги Неша, яка використовується економістами в теорії ігор для аналізу стратегічної взаємодії кількох суб'єктів, коли вони ухвалюють рішення одночасно, а кінцевий результат залежить не тільки від рішення певної особи, але й від рішень інших учасників взаємодії [6, 24-26, 31]. Ідея лауреата Нобелівської премії з економіки Джона Неша (John F. Nash), який розробив принципи «управлінської динаміки» [26, 31], полягає у тому, що не можна передбачити результати вибору кількох учасників

гри, аналізуючи ці рішення ізольовано одне від іншого. Для цього необхідно з'ясувати думку кожного учасника такої взаємодії, щоб передбачити, що буде робити в тому чи іншому випадку кожен з учасників взаємодії, та враховувати імовірні рішення інших учасників.

Необхідність вирішення наведеної проблеми і є передумовою даного наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Сучасні можливості управління персоналом та забезпечення кадрової безпеки в системі економічної безпеки підприємств досліджені у публікаціях таких іноземних та вітчизняних науковців, як Алавердов А.Р. [1], Бурда І.Я. [2], Васильчак С.В. [3], Кавтиш О.П. [7], Кириченко О.А. [8], Ляшенко О.М. [9], Маренич А.І. [10], Мехеда Н.Г. [12], Мігус І.П. [13], Петрова І.Л. [14], Подлужна Н.О. [15], Реверчук Н.Й. [17], Самоукіна Н.В. [18], Харський К. [19], Цехомський Н.В. [20], Чумарін І. [21], Швець І.Б. [22], Швець Н.К. [23], Bakker A.V. [27], Stachowiak Z. [30] та інших.

Різні аспекти теорії ігор для аналізу кооперативної та некооперативної взаємодії стосовно рівноваги Неша досліджені у публікаціях таких вітчизняних та іноземних науковців, як Дубина І.Н. [6], Шиян А.А. [24], Abalo K. Y. [25], Krepс D. [28], Kuhn H. W. [31], Uslanner E.M. [32] та інших.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Можливість визначення рівноваги Неша для прогнозування економічної поведінки персоналу в процесі імплементації кадрової безпеки в системі економічної безпеки підприємств раніше не досліджувалася.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження щодо застосування підходу Неша для прогнозування економічної поведінки персоналу в процесі імплементації кадрової безпеки в системі економічної безпеки малих та середніх підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження

У теорії ігор під рівновагою Неша (Nash Equilibrium) у грі з двома чи більше учасниками розуміють сукупність стратегій (дій), згідно з якими кожен учасник реалізує оптимальну стратегію, передбачаючи дії суперників [6, 24]. Це така сукупність стратегій (і, відповідно, вигащів), при якій жоден із учасників не може збільшити вигащ, змінивши вибір стратегії, коли інші учасники не змінюють свого вибору [24, 25].

Набір стратегій є рівновагою Неша у тому випадку, якщо жоден гравець не може здобути перевагу, односторонньо змінюючи свою стратегію (без урахування інтересів інших): наприклад, кожен гравець знає стратегії інших учасників і тоді кожний з них запитує себе: «Знаючи стратегії інших гравців і розглядаючи їх як незмінну множину, чи зможу я здобути перевагу, змінивши тільки свою стратегію?» Якщо кожен гравець дасть позитивну відповідь, у цьому випадку такий набір стратегій не є рівновагою Неша. Але якщо кожен гравець вирішить не змінювати свою стратегію, тоді набір таких стратегій і буде рівновагою Неша [24, 25].

Дослідження можливості застосування підходу Неша для прогнозування економічної поведінки персоналу в процесі імплементації кадрової безпеки в системі економічної безпеки підприємств ґрунтується на теоретичних розробках таких елементів теорії ігор, як «дилема ув'язнених» (the prisoners' dilemma) [24, 28, 31], яка в загальному вигляді може бути описана наступним чином: є двоє ув'язнених

А і Б. У поліції немає достатніх доказів для звинувачення, і кожному з ув'язнених (окремо) пропонується однакова угода: якщо А свідчитиме проти Б (а Б буде зберігати мовчання), тоді А звільняють, а Б отримує 10 років в'язниці. Якщо обидва будуть мовчати, то (за недостатністю доказів) кожного засудять до 1 року.

Якщо ж ув'язнені А і Б свідчитимуть один проти одного, обидва отримають по 5 років (як співучасники). Кожен ув'язнений робить вибір мовчати або свідчити проти іншого, але жоден з них не знає точно, який вибір зробить інший. Тож постає питання, яку стратегію взаємодії їм варто обрати.

Згідно з теорією ігор «дилема ув'язнених» – це різновид гри з ненульовою сумою, в якій гравці прагнуть отримати вигоду, співпрацюючи один з одним або зраджуючи один одного [28].

Теорія ігор передбачає, що кожен гравець («ув'язнений») максимізує власний вигравш, не піклуючись про вигоду іншого [28]. Тому в дилемі ув'язнених стратегія «свідчення» (некооперативна взаємодія) домінує над стратегією «мовчання» (кооперативна взаємодія), і єдиний можливий різновид рівноваги Неша у даному випадку – надання свідчень обома учасниками (тобто не має значення, яку стратегію обере інший гравець, адже кожний виграє більше, якщо свідчитиме).

Оскільки в такій ситуації свідчити вигідніше, ніж мовчати, всі раціональні гравці оберуть «свідчення». Але таке рішення не є оптимальним, оскільки, обравши «свідчення», кожний учасник отримує по 5 років, а міг би отримати тільки 1 рік (при мовчанні).

Тому, поводячись окремо раціонально, разом учасники приходять до нераціонального рішення: якщо обидва свідчитимуть, вони одержать в сумі менший вигравш, ніж у випадку мовчання. У цьому і полягає дилема (табл. 1).

Таблиця 1

Вибір стратегії взаємодії учасниками «дилеми ув'язнених»

	В'язень Б надає свідчення	В'язень Б зберігає мовчання
В'язень А надає свідчення	А одержує 5 років в'язниці Б одержує 5 років в'язниці	А звільняється Б одержує 10 років в'язниці
В'язень А зберігає мовчання	А одержує 10 років в'язниці Б звільняється	А одержує 1 рік в'язниці Б одержує 1 рік в'язниці

Джерело: складено на основі [28]

Власне дилема виникає за умови, якщо обидва учасники дбають про мінімізацію тільки свого терміну ув'язнення (табл. 2).

Таблиця 2

Результат обраної стратегії взаємодії учасниками «дилеми ув'язнених»

	«Свідчить»	«Мовчить»
«Свідчить» доносити	-5	-10
«Мовчить» мовчати	0	-1

Джерело: складено на основі [24]

Для одноходових ігор рівновага Неша – це завжди стратегія «зради»: навіть якщо спочатку обидва учасники починають співпрацювати, то на останньому етапі все одно кожному з них вигідно «зрадити», оскільки тоді у суперника не буде можливості помститися. Але, якщо в одноходовій грі з двома учасниками у

будь-якому випадку домінує стратегія «зради», то в багатоходовій грі з більшою кількістю учасників оптимальна стратегія залежатиме від поведінки інших учасників [25, 26, 32]. Такий підхід може бути застосований при дослідженні прогнозування економічної поведінки персоналу в процесі імплементації кадрової безпеки на підприємствах.

Як наведено вище, ключовим аспектом, який необхідно враховувати у процесі імплементації кадрової безпеки на підприємствах, є формування організаційної прихильності працівників до підприємства.

Організаційна прихильність передбачає позитивну оцінку кожним працівником свого перебування на підприємстві та наміри діяти на благо підприємства задля досягнення його стратегічних цілей та зберігати членство в ньому [11, 14, 27]. Водночас за своєю сутністю організаційна прихильність повинна також передбачати розуміння співробітниками підприємств корпоративних вимог кадрової безпеки. Це обґрунтовано нами за результатами наступного експерименту.

У процесі дослідження менеджерів групи малих та середніх підприємств за системою Midot [5], було визначено їхнє ставлення до ситуації, коли вони стали свідками корпоративного правопорушення, вчиненого їхнім колегою, яке нанесло шкоду компанії, та мали можливість поінформувати про це керівництво.

Встановлено, що інформування керівництва про факт завдання працівником матеріальної шкоди підприємству залежить не від корпоративних (посади, стажу, заслуг, професіоналізму тощо), а від особистих стосунків з порушником.

Так, за умов добрих стосунків:

- 40% співробітників не сповістять про такий вчинок;
- 10% сповістять керівництво в будь-якому випадку;
- 20% сповістять під тиском керівництва;
- 10% проігнорують таку ситуацію;
- 0% промовчать;
- 0% не вирішили, чи розповідати керівництву;
- 20% «наче жартома» скажуть колезі, що відтепер він їхній боржник.

За умов нейтральних стосунків:

- 0% співробітників не сповістять про такий вчинок;
- 10% сповістять керівництво в будь-якому випадку;
- 30% сповістять під тиском керівництва;
- 20% проігнорують таку ситуацію;
- 0% промовчать;
- 20% не вирішили, чи розповідати керівництву;
- 20% «наче жартома» скажуть колезі, що відтепер він їхній боржник.

За умов поганих стосунків:

- 0% співробітників не сповістять про такий вчинок;
- 30% сповістять керівництво в будь-якому випадку;
- 0% сповістять під тиском керівництва;
- 20% проігнорують таку ситуацію;
- 30% промовчать;
- 0% не вирішили, чи розповідати керівництву;
- 20% «наче жартома» скажуть колезі, що відтепер він їхній боржник.

Також менеджери зазначали, що сповіщення керівництва залежить від того, який розмір збитків нанесено підприємству (що можна трактувати, як «самовиправдання»). Водночас слід зазначити, що з точки зору забезпечення кадрової безпеки рішення «наче жартома скажу колезі, що відтепер він мій боржник» є найбільш небезпечним, оскільки може бути використаним для подальшого шан-

тажу та породжує корпоративну корупцію. В процесі імплементації на підприємствах кадрової безпеки в системі економічної безпеки, було зроблено повторне визначення ставлення до наведеної ситуації з метою оцінки сприйняття вимог кадрової безпеки та її впливу на можливість прогнозування економічної поведінки персоналу.

З метою подальшої систематизації та аналізу отримані результати були розподілені на групи за стосунками «добрі», «нейтральні», «погані» та варіантами рішень за обраними стратегіями «поінформую», «промовчу» і «корупція» (табл. 3).

Таблиця 3

Стратегії взаємодії співробітників в залежності від стосунків

стосунки стратегії	«добрі»			«нейтральні»			«погані»		
	до	після	Δ	до	після	Δ	до	після	Δ
«поінформую»	10	30	+20	10	60	+50	30	60	+30
«промовчу»	70	50	-20	70	20	-50	50	20	-30
«корупція»	20	20	0	20	20	0	20	20	0

Джерело: складено автором

Встановлено, що до імплементації на підприємствах кадрової безпеки за умов добрих та нейтральних стосунків стратегію «поінформую» обирали тільки 10% співробітників, тоді як у 70% випадків була обрана стратегія «промовчу» (за умов добрих стосунків 40% співробітників не сповістять керівництво про порушення + 20% сповістять тільки під тиском керівництва + 10% проігнорують таку ситуацію; за умов нейтральних стосунків 30% сповістять тільки під тиском керівництва + 20% не вирішили, чи розповідати керівництву + 20% проігнорують таку ситуацію). За умов поганих стосунків стратегію «поінформую» обирали тільки 30% співробітників, тоді як у 50% була обрана стратегія «промовчу». Незалежно від особистих стосунків стратегію «корупція» обирали 20% співробітників підприємств.

Це дозволяє дійти висновку, що менеджери досліджуваної групи малих та середніх підприємств досить толерантні до корпоративних правопорушень і не бажають «псувати стосунки» з колегами незалежно від особистих симпатій чи антипатій за умов фактичної відсутності виконання вимог кадрової безпеки на підприємствах.

На перший погляд, добрі та нейтральні стосунки в колективі не сприяють викриттю правопорушників, проте це справедливо тільки за умов фактичної відсутності виконання вимог кадрової безпеки на підприємствах. Водночас у процесі імплементації на підприємствах кадрової безпеки спостерігається зміна рішень учасників на користь стратегії «поінформую», за умов як добрих та нейтральних, так і поганих стосунків. Таку стратегію за умов добрих стосунків обирали 30% співробітників (+20%), за умов нейтральних стосунків обирали 60% співробітників (+50%), за умов поганих стосунків – обирали 60% співробітників (+30%).

Отримані дані дають змогу дійти висновку, що в процесі імплементації кадрової безпеки в системі економічної безпеки, менеджери досліджуваної групи малих та середніх підприємств стали менш толерантними до корпоративних правопорушень і переважно змінили стратегію «промовчу» на стратегію «поінформую», що сприятиме викриттю корпоративних порушень, тоді як вірогідних змін у кількості співробітників, що обрали стратегію «корупція», не спостерігалось. Останнє може бути пояснене не стільки створенням умов для подальшого шантажу окремими менеджерами, скільки бажанням отримати «своїх людей» у ко-

лективі. Тоді спостерігається кооперативна взаємодія із незмінними стратегіями двох груп гравців («порушники» і «корупціонери») і рівновага для цих двох груп, але не для всіх учасників, оскільки виграш (особиста матеріальна винагорода за рахунок завдання збитків підприємству) однієї групи учасників утворюється виключно за рахунок втрат іншої групи, таким чином загальна сума виграшів і втрат дорівнюватиме нулю.

Проте якщо враховувати інтереси усіх груп гравців, включно з власниками бізнесу, то саме зміна рішень учасників на користь стратегії «поінформую» вестиме до рівноваги усієї системи, оскільки перманентне усунення джерела збитків сприятиме постійному скороченню видатків та дає змогу передбачити результати поведінки та вибору стратегії інших учасників взаємодії. Тому з точки зору підходу Неша, сутність забезпечення кадрової безпеки на підприємствах полягає у трансформації некооперативної взаємодії гравців у кооперативну взаємодію, як різновид гри з ненульовою сумою, в якій гравці прагнуть отримати сукупну вигоду, співпрацюючи один з одним, причому сторонам економічно не вигідно порушувати таку рівновагу, оскільки тоді усі вони зазнають втрат (тобто, якщо за умов забезпечення кадрової безпеки гравець обирає стратегію «поінформую», то у цьому випадку він прагне не погіршення особистих стосунків, а збереження певної моделі загальноприйнятих відносин у колективі, тобто фактично немає тих, хто виграв, і тих, хто програв, а є прагнення збереження status quo усіма гравцями). З цього випливає, що чим більшою мірою буде забезпечена кадрова безпека, тим більш прогнозованими будуть стратегії усіх гравців.

В цьому випадку рівновага Неша виступає як необхідна передумова, оскільки в ідеальному варіанті можливе лише одне рішення для усіх гравців («інформувати»). Важливо враховувати той аргумент, що якщо є лише єдиний виграш для гри, то раціональні гравці повинні скористатися саме ним. Тому і не буде у жодного гравця (члена колективу) прагнення відхилитися від сценарію, який впливає з рівноваги Неша саме за умови забезпечення кадрової безпеки. Також якщо гравці знають (чи вірять), що існує лише один-єдиний спосіб проведення гри, то це може бути лише рівновага Неша [24]. Такий аргумент може бути справедливим лише тоді, коли існує єдина рівновага Неша. Однак навіть для раціонального гравця цього аргументу може виявитися недостатньо – наприклад, він може вважати за «прийнятне» інший спосіб ведення гри (обрати іншу стратегію). Важливою обставиною також є те, що гравці повинні бути поінформованими про виграші усіх інших гравців. Якщо дотримуватися концепції рівноваги за Нешем, «утаювання» свого виграшу одним з гравців неприпустиме [24]. Тобто вимоги кадрової безпеки існують для всіх без винятку і виконуються усіма без винятку. У цьому випадку і забезпечується рівновага.

Зокрема, в процесі забезпечення кадрової безпеки, корпоративними розслідуваннями на підприємствах (фармацевтичний сектор) були встановлені наступні випадки корпоративних правопорушень: крадіжка блоку офісного паперу (5 пачок), крадіжка корпоративного ноутбука (імітація крадіжки сторонньою особою), зловживання із представницькими коштами (обід у ресторані за рахунок підприємства; заправка повного баку пального службового авто і через 5 хвилин повторна заправка повного баку пального згідно з показниками часу у звітних чеках), «відкат» 10% від вартості замовлення рос-матеріалів рекламною агенцією, привласнення цінних подарунків для ключових клієнтів, нецільове використання службового авто, нецільове використання робочого часу (прогули), нецільове використання офісного комп'ютера, корпоративного мобільного зв'язку тощо.

В умовах забезпечення динамічної рівноваги можливе наступне прогнозу-

вання розвитку вищенаведеної ситуації: за умов забезпечення кадрової безпеки менеджером, які обрали варіант «наче жартома скажу колезі, що відтепер він мій боржник», стає вигідно інформувати керівництво (виграш), оскільки «якщо порушник знає, що я знаю про порушення, то, у разі викриття, він сповістить про це керівництво і тоді мене буде звільнено та покарано як співучасника («зрада» на останньому етапі, програш), або він буде мене в подальшому шантажувати, і тоді я зазнаю матеріальних втрат (програш), тому мені вигідно про факт порушення проінформувати першим». Такий підхід може стати дієвим засобом профілактики корпоративної корупції та нанесенню підприємству збитків. Він повинен бути реалізований при забезпеченні кадрової безпеки за допомогою її формальних (корпоративні нормативно-правові акти) та неформальних (корпоративна культура та цінності) інструментів, що дасть змогу не виправдовувати порушника (та себе) незначним розміром збитку, а сформуванню корпоративну «нульову толерантність» до правопорушень та правопорушників, оскільки відомо, що формування корпоративної культури на підприємствах є одним з важливих чинників гарантування економічної безпеки [4, 11, 16, 27]. На думку автора, реалізація концепції «нульової толерантності» на підприємствах значною мірою залежить від рівня залученості та благонадійності співробітників.

Слід зауважити, що учасниками дослідження зазначено, що до імплементації кадрової безпеки на підприємствах не було наказів, нормативів або корпоративних інструкцій, які передбачали б обов'язкове інформування керівництва про випадки порушень, не визначено «прийнято» чи «не прийнято» так чинити у колективі.

Висновки

Отримані дані свідчать про можливість застосування підходу Неша для прогнозування економічної поведінки персоналу в процесі імплементації кадрової безпеки в системі економічної безпеки малих та середніх підприємств.

З наведеного можна і потрібно зробити висновок про необхідність розробки та впровадження на підприємствах «Етичного кодексу кадрової безпеки» (або аналогічного за сутністю документа), основною метою якого є формування «нульової толерантності» в компанії до правопорушень та правопорушників, і який повинен стати невід'ємною складовою корпоративної організаційної культури підприємств.

Література

1. *Алавердов А.Р.* Управление кадровой безопасностью организации: учеб. / А.Р. Алавердов. – М.: Маркет ДС, 2011. – 176 с.
2. *Бурда І.Я.* Механізм забезпечення кадрової безпеки в процесі формування та реалізації кадрової політики / І.Я. Бурда // Наукові записки. – 2012. – № 3 (40). – С. 88-95.
3. *Васильчак С. В.* Кадрова безпека підприємства – основа економічного розвитку / С.В. Васильчак // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19. – С.122-128.
4. *Ветлужских Е.* Мотивация и оплата труда. Инструменты. Методики. Практика / Е. Ветлужских. – М. : Изд-во «Альпина Бизнес Букс», 2007. – 133 с.
5. *Городницький Б.Б.* Сучасні діагностичні можливості забезпечення кадрової безпеки / Б.Б. Городницький, Ю.А. Поскрипко // Економіка і фінанси. – № 5. – 2015. – С. 33-44.
6. *Дубина І.Н.* Основы теории экономических игр : уч. пос. / И.Н. Дубина. – М. : КНО-РУС, 2010. – 208 с.
7. *Кавтиш О.П.* Системна природа кадрової безпеки підприємства / О.П. Кавтиш // Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». – 2015. – № 12. – С. 181-189.
8. *Кириченко О.А.* Теоретичні засади системи економічної безпеки кадрового забезпечення суб'єктів господарської діяльності / О.А. Кириченко, Ю.А. Поскрипко // Економіка та держава. – 2010. – № 11. – С. 36-38.

9. *Ляшенко О.М.* Кадрова безпека у системі економічної безпеки підприємства / О.М. Ляшенко, Я.М. Криль // Економіка. Менеджмент. Підприємництво. – 2013. – № 25 (2). – С. 274-279.

10. *Маренич А.І.* Виявлення та запобігання загроз кадровій безпеці / А.І. Маренич, Н.Г. Мехеда // Фінансовий простір. Міжнародний науково-практичний журнал. – 2011. – № 3 (3). – С. 127-132.

11. *Маслов В.И.* Стратегическое управление персоналом в условиях эффективной организационной культуры: уч. / В.И. Маслов. – М. : Финпресс, 2009. – 286 с.

12. *Мехеда Н.Г.* Соціально-мотиваційні складові кадрової безпеки / Н.Г. Мехеда, А.І. Маренич // Фінансовий простір. Міжнародний науково-практичний журнал. – № 2 (6). – 2012. – С. 38-45.

13. *Мігус І.П.* Сучасні методики оцінки стану кадрової безпеки суб'єктів господарської діяльності / І.П. Мігус, С.А. Черненко // Ефективна економіка. – 2013. – №4. – [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1923>.

14. *Петрова І.Л.* Стратегічне управління людськими ресурсами: навч. пос. / І.Л. Петрова. – К. : КНЕУ, 2013. – 466 с.

15. *Подлужна Н.О.* Забезпечення кадрової безпеки організації / Н.О. Подлужна // Економіка промисловості. – 2010. – № 4. – С. 210-215.

16. *Райхельд Ф.* Как строить взаимоотношения с персоналом. Руководство для руководства / Ф. Райхельд ; пер. с англ. А. Сухенко. – СПб. : Питер, 2006. – 256 с.

17. *Реверчук Н.Й.* Кадрова безпека підприємства та методологія управління нею / Н.Й. Реверчук // Вісн. ун-ту банк. справи Нац. банку України. – 2009. – №1 (4). – С. 159-163.

18. *Самоукина Н.В.* Незаменимый сотрудник и кадровая безопасность / Н.В. Самоукина. – М.: Вершина, 2008. – 176 с.

19. *Харский К.* Благонадежность и лояльность персонала / К. Харский. – СПб. : Питер, 2003. – 542 с.

20. *Цехомский Н.В.* Экономическая безопасность в системе управления персоналом / Н.В. Цехомский : дис... канд. экон. наук : 08.00.05. – СПб, 1999. – 154 с.

21. *Чумарин И.* Планирование персонала с точки зрения кадровой безопасности / И. Чумарин // Кадры предприятия, 2003. – № 4. – С. 7 – 11.

22. *Швец І.Б.* Економічна безпека в управлінні персоналом / І.Б. Швец // Наукові праці ДонТУ. Серія: економічна. – Донецьк, 2009. – Вип. 36–1. – С.179-184.

23. *Швец Н.К.* Методи виявлення і збереження кадрової безпеки, або як перемогти зловживання персоналу / Н.К. Швец // Персонал. – 2006. – № 5. – С. 12-14.

24. *Шиян А.А.* Теоретико-ігровий аналіз раціональної поведінки людини та прийняття рішень в управлінні соціально-економічними системами / А.А. Шиян. – Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2009. – 414 с.

25. *Abalo K. Y.* Fixed points, Nash games and their organizations / K. Y. Abalo, M. M. Kostreva // Topol. Meth. Nonlinear Anal. – 1994. – № 8. – P. 205 -215.

26. *A beautiful math : John Nash, game theory, and the modern quest for a code of nature /* Washington, D.C. : Joseph Henry Press, 2006. – 264 p.

27. *Bakker A. B.* Work engagement: An emerging concept in occupational health psychology / A. B. Bakker, W. B. Schaufeli, M. P. Leiter and T. W. Taris // Work & Stress. – 2008. – 22 (3). – P. 187-200.

28. *Kreps D.* Rational Cooperation in the Finitely Repeated Prisoners Dilemma / D. Kreps, R. Wilson, P. Milgrom and J. Roberts // Journal of Economic Theory. – 1982. – 27 (2). – P. 245–252.

29. *Redman T.* Contemporary Human Resource Management: Text and Cases / T. Redman, A. Wilkinson // Pearson Education, 4th Edition. – 2013. – 656 p.

30. *Stachowiak Z.* Teoria i praktyka mechanizmu bezpieczeństwa ekonomicznego państwa: [podręczniki szkolne] / Z. Stachowiak – Akademia Obrony Narodowej, 2012. – 220 s.

31. *The Essential John Nash /* Edited by Harold W. Kuhn & Sylvia Nasar. – Princeton : Princeton University Press, 2007. – 272 p.

32. *Uslanner E.M.* Corruption, inequality and the rule of law / E. M. Uslanner // Cambridge university press, 2008. – 344 p.

УДК 338.432.5

В.І. Федорак
кандидат економічних наук,
доцент кафедри фундаментальних,
загальноекономічних дисциплін і туризму,
Інститут управління природними ресурсами
М.Й. Олійник
магістр,
Університет економіки та права «КРОК»

Напрями інноваційної діяльності підприємств будівельної галузі

У статті досліджено інноваційні процеси у будівельній галузі та їхній вплив на будівельний комплекс. Проведено аналіз стану та визначено основні форми і напрями інноваційної діяльності підприємств.

Ключові слова: будівельний комплекс, будівельна індустрія, інноваційна діяльність, промислове виробництво.

В.И. Федорак
кандидат экономических наук,
доцент кафедры фундаментальных,
общеэкономических дисциплин и туризма,
Институт управления природными ресурсами
М.И. Олейник
магистр,
Университет экономики и права «КРОК»

Направления инновационной деятельности предприятий строительной отрасли

В статье исследованы инновационные процессы в строительной отрасли и их влияние на строительный комплекс. Проведен анализ состояния и определены основные формы и направления инновационной деятельности предприятий.

Ключевые слова: строительный комплекс, строительная индустрия, инновационная деятельность, промышленное производство.

V. Fedorak
PhD in Economics,
Associate Professor of Fundamental
General Economic Disciplines and Tourism
Institute of Natural Resources Management
M. Oliynyk
Master's Degree Student
«KROK» University

Directions of Innovation Enterprises Activities of Construction Industry

The article examines innovative processes happening in the construction industry and their impact on the construction complex. The analysis of the as-is situation was made and the main directions and forms of innovation activities in enterprises were defined.

Keywords: *construction complex, construction industry, innovation activity, manufacturing.*

Постановка проблеми

Для розвитку будівельної галузі важливе значення мають інноваційні пріоритети. Активізація інноваційної діяльності підприємств є необхідною умовою розвитку економіки, зростання виробничих можливостей, покращення асортименту та якості продукції. Трансформаційні процеси, які відбуваються у вітчизняній економіці, характеризуються поглибленням кризових явищ. За роки структурної перебудови економіки будівництво зазнало зменшення обсягів виробництва на 35-45%, а також руйнування матеріально-технічної бази та зниження соціальних стандартів населення [7, с.62].

Функціонування будівельного підприємства відбувається шляхомвзаємодії усіх видів ресурсів під впливом факторів зовнішнього середовища. Для виробництва конкурентоспроможної продукції необхідне поєднання ефективного використання природних ресурсів та збереження навколишнього середовища [1, с.142].

В умовах обмеженості ресурсів та змін зовнішнього середовища пріоритетними стають питання визначення основних напрямів інноваційної діяльності будівельних підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Інноваційний розвиток підприємств будівельної галузі досліджують вітчизняні науковці, зокрема: Н.І. Верхоглядова [1], Л.В. Дейнеко [2], І.В. Дем'яненко [3], Л.І. Дмитриченко [4], О.Д. Матвієнко [4], О.В. Коваленко [5], Ю.Д. Усик [5], Ю.М. Назукін [6], А.М. Стельмашук [7], В.О. Шевченко [8] та ін. Аналіз їхніх наукових праць свідчить про необхідність створення сприятливих умов для інноваційної діяльності підприємств під впливом внутрішніх та зовнішніх викликів. Окрім того, деякі питання щодо визначення напрямів інноваційного розвитку підприємств будівельної галузі досі залишаються не вирішеними.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Будівельна галузь, як економіка у цілому, перебуває під впливом тривалих системних викликів, що відображають як світові тенденції, так і внутрішні бар'єри розвитку. Ці виклики зумовили необхідність формування інноваційних напрямів розвитку будівельної галузі під впливом технологічних змін, адміністративних реформ та нових умов фінансування будівельних робіт.

Формулювання цілей статті

Метою статті є обґрунтування напрямів інноваційної діяльності підприємств будівельної галузі. Для досягнення поставленої мети необхідно визначити особливості здійснення інноваційної діяльності у будівельній галузі, узагальнити галузеву специфіку, систематизувати напрями інноваційної діяльності підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження

Трансформаційні процеси в економіці вплинули на будівельну галузь як важливу складову господарського комплексу. Підприємства галузі працюють у нових умовах господарювання, реалізації адміністративно-територіальної реформи та під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників, а саме:

По-перше – це посилення глобальної конкуренції між підприємствами та державами.

По-друге – це технологічні зміни, що підсилюють значення інновацій. Формується нова технологічна база на основі використання біотехнологій, інформатики та нанотехнологій.

По-третє – це зростання ролі людського капіталу якосновного фактора економічного розвитку.

По-четверте – це залежність існуючих виробництв від зовнішніх енергоносіїв і необхідність пошуку альтернативних джерел енергоресурсів.

По-п'яте – це переорієнтація фінансування з бюджетного на інвестиційне, включаючи залучення коштів населення.

Окрім того, необхідно враховувати наявність адміністративних бар'єрів, зношеність транспортної та інженерної інфраструктур, а також дефіцит кваліфікованих інженерних і робітничих кадрів [3, с.26; 6. с.61].

Структурно будівельну галузь можна поділити на такі сфери: архітектурно-планувальні та проектні роботи; житлове, промислове, інженерне будівництво; виробництво будівельних матеріалів; виробництво будівельних машин та механізмів.

Упродовж останніх років спостерігається незначна активізація житлового будівництва у містах, водночас катастрофічним залишається будівництво доріг та сільськогосподарських об'єктів [5, с.99]. У таблиці наведено обсяги будівництва за 2011–2016 роки.

Таблиця

Обсяг виконаних будівельних робіт за видами будівельної продукції

(млн грн)

Роки	Будівництво, всього	Будівлі	У тому числі житлові	Нежитлові	Інженерні споруди
2011	61671,7	26745,4	8137,1	18608,3	34926,3
2012	62937,2	28104,8	8523,0	19581,8	34832,4
2013	58586,2	28257,3	9953,1	18304,2	30328,9
2014	51108,7	24856,5	11292,4	13564,1	26252,2
2015	57515,0	28907,5	13908,8	14998,7	28607,5

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014–2015 роки також без частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: [9]

Загалом у будівельній галузі спостерігається зростання обсягів будівництва у 2015 році на 15% у порівнянні з 2014 роком за рахунок будівництва житлових, промислових та інженерних споруд. На даний час близько 45% будівельних підприємств є нерентабельними, без обігових коштів і працюють тільки на умовах передоплати [8, 9].

Інноваційний розвиток підприємств будівельної індустрії – це сукупність взаємопов'язаних елементів, які забезпечують інноваційні процеси у виробництві та управлінні на основі наукових досліджень, впровадження новітньої техніки і технологій. Напрями розвитку інноваційної діяльності підприємств будівельної галузі мають ґрунтуватися на принципах та методах власне інноваційної діяльності, а також враховувати технологічні особливості будівельних підприємств [7, с.65].

За результатами аналізу наукових джерел встановлено особливості функціонування підприємств будівельної галузі у сучасних умовах, а саме: скорочення обсягів виробництва; низька рентабельність підприємств; значна зношеність основних засобів; низька культура будівельно-монтажних робіт. При цьому нау-

ковці Верхоглядова Н.І. [1], Дейнеко Л.В. [2], Дмитриченко Л.І. [4], Стельмашук А.М. [7] зазначають, що активізація інноваційної діяльності будівельних підприємств відбувається за рахунок підвищення конкурентоспроможності; зниження собівартості будівельної продукції; скорочення термінів будівництва; удосконалення структури управління; зниження матеріало- та енергоємності; підвищення екологічної безпеки будівництва.

Враховуючи сучасний стан будівельної галузі та дослідження стратегічних напрямів розвитку, можна сформулювати основні напрями інноваційної діяльності будівельних підприємств, рис.

Форми інноваційної діяльності та її особливості безпосередньо залежать від технологічних процесів та особливостей організації й управління виробництвом. Будівництвом можна розглядати як виробничий процес зі зведення чи реконструкції будівель і споруд та економічну й інтелектуальну діяльність, що включає не лише будівельні процеси, а й наукову та дослідну роботу.

Сучасні концепції інноваційної діяльності ґрунтуються на тому, що інноваційна модель розвитку підприємств має відбуватися на основі поступової модернізації технологічного обладнання та впровадження новітніх технологій. У попередніх дослідженнях обґрунтовано сутність інноваційної діяльності зі створення, впровадження та комерціалізації наукових розробок. Тому доцільно визначити взаємодію наукових досліджень та особливості інноваційної діяльності підприємств будівельної галузі.

Отже, до основних напрямів інноваційної діяльності підприємств будівельної галузі, що сприятимуть підвищенню економічної ефективності, можна віднести:

Рис. Напрями інноваційної діяльності підприємств будівельної галузі

Джерело: сформовано авторами на підставі [1, 2, 4, 7]

– технологічні, що передбачають розробку і впровадження нових технологій виробництва будівельних матеріалів та конструкцій, що спрямовані на оптимізацію будівельного процесу: скорочення будівельного циклу; удосконалення матеріально-технічної бази; підвищення якості будівельних конструкцій та матеріалів;

– економічні, що забезпечують інвестиційну привабливість будівництва та рентабельність підприємств;

– соціальні, що створюють умови для забезпечення потреб споживачів, збереження архітектурних пам'яток, збільшення частки соціального житла;

– екологічні, що покращують екологічну безпеку виробництва, зменшують шкідливі впливи на довкілля та людей;

– інфраструктурні, що створюють умови для формування інституційних структур інноваційного супроводу виробничої діяльності – від створення науково-технічної ідеї до випуску і реалізації наукоємної продукції та технічних рішень.

Висновки

Таким чином, інноваційна діяльність у будівельній галузі не знаходить поширення у повному обсязі у зв'язку з розбалансуванням інноваційної системи, а також за низького рівня сприйняття інновацій виробничим сектором.

Встановлено, що внаслідок негативного впливу економічної кризи впродовж останніх років будівельний комплекс має тенденцію до скорочення виробництва та зростання фінансової збитковості. Подальший розвиток підприємств галузі неминуче пов'язаний зі зростанням використання природних ресурсів.

Формування програм інноваційного розвитку підприємств потребує врахування внутрішніх та зовнішніх чинників впливу. Перш за все, перспектива розвитку будівельного комплексу полягає у поступовій модернізації виробництв, реалізації інноваційних програм, покращенні фінансування інноваційної діяльності з визначенням технологічних, економічних, соціальних, екологічних та інфраструктурних напрямів розвитку. Очевидним є те, що на розв'язання даної проблеми може вплинути держава, застосовуючи методи прямого і непрямого регулювання інноваційного розвитку галузі.

Література

1. *Верхоглядова Н.І.* Теоретичні основи управління конкурентостійкістю будівельного підприємства / Н.І. Верхоглядова, О.Є. Россіхіна // Економічний простір. – 2009. – № 29. – С. 136-149.

2. *Дейнеко Л.В.* Перспективи посткризового розвитку вітчизняного ринку будівельних матеріалів / Л.В. Дейнеко, Е.І. Шелудько // Економічний вісник. – №18/3. – 2012. – С. 94-100.

3. *Дем'яненко І.В.* Інноваційно-технологічний прогрес як рушійний чинник цивілізаційного поступу суспільства / І.В. Дем'яненко, А.В. Буряк // Вісник ДДФА: Економічні науки. – 2009. – № 21. – С. 21-30.

4. *Дмитриченко Л.І.* Особливості розвитку будівельної індустрії в Україні / Л.І. Дмитриченко, О.Д. Магвієнко // Проблеми розвитку внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. – 2008. – № 3. – С. 944-947.

5. *Коваленко О.В.* Функціонування підприємств по виробництву будівельних матеріалів на сільських територіях в умовах ринкових перетворень / О.В. Коваленко, Ю.Д. Усик // Продуктивність агропромислового виробництва. – 2007. – № 7. – С. 97-103.

6. *Назукін Ю.М.* Стан та перспективи розвитку підприємств з виробництва будівельних матеріалів / Ю.М. Назукін // Науково-практичне видання «Незалежний аудитор». – № 5(10). – 2013. – С. 59-63.

7. *Стельмащук А.М.* Формування механізму управління інноваційним розвитком підприємств сфери виробництва будівельних матеріалів / А.М. Стельмащук // Інноваційна економіка. – 2015. – №4 (59). – С. 61-71.

8. *Шевченко В.О.* Стан і перспективи розвитку ринку будівельних матеріалів в Україні [Електронний ресурс] / В.О. Шевченко // Ефективна економіка. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com>.

9. *Жук І.О.* Виконання будівельних робіт в Україні за 2015 рік. Державна служба статистики України. [Електронний ресурс] / І.О. Жук // Експрес-випуск. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

УДК 332.143

О.В. Черевко

*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри менеджменту та економічної безпеки,
Черкаський національний університет
ім. Богдана Хмельницького*

Ю.М. Радзіховська

*здобувач кафедри менеджменту та економічної безпеки,
Черкаський національний університет
ім. Богдана Хмельницького*

Вплив інформаційної прозорості ВНЗ на їхню економічну безпеку

Актуальність дослідження підтверджується існуванням численних рейтингових систем оцінювання ВНЗ. Відомості для аналізу стану цих закладів отримуються переважно з відкритих джерел, повнота яких має пряму залежність від інформаційної відкритості ВНЗ. Рейтингова позиція визначає конкурентоспроможність ВНЗ на ринку освітніх послуг, а остання є важливою умовою високого рівня економічної безпеки ВНЗ. Метою статті було обрано вивчення результатів моніторингу веб-сайтів вищих навчальних закладів та встановлення впливу інформаційної прозорості на їхню економічну безпеку. Дослідження полягають у візуалізації та аналітичному опрацюванні результатів двох незалежних моніторингів веб-сайтів вищих навчальних закладів, що були проведені в Україні з метою встановлення рівня їхньої інформаційної прозорості. Досліджено індикатори та показники, за якими проводиться діагностика рівня інформаційної прозорості ВНЗ. Встановлено факт суттєвої відмінності в структурі та змісті інформаційного наповнення веб-сайтів ВНЗ. Зроблено висновок про необхідність підвищення рівня інформаційної відкритості ВНЗ, зокрема через своєчасне наповнення контентом його офіційного сайту. Обґрунтовано, що офіційний сайт ВНЗ є стратегічно важливим інструментом інформаційної політики, за допомогою якого ВНЗ має змогу знаходити абітурієнтів, які відповідають вимогам університету.

Ключові слова: вищий навчальний заклад, економічна безпека, інформаційна прозорість, офіційний сайт, рейтинг.

А.В. Черевко
доктор экономических наук, профессор,
профессор кафедры менеджмента
и экономической безопасности,
Черкасский национальный университет
им. Богдана Хмельницкого

Ю.Н. Радзиховская
соискатель кафедры менеджмента
и экономической безопасности,
Черкасский национальный университет
им. Богдана Хмельницкого

Влияние информационной прозрачности ВУЗов на их экономическую безопасность

Актуальность исследования подтверждается существованием многочисленных рейтинговых систем оценки ВУЗов. Сведения для анализа состояния этих учреждений берутся преимущественно из открытых источников, полнота которых напрямую зависит от информационной открытости ВУЗов. Рейтинговая позиция определяет конкурентоспособность ВУЗа на рынке образовательных услуг, а последняя является важным условием высокого уровня экономической безопасности ВУЗа. Целью статьи выбрано изучение результатов мониторинга сайтов высших учебных заведений и установление влияния информационной прозрачности на их экономическую безопасность. Исследования заключаются в визуализации и аналитической обработке результатов двух независимых мониторингов сайтов высших учебных заведений, которые были проведены в Украине с целью установления уровня их информационной прозрачности. Исследованы индикаторы и показатели, по которым проводится диагностика уровня информационной прозрачности ВУЗов. Установлен факт существенного различия в информационном наполнении веб-сайтов ВУЗов, в частности путем своевременного наполнения контентом их официальных сайтов. Обосновано, что официальный сайт ВУЗа является стратегически важным инструментом информационной политики, с помощью которого ВУЗ имеет возможность находить абитуриентов, соответствующих требованиям университета.

Ключевые слова: высшее учебное заведение, экономическая безопасность, информационная прозрачность, официальный сайт, рейтинг.

O.V. Cherevko
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of Management and Economic Security Department
Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytsky
Y.M. Radzikhovska
External PhD Student of Management
and Economic Security Department,
Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytsky

Impact of information transparency of HEIs on their economic security

Relevance of the research is confirmed by the existence of numerous rating systems for evaluation institution of higher education and information for the analysis of institutions is

obtained mainly from public sources, the fullness of which depends on the information openness of information transparency of institution of higher education. Rating position determines the competitiveness of universities in the educational market, and the latest is essential for a high level of economic security of information transparency of institution of higher education.

The aim of article is to study the results of monitoring of websites of higher educational institutions and to determine the impact of information transparency on their economic security. Results of the study are: visualization and analytical data processing of two independent monitoring of websites of higher educational institutions that have been conducted in Ukraine in order to establish their level of information transparency; indicators and indices, which held diagnostics of information transparency of institution of higher education are studied. The fact of unequal content of universities websites even with legally prescribed data was found out. The conclusion about the need to improve information transparency of higher education in particular through the timely filling the content of its official website was grounded. It was proved that the official website of institutions of higher education is strategically important tool of information policy by which universities can find students who meet the university interests.

Keywords: *institution of higher education, economic security, information transparency, official website, ranking.*

Постановка проблеми

Рейтинг прозорості університетів є одним із багатьох механізмів забезпечення якості вищої освіти, які свідчать про готовність університетів до відкритості та інформування власних студентів і викладачів, а також широкої громадськості про власну політику через свої сайти. Відкритість інформації не є запорукою високої якості освіти, проте вона є необхідною умовою для усвідомленого вибору абітурієнтів, студентів та викладачів, що, в свою чергу, безпосередньо впливає на імідж навчальних закладів, їхній фінансовий стан, а отже, й економічну безпеку.

Доступ до інформації слугує основою для впровадження дієвих механізмів забезпечення якості освіти, що особливо стає актуальним за умов автономізації, що розпочалася у системі вищої освіти України і повинна супроводжуватися прозорістю та відкритістю інформації про діяльність університетів для викладачів, студентів, абітурієнтів та широкої громадськості.

Доступ до інформації став одним із 10 стандартів внутрішнього забезпечення якості вищої освіти (ESG), які затверджені на останній конференції міністрів освіти країн Європейського простору вищої освіти. Володіючи інформацією про навчальні програми, абітурієнти та студенти здатні зробити більш зважений вибір щодо свого майбутнього фаху. Фінансова прозорість – це запорука довіри суспільства і, що важливо для майбутнього розвитку, донорів та меценатів. Адміністративна прозорість є підвалиною для поширення інформації про права та обов'язки усіх учасників освітнього процесу, боротьби з порушенням їхніх прав, корупцією, кумівством та непотизмом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Комунікаційні властивості веб-сайту висвітлено в роботах: Л.В. Калашникової [1], А.А. Кисельової [2], А.В. Феценка [3], А.М. Шелестової [4] та інших. Кожен із цих дослідників вивчає веб-сайти як канали комунікації, але у різних аспектах. Із прийняттям нового Закону України «Про вищу освіту» та низки нормативних актів виникає необхідність вивчити сучасні вимоги до контенту офіційних веб-сайтів ВНЗ [5-6].

Національне опитування студентів, проведене у лютому 2016 року компанією GfK на замовлення CEDOS, показало, що сайти університетів були джерелом інформації під час вибору вищого навчального закладу (ВНЗ) для 56% теперішніх

студентів [7]. Цей показник має тенденцію до зростання. Нові покоління вступників будуть дедалі більше спиратись на сайти університетів, обираючи свою майбутню спеціальність та ВНЗ. У таких умовах сайт стає стратегічно важливим інструментом інформаційної політики, за допомогою якого ВНЗ має змогу знаходити абітурієнтів, які відповідають вимогам університету. Водночас згадане опитування показує, що 59% студентів відчували брак інформації під час вибору університету. У питанні множинного вибору найбільше відповідей набрала нестача інформації про перспективи працевлаштування (22%), бази та можливості практики (18%), програми міжнародних обмінів (16%) та інформації про сам зміст програм і дисциплін (15%), кваліфікацію викладачів (13%) [7].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Незважаючи на значні здобутки науковців та проведені науково-прикладні дослідження, питання впливу інформаційної прозорості ВНЗ на їхню економічну безпеку вивчене недостатньо глибоко, що й зумовило проведення дослідження.

Формулювання цілей статті

Метою статті є вивчення результатів моніторингу веб-сайтів ВНЗ та встановлення впливу інформаційної прозорості на їхню економічну безпеку.

Виклад основного матеріалу дослідження

За останній час в Україні проводилось два незалежних моніторинги веб-сайтів ВНЗ з метою встановлення рівня їхньої інформаційної прозорості. Так, **Інститут розвитку регіональної преси** оприлюднив результати моніторингу відкритості 101 веб-сайту вищих навчальних закладів (ВНЗ) України [8]. Моніторинг проведено у співпраці з Міністерством освіти і науки України з метою оцінки якості інформування іноземних громадян про умови вступу до ВНЗ України та про навчання в них. Під час моніторингу експерти перевірили, чи оприлюднено на офіційних веб-сайтах ВНЗ України відомості про: факультети, інститути та інші структурні підрозділи, які надають освітні послуги іноземним громадянам; умови прийому на навчання до ВНЗ, в тому числі іноземних громадян та осіб без громадянства; загальну інформацію про навчальний процес для іноземних студентів; інформацію про програми та курси, що викладаються іноземними мовами; інформацію про перебування іноземних громадян в Україні та іншу інформацію, необхідну для іноземних студентів, у тому числі, чи викладена ця інформація іноземними мовами.

Середній показник інформаційної відкритості веб-сайтів ВНЗ України, щодо яких проводився в 2015 році моніторинг, становить 38,97% (рис.1). Лідером рейтингу став веб-сайт Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» з коефіцієнтом 63,87%, друге місце посів Маріупольський державний університет (61,72%), третє — Одеська державна академія технічного регулювання та якості (60,82%).

Кількість веб-сайтів ВНЗ з показником відкритості понад 50% всього 13, показник відкритості від 40% до 50% мають 35 сайтів; показник відкритості менше 40% у 53 сайтів, які було досліджено. Отримані результати свідчать про суттєві відмінності в повноті, змісті та структурі інформаційного наповнення веб-сайтів вищих навчальних закладів.

Другий моніторинг було проведено **аналітичним центром CEDOS** (далі – Центр). Центр здійснив контент-аналіз інформації, оприлюдненої на офіційних сайтах університетів, їхніх факультетів та кафедр, а також відповідей на інформаційні запити, надіслані до керівників вищих навчальних закладів за 2015-2016 рр. [9-10]. Центром було обрано 6 складових (індикаторів), за якими виставлялись оцінки: адміністративна, фінансова прозорість, стратегічний план розвитку, ін-

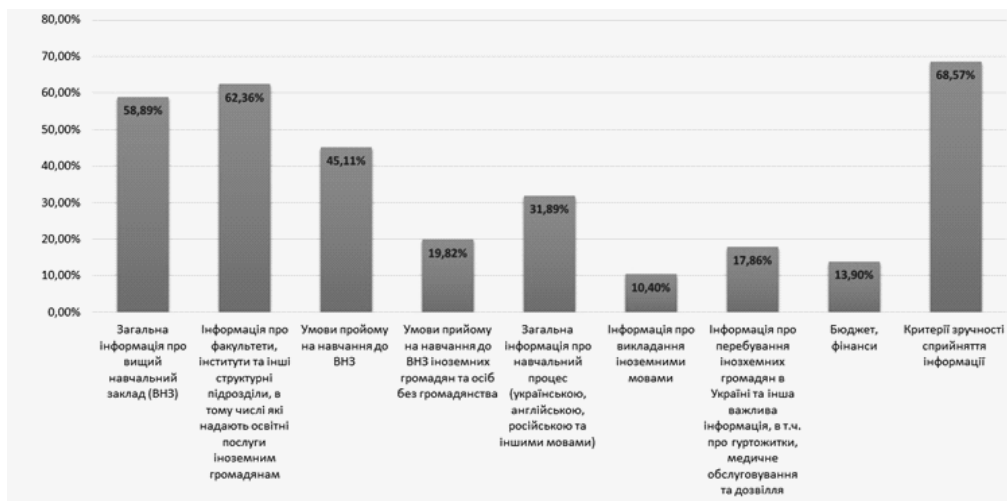

Рис. 1. Середній показник інформаційної відкритості веб-сайтів ВНЗ України, щодо яких проводився в 2015 році моніторинг

Джерело: [8]

формація про можливості працевлаштування для випускників, інформація про можливості міжнародного обміну, інформування про зміст навчання.

Дослідження охопило вусі державні та комунальні університети, академії та інститути, крім вищів силових структур, які мають специфічний режим доступу до інформації. Мова йде про 186 ВНЗ, в яких навчається 1,25 млн осіб, тобто понад 91% усіх студентів вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації за старою класифікацією (рис. 2).

За *узагальнюючим показником* даного моніторингу, лідером рейтингу став Національний університет «Києво-Могилянська академія» (72,2 бала), друге місце посів Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» (67 балів), третє – Національний університет біоресурсів і природокористування (66,8 бала).

Вивчення окремих індикаторів, що входять до загального індексу, дало можливість зробити наступні висновки. Так, індикатор «*Зміст навчання*» показує, наскільки ВНЗ використовує свою веб-сторінку для інформування про зміст власних навчальних програм, кадровий потенціал та систему оцінювання. Якщо оцінювана інформація знаходилась лише у внутрішній мережі ВНЗ (доступ через логін та пароль), то це у дослідженні не враховувалось, адже до відповідної інформації не мають доступу зацікавлені абітурієнти (рис. 3). Лідерами за результатами оцінювання даного індикатора стали: Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка (32 бали), Національний університет «Львівська політехніка» (31,8 бала) та Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини (31,4 бала). При цьому На-

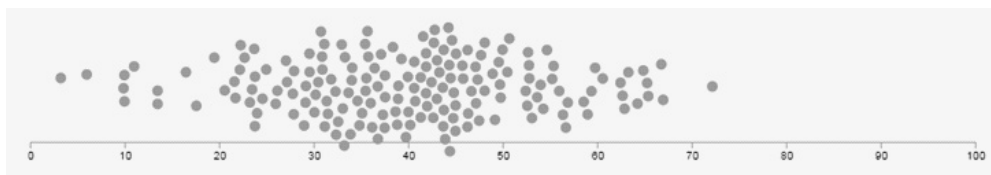

Рис. 2. Загальний індекс інформаційної прозорості сайтів ВНЗ

Джерело: [10]

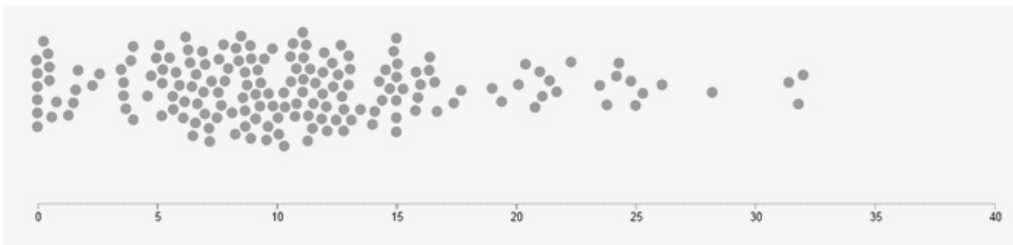

Рис. 3. Інформаційна прозорість ВНЗ за показником «Зміст навчання»

Джерело: [10]

ціональний університет «Києво-Могилянська академія» – лише на четвертому місці (28,2 бала).

На нашу думку, недооцінювання зазначеного індикатора може призвести до зменшення числа потенційних абітурієнтів, а отже і до зниження рівня економічної безпеки ВНЗ.

Індикатор «Фінансова прозорість» у першу чергу відображає, наскільки університети виконують вимоги Закону «Про вищу освіту» [5], та вимоги інших нормативних документів [6] щодо публікації своєї фінансової документації у відкритому доступі або ж надання її за запитом (рис. 4).

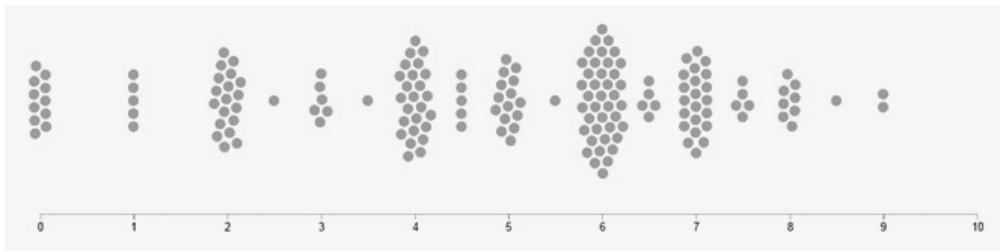

Рис. 4. Інформаційна прозорість ВНЗ за показником «Фінансова прозорість»

Джерело: [10]

Очолюють рейтинг за зазначеним індикатором Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» (9 балів), Львівський національний університет ім. Івана Франка (9 балів) та Донецький національний університет економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського (8,5 бала). На нашу думку, це свідчить про ефективне управління фінансовими коштами в зазначених університетах, що позитивно впливає на їхню економічну безпеку.

Індикатор «Адміністративна прозорість» відображає, наскільки ВНЗ виконує вимоги Закону «Про вищу освіту» щодо відкритості дисертацій, основних положень ВНЗ, інформації про його керівні органи, а також наскільки ВНЗ дотримується прозорості у своїй кадровій політиці, зокрема під час оголошення конкурсів на вакантні посади (рис. 5).

Рис. 5. Інформаційна прозорість ВНЗ за показником «Адміністративна прозорість»

Джерело: [10]

Найвищий бал (24) отримали наступні ВНЗ: Львівський інститут економіки і туризму, Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка, Кіровоградський національний технічний університет, Київський університет ім. Бориса Грінченка, Київський національний торговельно-економічний університет, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, Дніпродзержинський державний технічний університет та Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди. На нашу думку, інформаційна прозорість при прийнятті управлінських рішень у навчальній, науковій та інших сферах позитивно впливає на їхню економічну безпеку.

Індикатор «*Стратегічний план розвитку*» відображає, чи ВНЗ здійснює стратегічне планування, а також наявність компонентів у стратегії (рис. 6).

Рис. 6. Інформаційна прозорість ВНЗ за показником «Стратегічний план розвитку»

Джерело: [10]

Лідерами за результатами оцінювання даного індикатора стали ВНЗ, які отримали найвищий бал (10), а саме: Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника, Кременчуцький національний університет ім. Михайла Остроградського, Національний гірничий університет України та Одеський національний економічний університет. Вважаємо, що ознайомлення громадськості зі стратегією розвитку ВНЗ сприятиме підвищенню рівня їхньої економічної безпеки.

Індикатор «*Можливості працевлаштування*» відображає, наскільки ВНЗ готовий сприяти подальшому працевлаштуванню студентів (рис. 7).

Рис. 7. Інформаційна прозорість ВНЗ за показником «Можливості працевлаштування»

Джерело: [10]

Найвищий бал (8 балів) отримали такі ВНЗ: Одеський національний економічний університет, Харківський національний університет радіоелектроніки, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Національний університет водного господарства та природокористування, Луцький національний технічний університет, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, Українська академія банківської справи Національного банку України, Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана, Одеський національний політехнічний університет, Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С.З. Гжицького.

На наш погляд, і це підтвердило проведене дослідження, найбільшою популярністю серед студентів користуються лише ті навчальні заклади, які активно допомагають у пошуку місць практики та сприяють подальшому працевлаштуванню студентів.

Останнім індикатором став «Міжнародний обмін», за допомогою якого зрозуміло, на скільки ВНЗ сприяє академічній мобільності студентів (рис. 8).

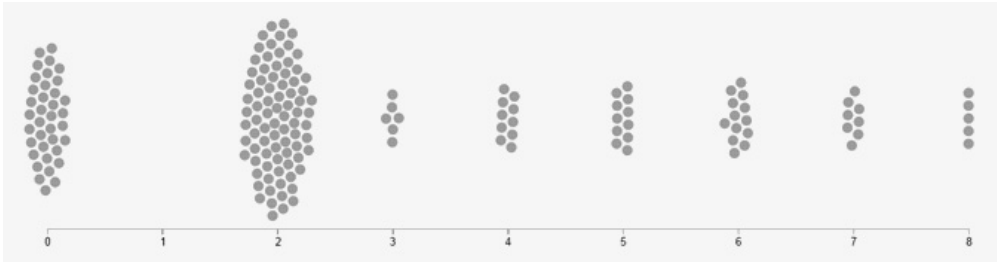

Рис. 8. Інформаційна прозорість ВНЗ за показником «Міжнародний обмін»

Джерело: [10]

На рис. 8 досить чітко можна побачити, що лише незначна кількість ВНЗ активно сприяє міжнародній мобільності своїх студентів. Максимальний бал отримали такі університети, як: Чернігівський національний технологічний університет, Національний університет «Києво-Могилянська академія», Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького, Національний авіаційний університет, Одеська національна академія зв'язку ім. О.С. Попова.

Отже, недостатній рівень міжнародної мобільності знижує загальний рейтинг ВНЗ та, враховуючи євроінтеграційні процеси, негативно відображається на їхньому стратегічному розвитку, а отже, й на їхній економічній безпеці.

Висновки

Аналіз результатів двох незалежних моніторингів веб-сайтів вищих навчальних закладів України державної форми власності, які було проведено у 2015 році, дали можливість встановити факт суттєвої відмінності між структурою та змістом інформаційного наповнення їхніх веб-сайтів. Основними показниками інформаційної прозорості в процесі здійснення моніторингів було визначено: середній показник інформаційної відкритості веб-сайтів ВНЗ України, загальний індекс інформаційної прозорості сайтів ВНЗ, інформаційна прозорість ВНЗ за показником «Зміст навчання», інформаційна прозорість ВНЗ за показником «Фінансова прозорість», інформаційна прозорість ВНЗ за показником «Адміністративна прозорість», інформаційна прозорість ВНЗ за показником «Стратегічний план розвитку», інформаційна прозорість ВНЗ за показником «Можливості працевлаштування» інформаційна прозорість ВНЗ за показником «Міжнародний обмін». Аналіз результатів моніторингу за вищенаведеними показниками свідчить про необхідність підвищення рівня інформаційної відкритості ВНЗ, зокрема через розширення інформації щодо внутрішньої системи забезпечення якості ВНЗ та своєчасне наповнення контентом його офіційного сайту. Встановлено, що інформаційна прозорість вищих навчальних закладів безпосередньо впливає на їхню економічну безпеку. Однак для встановлення характеру такого впливу необхідно, з одного боку, розширити перелік показників-індикаторів оцінки інформаційної прозорості ВНЗ, а з іншого, пов'язати їх із рівнем його економічної безпеки.

Однак у подальших дослідженнях слід також врахувати наступне. Обидва з проведених моніторингів не враховували веб-сайти приватних навчальних закладів, що не може повною мірою відображати загальну ситуацію щодо всіх ВНЗ

України. Дослідження враховували більшість критеріїв для визначення інформаційної прозорості ВНЗ, передбачені законом України «Про вищу освіту» та нормативних документів МОН, але не враховували європейські стандарти. Жодне з проведених досліджень не врахувало складність чи легкість у пошуку зазначеної інформації на веб-сайтах ВНЗ, а лише їх наявність, що не може повною мірою свідчити про інформаційну прозорість, оскільки архітектура сайтів деяких ВНЗ є досить складною для пошуку потрібної інформації. Визначені недоліки у результатах проведених досліджень викликають необхідність у проведенні моніторингу веб-сайтів ВНЗ, який би враховував процес пошуку зазначеної інформації.

Література

1. *Калашникова Л.В.* Інтернет-сайти вищих навчальних закладів як інноваційні канали комунікацій в умовах формування інформаційного суспільства України : дис. канд. соціол. наук / Л.В. Калашникова. – Харків, 2005. – 175 с.
2. *Кисельова А.А.* Архівні ресурси України в глобальній інформаційній мережі: види, доступ, перспективи : автореф. дис. канд. іст. наук : спец. 07.00.10 «Документознавство, архівознавство» / А.А. Кисельова; Держ. ком. арх. України, Укр. НДІ арх. справи та документознавства. – К., 2005. – 19 с.
3. *Фещенко А.В.* Веб-сайт університета в сучасному інформаційно-комунікаційному просторі [Електрон. ресурс] / А.В. Фещенко. – Режим доступу : <http://ido.tsu.ru/files/pub2010/Feshenko.pdf>
4. *Шелестова А.М.* Веб-сайт ВНЗ як комунікаційне середовище функціонування електронної навчальної документації / А.М. Шелестова // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – № 4. – 2011. – С. 47-53.
5. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII в редакції від 05.01.2017 р.: [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
6. Деякі питання оприлюднення інформації про діяльність вищих навчальних закладів: [Електронний ресурс] – Режим доступу : Наказ МОН № 166 від 19.02.15 року http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/46683/
7. Соціально-економічний портрет студентів: результати опитування : GfK Ukraine – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.gfk.com/uk-ua/rishennja/news/sotsialno-ekonomichniy-portret-studentiv-rezultaty-opytuvannia/>
8. Рейтинг інформаційної відкритості сайтів вищих навчальних закладів України : Інститут розвитку регіональної преси. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://irrp.org.ua/rezultaty-monitoringu-vidkrytosti>.
9. Моніторинг прозорості національних ВНЗ 2015 [Електронний ресурс] // CEDOS – аналітичний центр. – Режим доступу : <http://cedos.org.ua/uk/ranking-15>.
10. Моніторинг прозорості національних ВНЗ 2016 [Електронний ресурс] // CEDOS – аналітичний центр. – Режим доступу : <http://cedos.org.ua/uk/ranking-16>.

Менеджмент і маркетинг

УДК 338.242.4

Є.А. Бобров
доктор економічних наук,
Університет економіки та права «КРОК»

Аналіз проблемних питань і перспектив стратегічного планування та управління в енергетиці

Проблемам стратегічного планування та управління присвячені наукові дослідження багатьох учених. Незважаючи на численні підходи, розробка проблем у сфері стратегічного планування та управління, зокрема в енергетиці, повинна постійно тривати, оскільки динаміка життєвих процесів вимагає реагування на зміни та безперервного вдосконалення. Наявність цієї проблеми зумовлює мету даного дослідження.

Ключові слова: енергетична стратегія, стратегічне планування, стратегічне управління.

Е.А. Бобров
доктор экономических наук,
Университет экономики и права «КРОК»

Анализ проблемных вопросов и перспектив стратегического планирования и управления в энергетике

Проблемам стратегического планирования и управления посвящены научные исследования многих ученых. Несмотря на многочисленные подходы, разработка проблем в сфере стратегического планирования и управления, в частности в энергетике, должна вестись постоянно, поскольку динамика жизненных процессов требует реагирования на изменения и непрерывного совершенствования. Наличие этой проблемы определяет цель данного исследования.

Ключевые слова: энергетическая стратегия, стратегическое планирование, стратегическое управление.

Y.A. Bobrov
Department of Finance, Accounting and Auditing
Assoc. Prof., Dr. Econ.
«KROK» University

Analysis of problematic issues and prospects of strategic planning and management in the energy sector

The scientific researches of many scientists are devoted to the problems of the strategic planning and management. Despite many approaches, the development of problems in the

field of strategic planning and management, particularly in the energy sector, must always continue, since the dynamics of life processes require respond on changes and continuous improvements. This problem substantiates the purpose of this research.

Key words: *energy strategy, strategic planning, strategic management.*

Постановка проблеми

З часу затвердження Енергетичної стратегії України на період до 2030 року (перша редакція 2006 року та оновлена редакція 2013 року) [1] переважна більшість питань, які передбачалося вирішити, не розв'язані. Варіант Енергетичної стратегії 2006 року передбачав значний розвиток атомної енергетики, а у варіанті 2013 року акценти змістилися до теплової енергетики та відновлювальних джерел енергії (вітрова та сонячна енергетика). Разом із посиленням негативного впливу низки чинників внутрішнього та зовнішнього походження окремі проблеми, і серед них проблема забезпечення стратегічного планування та управління на державному рівні та рівні державних підприємств, набули ще більшого загострення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемам стратегічного планування та управління присвячені роботи іноземних та вітчизняних науковців. Серед останніх слід відзначити О. Суходолу [2], Р. Подольця, О. Дячука [3], Н. Касьянову [4].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Слід констатувати, що за останні роки у вітчизняній науковій літературі майже не зустрічаються спроби дослідити питання основних показників, що закладені в Енергетичну стратегію, розв'язання проблемних питань та перспектив стратегічного планування та управління в енергетичній галузі.

Формулювання цілей статті

Метою даної статті є дослідження проблемних питань та перспектив стратегічного планування та управління в енергетиці.

Виклад основного матеріалу дослідження

Найважливішим фактором забезпечення конкурентоспроможності економіки, і зокрема енергетики, в сучасних умовах є наявність ефективно функціонуючої системи стратегічного планування та управління, яка дозволяє:

- формувати довгострокові пріоритети діяльності держави в галузі соціально-економічного розвитку, що надають можливість приватним компаніям знизити ризики, в тому числі при прийнятті довгострокових інвестиційних рішень;
- розгортати довгострокові рішення (з терміном реалізації 7 і більше років) в комплекс середньо- і короткострокових завдань, узгоджених між собою;
- збалансовувати плановані дії, що вимагають значних організаційних і ресурсних витрат (проекти в енергетиці, транспорті, демографії, національної безпеки, у сфері розвитку людського потенціалу);
- ув'язувати прийняті в процесі державного стратегічного управління рішення з бюджетними обмеженнями, обумовленими як на середньострокову, так і довгострокову перспективу;
- відстежувати реалізацію прийнятих рішень.

Ефективне функціонування системи стратегічного планування та управління особливо актуальне в період економічної кризи. Формування системи державного стратегічного планування та управління дає змогу змінити підхід

до середньострокового прогнозування, пов'язати його з прогнозуванням довгострокових тенденцій розвитку, забезпечити координацію розробки, реалізації довгострокових стратегій і програм розвитку України в цілому, а також окремих регіонів і секторів економіки, їхнє взаємне узгодження за цілями, термінами і заходами. Крім того, дана система передбачає розвиток механізмів «управління за результатами», що забезпечують чіткий взаємозв'язок між результатами діяльності органів державної влади та бюджетними коштами, виділеними на їх досягнення.

Питання щодо визначення стратегічного напрямку розвитку української енергетичної галузі назріли вже давно. Сучасні виклики, що постають перед енергетичною галуззю, показують, що рішення про її подальший розвиток повинні прийматися не на основі термінової необхідності усунення критичних ситуацій, що виникають, а ґрунтуючись на всебічно виважених положеннях державної програми на довгострокову перспективу.

На сьогодні в Україні формально залишається чинною Енергетична стратегія України на період до 2030 року, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 № 1071-р [1].

Але зміни, які відбулися після 2013 року в соціально-економічній та політичній ситуації в державі, вимагають перегляду та актуалізації Енергетичної стратегії.

Спроби такої актуалізації здійснювалися протягом 2014–2016 років:

1) На замовлення Міністерства енергетики та вугільної промисловості України Національним інститутом стратегічних досліджень у січні 2015 року було розроблено проект «Енергетичної стратегії України на період до 2035 року» [5].

2) Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова у березні 2015 року надав на розгляд Кабінету Міністрів України альтернативний проект «Нової енергетичної стратегії України до 2020 року: безпека, енергоефективність, конкуренція» [6].

3) Згідно з дорученням Кабінету Міністрів України ці проекти було перероблено в об'єднаний варіант проекту «Нової енергетичної стратегії України: безпека, енергоефективність, конкуренція» та у серпні 2015 року оприлюднено на офіційному сайті Міністерства енергетики та вугільної промисловості України для громадського обговорення.

З аналізу даних документів можна зробити висновок, що станом на сьогодні в Україні не існує коректних прогнозних моделей енергетичного балансу за складних умов економічної трансформації, політичної турбулентності та воєнних дій. Прийняття даних варіантів стратегій (або навіть поєднаного варіанту) не забезпечить достатньою мірою коректний прогноз розвитку вітчизняної енергетики на довгостроковий період. Тому Міністерство енергетики та вугільної промисловості України прийняло рішення розробити модель такого розвитку і лише на її основі в подальшому розробляти та затверджувати відповідну стратегію. У лютому 2016 року Міністерством енергетики та вугільної промисловості України було підготовлено проект Концепції Енергетичної стратегії України на період до 2035 року [7].

У Політичній пропозиції щодо схвалення Концепції Енергетичної стратегії України на період до 2035 року було запропоновано такі етапи розроблення Енергетичної стратегії України до 2035 року:

1. Схвалення проекту Концепції – до 1 квітня 2016 року;
2. Розроблення Стратегії до 2035 року – до 1 липня 2016 року;
3. Схвалення Стратегії до 2035 року – до 30 вересня 2016 року.

На сьогодні ця Концепція Кабінетом Міністрів України не схвалена.

Зважаючи на це, як і раніше, нагальним є питання докорінного змінювання енергетичної політики, а саме – створювати повноцінну систему стратегічного планування розвитку енергетичної галузі в цілому та енергетичної безпеки зокрема з наступним жорстким контролем за їх виконанням, проводити незалежну від змін урядів політику. Виходячи з існуючого світового та вітчизняного досвіду, слід зазначити, що найкращим способом управління енергетичною безпекою країни є монополізація енергетичної галузі з боку держави, за виключенням відновлюваної енергетики, розвиток якої необхідно стимулювати виключно для забезпечення локальних потреб в енергії та паливі.

Прийнята у 2006 році Енергетична стратегія України на період до 2030 року від початку була позбавлена дієвих механізмів виконання визначених у ній завдань. Зокрема, фактично нічого не було зроблено ні для освоєння власних нових родовищ вуглеводнів і створення потужностей з фабрикації ядерного палива, ні для диверсифікації джерел і маршрутів їх постачання. Як результат, вугілля добувають у нелегальних шахтах, а перспективні поклади нафти і газу держава не використовує – для видобутку їх немає необхідних технологій і фінансових ресурсів, внутрішні потреби за рахунок власного видобутку нафти задовольняються на 25%, загального обсягу споживання газу – до 30%, а тому залежність від імпорту російської нафти – на 65%, газу – на 70%; ядерного палива – на 100%.

Українська енергетична політика залишається фрагментованою, кон'юнктурною, залежною від змін владних команд і наближених до них фінансово-промислових груп та окремих осіб.

В майбутньому Україна зіткнеться з браком потужностей з виробництва електроенергії, оскільки попит на неї зростає в середньому на 2% за рік (наразі, починаючи з 2013 року, спостерігається падіння на 10% щорічно), а потужності з її виробництва, як теплові, так і ядерні, швидко застарівають. Зберегти ці потужності можна буде тільки в тому разі, якщо в галузь найближчими роками надійдуть значні інвестиції.

Коротко окресливши стан та поточні перспективи у сфері макроекономічного планування та управління в енергетичній галузі, не можна оминати увагою питання стратегічного планування та управління на державних підприємствах енергетичного сектора, оскільки в даному секторі економіки вага державного сектора становить 47,9%.

Починаючи з 2013 року, відповідно до наказу Міністерства енергетики та вугільної промисловості запроваджено уніфікований порядок розроблення, затвердження стратегічних планів розвитку державних підприємств, установ, організацій та об'єднань, що належать до сфери управління Міненерговугілля України, та господарських товариств, щодо яких Міненерговугілля України здійснює управління корпоративними правами держави, та контролю за виконанням цих планів [8]. Наказ було розроблено та затверджено відповідно до статті 5-1 Закону України «Про управління об'єктами державної власності», наказу Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій з питань методологічного забезпечення складання середньо- та довгострокових стратегічних планів розвитку державних підприємств, державних акціонерних товариств та господарських структур» [9], [10].

В широкому розумінні стратегія конкретного підприємства є картою, яка допомагає йому зрозуміти, в якому напрямі воно рухається. Стратегія сприяє фоку-

суванню на досягненні поставлених цілей та дає підстави досягати таких цілей швидше та ефективніше.

Стратегії підприємств, зокрема державного сектора, призначені для забезпечення ефективного управління цими підприємствами і слугують інструментом зв'язку між Урядом, Міністерством, що реалізує права власника, правліннями підприємств державного сектору, їхніми наглядовими радами (якщо вони сформовані) та Головами. Також стратегічний план є інструментом оцінки ефективності роботи керівництва.

З метою ефективного та зручного використання у процесі управління, стратегічний план повинен бути чітким, конкретним, відповідати ситуації у державі та у бізнес-середовищі, а всі зацікавлені сторони, пов'язані з управлінням підприємством державного сектора, – власник підприємства (держава), члени правління, менеджери а також, якщо це можливо, всі інші співробітники, знали, розуміли і підтримували загальну стратегію підприємства. Кожна група користувачів стратегії підприємства використовує її у свій спосіб та отримує від неї свої вигоди. Для власника стратегія надає загальну інформацію про підприємство та служить гарантією того, що подальша діяльність підприємства відповідатиме його очікуванням і поставленим цілям, а також іншим вимогам.

Розробка стратегії є комплексним процесом довгострокового планування, який допомагає підприємствам встановлювати цілі своєї діяльності, стратегічні напрями, задачі та інструменти забезпечення їх реалізації. Розробка довгострокової стратегії дозволяє підприємствам систематично оцінювати поточний стан і майбутні перспективи, а також відповідати на такі важливі питання:

- Яка довгострокова ціль підприємства та галузі?
- Які потенційні майбутні сценарії діяльності підприємства та пов'язані з ними можливості і загрози?
- У який спосіб підприємство намагається досягти поставлених цілей?
- Які показники використовує підприємство для контролю та оцінки діяльності?
- Яку цінність створює це підприємство?

Стратегічне планування є безперервним процесом, що складається з чотирьох основних етапів: планування (включаючи розробку стратегії), реалізація, оцінка результатів і наслідків (аналіз причин досягнення чи недосягнення результатів) та уточнення стратегії з метою підтримки її актуальності.

Останнім часом на виконання Розпорядження Кабінету Міністрів «Про схвалення Стратегії підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки» [11] на державних підприємствах, зокрема енергетичного сектора, почали розроблятися стратегії розвитку підприємств з використанням сучасних міжнародних методів та підходів.

Перспективи подальших розвідок

Стратегічне планування та управління в енергетичному секторі вже давно перетворилися на інструмент лобювання інтересів окремих фінансово-промислових груп для обґрунтування необхідності фінансування тих чи інших проектів через державні програми. Фактично Енергетична стратегія втрачала свою цінність через нехтування документом як таким, а також не відповідністю соціально-економічним потребам української держави та суспільства.

Лише відновлення ефективного формування системи державного стратегічного планування та управління в енергетиці дасть змогу змінити підхід до середньострокового прогнозування, пов'язавши його з прогнозуванням довгострокових тенденцій розвитку, забезпечити координацію розробки, реалізації довго-

строкових стратегій і програм розвитку економіки, їхнє взаємне узгодження за цілями, термінами і заходами. Крім того, дана система має передбачати розвиток механізмів «управління за результатами», що забезпечують чіткий взаємозв'язок між результатами діяльності органів державної влади та бюджетними коштами, виділеними на їх досягнення. Отже, наявність ефективно функціонуючої системи стратегічного планування та управління на макро- та мікрорівнях сприятиме рухові в напрямі забезпечення конкурентоспроможності української енергетики в сучасних умовах.

Література

1. Розпорядження КМУ «Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2030 року» №1071-р від 24.07.2013 р. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1071-2013-%D1%80> – Назва з екрана.
2. *Суходоля О.М.* Стратегічне управління в енергетичній сфері: проблеми та пріоритети вдосконалення / О.М. Суходоля // Стратегічні пріоритети. – №1 (34). – 2015. – С.104-112.
3. Стратегічне планування у паливно-енергетичному комплексі на базі моделі «TIMES-Україна»: наук. доп. / Р.З. Подолець, О.А. Дячук; НАН України; Ін-т екон. та прогноз. – К., 2011. – 150 с.
4. *Касьянова Н.В.* Стратегічне управління розвитком підприємств ПЕК / Н.В. Касьянова // 36. наук. пр. ДонДУУ «Розвиток економічних методів управління національною економікою та економікою підприємства», серія «Економіка», – Т. XIV, вип. 259. – 2013.
5. Енергетична стратегія України на період до 2035 року // Веб-сайт Інституту стратегічних досліджень [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/2014_nauk_an_rozrobku/Energy%20Strategy%202035.pdf – Назва з екрана.
6. Нова енергетична стратегія України до 2020 року: безпека, енергоефективність, конкуренція // Веб-сайт Центру ім. Разумкова [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://www.razumkov.org.ua/upload/Draft%20Strategy_00%20\(7\).pdf](http://www.razumkov.org.ua/upload/Draft%20Strategy_00%20(7).pdf) – Назва з екрана.
7. Проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення концепції Енергетичної стратегії України на період до 2035 року» // Веб-сайт Міністерства енергетики та вугільної промисловості України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article?art_id=245068707 – Назва з екрана.
8. Наказ Міністерства енергетики та вугільної промисловості «Про порядок розроблення, затвердження стратегічних планів розвитку державних підприємств, установ, організацій та об'єднань, що належать до сфери управління Міненерговугілля України, та господарських товариств, щодо яких Міненерговугілля України здійснює управління корпоративними правами держави, та контролю за їх виконанням» від 24.12.2013 №1002 // Веб-сайт Міністерства енергетики та вугільної промисловості України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/doccatalog/document?id=258619> – Назва з екрана.
9. Закон України «Про управління об'єктами державної власності» №185-V від 21.09.2006 р. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/185-16> – Назва з екрана.
10. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій з питань методологічного забезпечення складання середньо- та довгострокових стратегічних планів розвитку державних підприємств, державних акціонерних товариств та господарських структур» від 14.08.2013 №971 // Офіційний веб-сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://meold.kmu.gov.ua/minec/control/uk/publish/printable_article?art_id=218665 – Назва з екрана.
11. Розпорядження Кабінету Міністрів «Про схвалення Стратегії підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки» від 27.05.2015 №662-р // Офіційний веб-сайт Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248295032> – Назва з екрана.

УДК: 65.012.8

О.О. Наумова
кандидат економічних наук,
доцент кафедри маркетингу та поведінкової економіки,
Університет економіки та права «КРОК»

С.В. Горобець
магістр з маркетингу,
Університет економіки та права «КРОК»

Поняття та значення інформації у маркетинговій діяльності підприємства

У статті проаналізовано сутність поняття маркетингової інформації. Наведено вимоги, які висувають до маркетингової інформації на підприємстві. Узагальнено найбільш типові помилки підприємства на етапі збору маркетингової інформації. Визначено роль маркетингової інформації у системі управління підприємством та в системі підтримки стратегічних рішень.

Ключові слова: маркетингова інформація, маркетингова інформаційна система, збір інформації.

Е.А. Наумова
кандидат экономических наук,
доцент кафедры маркетинга и поведенческой экономики,
Университет экономики и права «КРОК»

С.В. Горобець
магистр маркетинга,
Университет экономики и права «КРОК»

Понятие и значение информации в маркетинговой деятельности предприятия

В статье проанализирована сущность понятия маркетинговой информации. Приведены требования, предъявляемые к маркетинговой информации предприятия. Обобщены наиболее типовые ошибки предприятия на этапе сбора маркетинговой информации. Определена роль маркетинговой информации в системе управления предприятием и в системе поддержки стратегических решений.

Ключевые слова: маркетинговая информация, маркетинговая информационная система, сбор информации.

O.O. Naumova
Ph.D. in Economics, Associate Professor of Marketing
and Economic Behaviour Department,
«KROK» University

S.V. Gorobets
Masters Degree Student in Marketing,
«KROK» University

Concepts and significance of information in the enterprise marketing activities

In the article the concept of marketing information is analyzed. The requirements to mar-

keting information in the enterprise are given. The most common enterprises mistakes at the stage of collecting of marketing information are summarized. The role of marketing information in the system of enterprise management and in the system of strategic decisions support are defined.

Key words: *marketing information, marketing information system, information gathering.*

Постановка проблеми

Динамічно зростаючий потік інтернет-інформації сприяє миттєвому збору, аналізу та оцінці необхідних для підприємства даних, що розміщені на сторінках найпопулярніших соціальних мереж – Twitter, Facebook та Instagram, з однієї сторони, та миттєвому поширенню потрібної інформації підприємством через інформаційні онлайн-платформи, з іншої.

Ефективна адаптація підприємств до вимог ринку та кінцевих споживачів залежить від якості та достовірності зібраної маркетингової інформації. Забезпечення підприємствами збору такої інформації зумовлюється передусім необхідністю зниження ризиків діяльності, адже будь-який керівник підприємства бажає гармонізувати процес реалізації своїх управлінських рішень, враховуючи їхню корисність для споживачів та підприємства в цілому. Водночас головне завдання маркетолога або маркетингового відділу підприємства полягає у забезпеченні персоналу підприємства необхідною достовірною маркетинговою інформацією. Роль маркетингової інформації полягає в тому, що володіючи інформацією про ринкову кон'юнктуру, підприємство завжди має переваги над конкурентами в прийнятті ефективного управлінського рішення. Тому завдяки маркетинговій інформації підприємство здатне комплексно планувати діяльність, беручи до уваги ринкові вимоги, і безпомилково аналізувати поточну ситуацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дану проблематику досліджували науковці Геселева Н.В. [1], Гончаренко М.В. [2], Дашевська Н.С [3]., Дейнега І.О. [4], Дейнега О.В. [4], Євсейцева О.С. [1], Ларькіна М.І. [1], Оксентюк Б. [4], Панухник Я.Г. [5], Педько І.А. [6], Пудовкіна О.Е. [7], Рябова З.В. [8], Самоніс В. [11], Старостіна А. [11], Фроленко О. [4], Шамян Л.С. [9], Яценко О.В. [10] та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Глобальний ринок товарів і технологій демонструє динамічний розвиток не одне десятиліття поспіль, привертаючи увагу науковців та підприємств своїм потенціалом та збільшенням чисельності споживачів як самих товарів, так і технологічних виробництв. Саме тому перед підприємством постають нові виклики в оперативному моніторингу макро- та мікросередовища та швидкій обробці маркетингової інформації.

Формулювання цілей статті

Мета статті полягає у розкритті сутності поняття та визначення ролі інформації у системі маркетингу підприємства.

Виклад основного матеріалу

У процесі дослідження, планування, реалізації та контролю за маркетинговими заходами особливу увагу доцільно приділяти інформації. Інформація – це не тільки основа для прийняття управлінського рішення, а й значною мірою нематеріальний актив підприємства. Конкуренти в змозі скопіювати продукцію або послуги, однак скопіювати інформацію значно складніше. За допомогою маркетингової інформації можна з'ясувати ставлення споживачів до продукції або

послуги, стежити за змінами і динамікою на ринку, посилювати результативність діяльності підприємства, а також аналізувати наслідки обраної стратегії.

Маркетингова інформація являє собою знання, відомості, дані про певний об'єкт, подію, процес або явище, що необхідні для підготовки та прийняття маркетингових рішень. Як і будь-який продукт, така інформація має споживачів, які її потребують, і тому їй притаманні певні споживчі властивості, а також інформація має і своїх власників або виробників. З точки зору споживача, якість використовуваної інформації дає можливість отримувати додатковий економічний або моральний ефект, а з точки зору власника – збереження у таємниці комерційно важливої інформації дає змогу успішно конкурувати на ринку виробництва та збуту товарів [4, с. 2].

Маркетингова інформація – це інформація, що характеризує стан маркетингового середовища [8, с. 111].

Узагальнюючи трактування поняття маркетингової інформації, можна дійти висновку, що під маркетинговою інформацією слід розуміти сукупність даних стосовно маркетингового оточення підприємства, які використовують у процесі прийняття управлінських рішень для зростання рівня конкурентоздатності підприємства.

Виокремимо тенденції, які помітно вплинули на підходи до управління маркетинговою інформацією компаніями: скорочення життєвого циклу інформації; динамічний приріст інформації у великих обсягах; переважання у структурі торгівлі компаній онлайн замовлень та продажів; розвиток комунікаційних інструментів компаній в соціальних мережах; розвиток транспортної інфраструктури, туристичного бізнесу, які швидко змінюють смаки споживачів.

До маркетингової інформації висувають такі вимоги [11, с. 142]:

1) актуальність: представлення реальних відомостей про факти та події в потрібний момент часу;

2) достовірність: адекватність відомостей реальним подіям;

3) релевантність: отримання інформації у відповідності з поставленими завданнями;

4) повнота: максимальне використання показників об'єкта дослідження;

5) цілеспрямованість: відповідність інформації цілям дослідження.

Слід наголосити, що недотримання вище вказаних вимог на етапі збору інформації спроможне завдати істотної шкоди діяльності підприємства, зокрема погіршити власну репутацію, невірно побудувати профіль споживача, сформувати хибне уявлення про рівень загрози з боку конкурентів тощо.

Найбільш типовими помилками на етапі збору маркетингової інформації є наступні:

1) використання застарілої інформації, наслідком чого є прийняття рішень, які не відповідають реальній ситуації на ринках і на підприємстві;

2) неповнота інформаційного масиву, що позначається на реалізації маркетингових заходів;

3) відсутність відображення зворотного зв'язку між тими, хто ухвалює рішення, та об'єктом управління, оскільки в цьому випадку втрачається можливість оперативного коригування маркетингових процесів [3, с. 62].

Особливістю маркетингової інформації є те, що за її відсутності унеможливується здійснення ефективної маркетингової діяльності підприємством на всіх етапах життєвого циклу товару: від дослідження нового ринку та створення нового товару до елімінації товару, що або морально застарів, або має падіння попиту.

Маркетингова інформація є найважливішою конкурентною перевагою на ринку та основою в процесі розробки та ухвалення аргументованих управлінських рішень, а потреба в її систематичному одержанні є очевидна, проте недостатня. Водночас важливе значення посідають засоби організації системи маркетингової інформації.

Процес забезпечення підприємства маркетинговою інформацією проходить певні етапи її збору та обробки, які є типовими.

До основних етапів збору та опрацювання маркетингової інформації на підприємстві відносять:

1) пошук та збір маркетингових даних – на цьому етапі здійснюється комплексний процес пошуку, збору та опрацювання інформаційних даних як внутрішнього, так і зовнішнього середовища на основі розподілу організаційно-функціональних обов’язків між персоналом підприємства;

2) оцінювання якості та опрацювання маркетингових інформаційних потоків – здійснюється системне оцінювання отриманих інформаційних даних на основі таких показників, як: достовірність, повнота, точність, ефективність тощо, після чого відбирається найякісніша маркетингова інформація;

3) оцінювання достатності маркетингової інформації – здійснюється оцінювання достатності отриманої маркетингової інформації з урахуванням визначених критеріїв, показників, параметрів, обмежень [6, с. 200].

На даний час найбільшого поширення набули такі вектори збирання маркетингової інформації на підприємстві, як маркетингові дослідження, конкурентна розвідка, бенчмаркінг.

Таблиця

Характеристика основних векторів збору маркетингової інформації

Вид збору	Маркетингові дослідження	Конкурентна розвідка	Бенчмаркінг
Об’єкти (носії)	макро- та мікросередовище підприємства	конкурентне середовище та конкуренти (юридичні – підприємства та фізичні особи – ключові особи підприємства)	організація виробництва та сервісного обслуговування; бізнес-процеси; технічні та економічні характеристики продуктів; імідж
Джерела	загальнодоступні, відкриті (ЗМІ, Інтернет, виставки, конференції тощо); результати проведення МД; власна документація підприємства тощо	ЗМІ, Інтернет; комерційна тасмниця; конференційна інформація; працівники підприємства та його ділові партнери тощо	підрозділи підприємства, клієнти (споживачі), клієнти підприємств-конкурентів, конкуренти, ділові партнери
Основні завдання, що вирішуються	проекування і оцінювання маркетингових заходів, ринкового потенціалу; дослідження діяльності конкурентів, потреб споживачів тощо	розробка прогнозів, що стосуються динаміки конкурентної боротьби, які можна було б використати для формування конкурентних переваг	вивчення передового досвіду та використання його у власній діяльності з метою підвищення ефективності останньої

Джерело: складено авторами на основі [4]

Підприємству для утримання конкурентних позицій на ринку слід приділяти достатньо уваги і аналізу поведінки споживачів, прогнозуванню трендів зміни їхньої поведінки (зокрема смаків, вподобань, цінностей, вірувань) у довгостро-

ковій перспективі. Дедалі більшої популярності серед джерел маркетингової інформації про поведінку споживачів набирають соціальні мережі. Для збору та обробки такої маркетингової інформації використовують інструменти аналітики та оптимізації роботи в соціальних мережах, наприклад: Jaga Jam, Conversation Scope, Postling.

З метою підвищення ефективності обробки зібраної інформації доцільно здійснювати її втримування в рамках маркетингової інформаційної системи. Роль маркетингової інформаційної системи (МІС) полягає в ретельному вивченні інформаційних потреб, розробці, що відповідає цим потребам, інформаційної системи. У загальному вигляді структура МІС зображена на рис. 1. Як видно з нього, моніторинг макромаркетингового середовища входить в обов'язки менеджменту з маркетингу [2, с. 6].

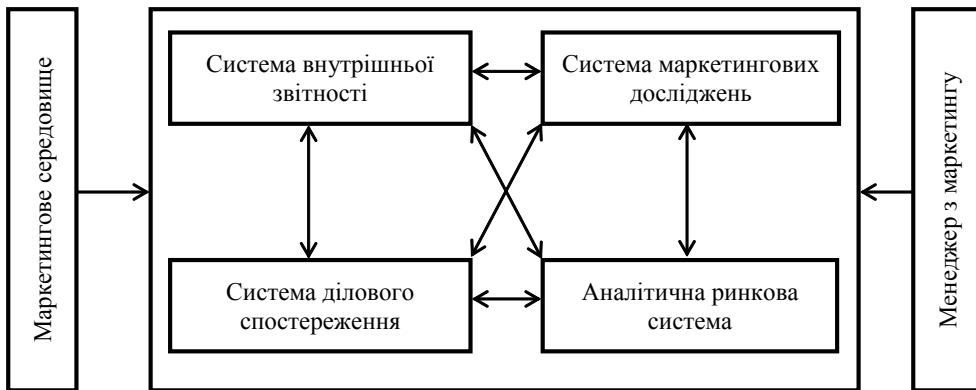

Рис. 1. Структура маркетингової інформаційної системи

Джерело: складено авторами на основі [2]

Суттєвим фактором успішного функціонування МІС є повнота джерел інформації, яка використовується в системі. За первинною класифікаційною ознакою усі джерела інформації по відношенню до підприємства можуть бути поділені на внутрішні та зовнішні (рис. 2). До складу зовнішніх джерел відносять наступні:

1. Публікації у відкритих джерелах. До таких відносяться друковані та електронні засоби масової інформації, офіційні довідники, наукові, публіцистичні, рекламні та інші видання.

2. Інформація, що отримується на комерційній основі. Джерелами такої інформації є органи державної влади (зокрема органи статистики) та спеціалізовані підприємства. Така інформацію не є загальнодоступною, отже має окрему цінність для кожного конкретного підприємства.

3. Інформація інтегрованого каналу просування продукту. Іншими словами, це інформація від підприємств, яка надається відповідно до укладених домовленостей (усних чи письмових).

4. Спеціалізовані дослідження. В даному випадку йдеться про власні дослідження підприємства у вигляді моніторингів, опитувань тощо. Певною мірою це джерело інформації може вважатись внутрішнім, оскільки для її отримання не долучаються сторонні спеціалісти [12, с. 80].

Цінність маркетингової інформації полягає в тому, що завдяки їй формуються передумови для визначення стратегії, ухвалення потрібних та виважених рішень, забезпечується визначення змін у довкіллі, що зумовлює врахування їх у роботі. Першочергова цінність такої інформації – це визначення конкурентних переваг та оптимізація ризиків підприємницької діяльності. А це, своєю чергою, сприяє

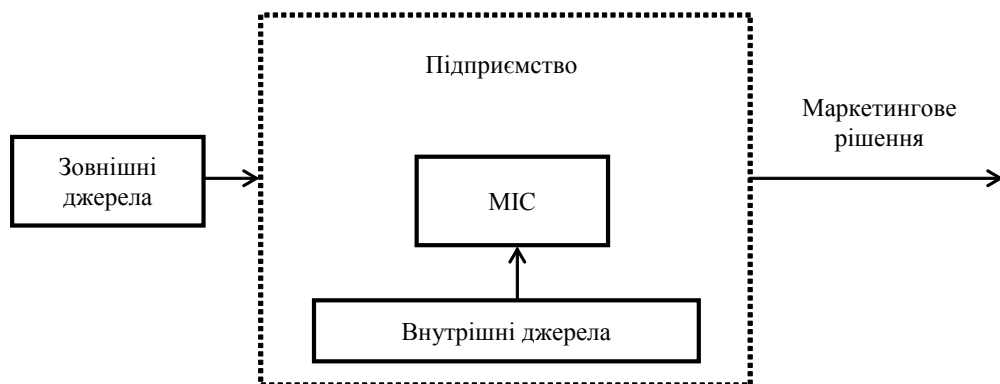

Рис. 2. Структура інформації для маркетингової інформаційної системи

Джерело: складено авторами на основі [12]

створенню та підтриманню позитивної репутації, ринкового визнання, зростанню продуктивності та рівня якості виробленої продукції.

Маркетингову інформацію доцільно вважати цінною, якщо вона здатна забезпечити користувачеві досягнення поставленої мети. Наявність цінної маркетингової інформації забезпечує оперативність прийняття управлінських рішень, скорочує вплив ринкової невизначеності, знижує ризики діяльності підприємства [8, с. 115].

В системі управління підприємством маркетингова інформація займає особливе важливе місце, оскільки від її характеристик залежать правильність і цінність прийнятих управлінських рішень. На кожному етапі управлінського процесу визначається необхідна маркетингова інформація, яка сприятиме досягненню поставлених цілей. Крім того, важливим моментом є зворотний зв'язок, що дозволяє передати реакцію об'єкта управління на здійснюваний вплив. Зворотний зв'язок дає можливість коригувати поставлені цілі і трансформувати завдання управління [10, с. 316].

Маркетингова інформація посідає основне місце в системі підтримки стратегічних рішень. Така система рішень призначена для об'єднання ринкової інформації з різноманітних джерел у базу даних, з якими особи, які розробляють рішення, можуть легко взаємодіяти, швидко виявляти проблеми і знаходити відповіді на аналітичні запитання [6, с. 203].

Важливу роль відіграє одержання повної інформації, адже нестача деяких відомостей унеможливує реалізацію маркетингових заходів або використання їх у повному обсязі. Зайва інформація не повинна заважати ефективному маркетинговому процесу. Використання повної та достовірної інформації в процесі прийняття рішень виступає ознакою професіоналізму спеціаліста з маркетингу. Отже, з метою ефективного забезпечення маркетингової діяльності інформація має відповідати усім вимогам, які до неї висуваються одночасно, адже відсутність хоча б однієї ознаки може спричинити неможливість ухвалення аргументованих управлінських рішень.

Висновки

Головна передумова здійснення успішної діяльності підприємства полягає у забезпеченні інформацією про середовище його функціонування. Основним призначенням впровадження на підприємстві маркетингової інформаційної системи є постійне надання менеджерам визначеної інформації для оптимізації господарських процесів та прийняття ефективних управлінських рішень. Володіючи якіс-

ною маркетинговою інформацією, менеджери підприємства мають змогу ухвалювати правильні управлінські рішення, які допоможуть досягти поставлених цілей.

Література

1. Геселева Н.В. Формування маркетингової системи інформаційного забезпечення на промислових підприємствах / Н.В. Геселева, О.С. Євсейцева, М.І. Ларькіна // Вісник КНУТД. – 2015. – № 5 (91). – С. 94-100.
2. Гончаренко М.В. Визначення основних підходів щодо формування маркетингової інформаційної системи як передумова конкурентоспроможного розвитку регіону / М.В. Гончаренко // Державне будівництво. – 2014. – № 1. – С. 1-10.
3. Дашевська Н.С. Формування масиву маркетингової інформації підприємств галузі тваринництва / Н.С. Дашевська // Агросвіт. – 2015. – № 18. – С. 60-63.
4. Дейнега І.О. Формування інформаційного потенціалу маркетингової діяльності підприємства / І.О. Дейнега, О.В. Дейнега // Журнал науковий огляд. – 2015. – № 2 (23). – С. 1-14.
5. Оксентюк Б. Інформація в системі маркетингового управління підприємством / Б. Оксентюк, О. Фроленко // Галицький економічний вісник. – 2015. – № 2 (49). – С. 198-204.
6. Панухник Я.Г. Концептуальні підходи до побудови маркетингових інформаційних систем промислового підприємства / Я.Г. Панухник // Інноваційна економіка. – 2014. – № 2 (51). – С. 113-120.
7. Педько І.А. Концептуальні засади формування маркетингових інформаційних систем підприємства / І.А. Педько // Економічний вісник Національного гірничого університету. – 2015. – № 3. – С. 110-117.
8. Пудовкина О.Е. Уточнение понятия маркетинговая информация как основного элемента маркетинговой информационной системы предприятия / О.Е. Пудовкина // Вестник СГТУ. – 2013. – № 1 (69). – С. 310-318.
9. Рябова З.В. Теоретична сутність маркетингової інформації / З.В. Рябова // Наукові записки [Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова]. Сер. : Педагогічні та історичні науки. – 2013. – Вип. 111. – С. 140-148.
10. Шамян Л.С. Побудова ефективної маркетингової інформаційної системи туристичного підприємства / Л.С. Шамян // Інвестиції: практика та досвід. – 2012. – № 4. – С. 79-82.
11. Яценко О.В. Інформаційні системи як забезпечення системи управління взаємодіями банку з клієнтами / О.В. Яценко // Вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. – 2015. – Випуск 7. – С. 776-779.
12. Alla Starostina and Valdas Samonis. Modes of Entering Markets in Post-Communist Countries: The Case of Ukraine // Ukrainian economic review. Philadelphia., 1995 – Vol.1. – № 1–2, P. 131–140.
13. Posavac S. Profits and halos: The role of firm profitability information in consumer inference / S. Posavac, M. Herzenstein, F. Karde, S. Sundaram // Journal of Consumer Psychology, 2010. – 20(3). – P. 327-337.

УДК 331.5.02.5

Сулейман Валід Мильяд

аспірант,

*Університет економіки и права «КРОК»
Научный руководитель: проф. Одягайло Б.М.*

Факторы, оказывающие влияние на формирование информационно- конкурентной политики

В статье рассмотрено значение информации в конкурентной борьбе в условиях глобализации. Представлена классификация факторов, оказывающих позитивное и

негативное влияние на информационно-конкурентную политику на международных рынках.

Ключевые слова: информация, информационные технологии, информационная глобализация, глобальная информатизация, информационно-конкурентное давление, факторы информационно-конкурентного давления.

Сулейман Валід Міляд

аспірант,

Університет економіки та права «КРОК»

Науковий керівник: проф. Одягайло Б.М.

Фактори впливу на формування інформаційно-конкурентної політики

У статті розглянуто значення інформації в конкурентній боротьбі в умовах глобалізації. Представлена класифікація факторів, що здійснюють позитивний і негативний вплив на інформаційно-конкурентну політику на міжнародних ринках.

Ключові слова: інформація, інформаційні технології, інформаційна глобалізація, глобальна інформатизація, інформаційно-конкурентний тиск, фактори інформаційно-конкурентного тиску.

Walid Soliman Milyad

Postgraduate Student

«KROK» University

Scientific Supervisor: Prof. B.M. Odiahailo

Factors of influence on the formation of information competitive policy

The article deals with the importance of information in the competition under globalization. The classification of the factors that have a positive and negative impact on information and competitive policy in international markets was presented.

Keywords: information, information technologies, information globalization, global informatization, information and competitive pressure, factors of information and competitive pressure.

Постановка проблеми

Как известно, с началом научно-технического прогресса, а в последующем и с набравшей темпы развития глобализацией к основному фактору, способствующему повышению уровня конкурентоспособности на всех уровнях экономики в наиболее общей форме стали относить информацию. Сегодня уже достаточно распространенной является точка зрения о том, что в современном «постиндустриальном обществе национальные информационные ресурсы суть его основная экономическая ценность, его самый большой потенциальный источник богатства».

Стратегически важная роль информации и самое главное – грамотного и оперативного ее использования в современном мире, связана с изменением основ конкурентной борьбы абсолютно на всех уровнях экономического анализа.

По сути, современное соперничество различных субъектов экономики основывается уже не столько на использовании традиционных факторов производ-

ства, сколько эффективным использованием информации. Прошло то время, когда победителем в конкуренции оказывался тот, кто обладал большими объемами природных ресурсов или мог на основе более высокой производительности труда или низких издержек производства выпускать традиционные товары.

Сегодня на вершине оказывается тот (не важно, речь идет о микро- или макроуровне экономики), кто может либо самостоятельно генерировать информацию и эффективно использовать ее в своих целях, либо обладает инструментами, позволяющими оперативно собирать свежую и актуальную информацию для других производителей, которые не в состоянии использовать этот ресурс самостоятельно. Очень важно в условиях современной конкурентной борьбы уметь грамотно и эффективно использовать данный ресурс в развитии экономики и общества. А это, в свою очередь, требует знания основ: сущности, ведущих характеристик информации и природы информационного взаимодействия.

Анализ последних исследований и публикаций

На формирование информационно-конкурентной политики предприятия при выходе на внешние рынки влияют факторы как внутреннего, так и внешнего характера. Ученые в основном выполняют детализированные конкретные исследования факторов влияния. Например, Кастельс М. [6] рассматривает развитие информационных технологий через связь и взаимозависимость международных деловых и культурных сетей государства, предприятия, личности. Балашова М.А. [1] классифицирует факторы позитивного и негативного влияния на конкурентно-информационную политику. Рудяков В.А. [9] рассматривает информацию с точки зрения управления межфирменной конкуренцией.

Не решенные ранее части общей проблемы

Стоит развивать исследования в сфере разработки информации как специфического блага и как важнейшего фактора современного производства, поскольку информация, активизируясь, влияет на социально-экономические системы радикально и способна демонстрировать принципиально новые, пока неизвестные и непрогнозируемые результаты.

Основной материал исследования

Процесс глобализации является главным направлением дальнейшего развития и трансформации мирового информационного пространства. В результате в научной сфере появилось понятие «информационная глобализация». В широком смысле слова информационная глобализация – это постоянно усиливающаяся всесторонняя информационная взаимосвязь всех объектов и субъектов информационного пространства в результате существенного роста объемов информационных потоков и числа информационных источников и каналов под воздействием интенсивного развития информационных технологий. Цель информационной геополитики достигается преимущественно путем решения задач ослабления («устранения» из пространства конкурентной борьбы) конкурирующих сообществ и завоевания, удержания и расширения контроля над жизненно важными ресурсами, интегрированными или целиком находящимися в информационном пространстве.

Для этого может использоваться комплексный арсенал сил и средств, основу которого составляют в основном «информационные» средства и формы воздействия на конкурирующие сообщества, такие, как информационные технологии, информационное оружие, различные приемы и способы информационно-психологического воздействия, информационная (информационно-психологическая) экспансия, информационное противоборство (информационная война).

Под глобальной информатизацией общества понимают объективный процесс, который во все возрастающей степени становится основой и главным стержнем развития как научно-технического, так и экономического и социального. Информатизация в данном аспекте сама по себе выступает и как научно-технический процесс, и как процесс исторический и социальный. В процессе глобальной информатизации общество качественно меняется не только в техническом отношении, но и в социальном и духовном. Результатом этих изменений является формирование глобального информационного пространства и переход человечества (пока – наиболее развитых стран) к построению информационного общества.

Основными последствиями развития и распространения информационных технологий являются углубление сложившегося разрыва между развитыми и развивающимися странами, а также появление нового разрыва между постиндустриальными странами и странами с традиционными индустриальными экономиками.

О невыгодном для экономически неразвитых стран использовании факторов производства свидетельствуют данные о распределении мирового продукта. На 4/5 населения Земли приходится лишь 1/7–1/8 его часть. Важным объяснением этого является то, что ведущие страны контролируют большую часть информационной техники, информационных ценностей и информационных потоков. Только семерка лидеров капиталистического мира обладает 4/5 компьютерной техники, причем на остальной мир остается менее 1/10 высокотехнологичного производства и менее 1/30 зарегистрированных патентов.

Мы полагаем, что прерогатива социально-экономического влияния информационных технологий (ИТ) над техническим наиболее наглядно прослеживается на основе изучения позитивных и негативных последствий, возникающих в результате их использования. Под позитивными последствиями мы будем понимать преимущества, появляющиеся у субъектов экономики и членов общества в результате использования ИТ, а под негативными последствиями – возникающие угрозы.

К преимуществам использования информационных технологий в конкурентной борьбе на международных рынках относятся [2]:

1) преимущества производственного и управленческого характера: преимущества, основанные на получении возможности самоорганизации систем; преимущества вхождения во всеохватывающую «глобальную сетевую экономику», опираясь на глобальные информационные системы, минимизирующие традиционные производственные и транзакционные издержки; 2) возможности использования такого важного для постиндустриальной экономики ресурса, как знания; 3) преимущества приращения прибыли в виде снижения затрат в масштабе всей национальной экономической системы, если она имеет возможности опираться на глобальные информационные системы, минимизирующие традиционные производственные и транзакционные издержки; 4) преимущества, выражающиеся в использовании дистанционных трудовых отношений; 5) преимущества политического характера – расширение возможностей оперативного доступа максимального числа людей к текстам законопроектов, а также к большему объему аналитической информации; 6) преимущества расширения доступа к информационной базе означают возможность использования огромных массивов данных в режиме реального времени; 7) преимущества оказания влияния разработчиками ИТ на потребителей соответствующей продукции и т.п.

К факторам, которые оказывают давление на информационно-конкурентную политику, относятся [2]:

1) угрозы, исходящие из стран, в наиболее значительной степени владеющих данными технологиями, и направленные на национальные экономики стран, которые по уровню разработанности данных технологий значительно отстают от «информационных» лидеров, и в тоже время обладают какими-либо ресурсами, которые представляют интерес для этих лидеров;

2) угрозы технико-производственного характера: угрозы возникновения «цифрового неравенства»; появления и распространения компьютерной преступности; появления технических сбоев в действующих информационных системах общества;

3) угрозы, потери национальной экономической безопасности и культурной независимости – угроза потери контроля государства над сознанием всего общества в целом, управление нацией «со стороны» представляют на сегодня главный уровень стратегической опасности для любой национальной экономики, поскольку в данном случае становится возможным полное уничтожение любого национального хозяйства.

Именно несовпадение уровней концентрации преимуществ и угроз от использования ИТ в различных странах в значительной степени определяет уровень их национальной конкурентоспособности, который, в свою очередь, напрямую влияет на исход современной конкурентной борьбы, ставшей небывало напряженной и острой.

Современное информационное общество устанавливает новые геополитические приоритеты, определяющие направления деятельности государственных структур власти в информационном (информационно-психологическом) пространстве.

1. Освоение нового геополитического пространства:

- создание национальной инфраструктуры, обеспечивающей деятельность субъекта геополитических отношений в новом пространстве;
- формирование национального сегмента в новом геополитическом пространстве;
- установление контроля и освоение стратегически значимых ресурсов;
- расширение влияния в новом геополитическом пространстве – информационное доминирование и информационная (информационно-психологическая) экспансия.

2. Защита национальных интересов в новом геополитическом пространстве:

- создание системы обеспечения безопасности национального сегмента информационного пространства, включающей в себя в том числе государственную систему противодействия акциям и операциям информационно-психологической войны;
- формирование системы сил и средств ведения информационного противоборства;
- приобретение геополитических союзников в информационно-психологическом пространстве.

3. Интеграция контролируемого данным субъектом геополитических отношений сегмента его информационного пространства в совокупное геополитическое пространство этого субъекта:

- установление связей, обеспечивающих эффективное взаимодействие социальных систем и обмен ресурсами, распределенными в различных компонентах совокупного геополитического пространства, через информационное пространство;
- перенос части деятельности и процессов из различных компонентов совокупного геополитического пространства в информационное пространство;

- усиление потенциала и возможностей геополитической конкуренции в отдельных компонентах совокупного геополитического пространства за счет использования потенциала (ресурсов и возможностей) национального сегмента информационного пространства;

- усиление потенциала и возможностей геополитической конкуренции в информационном пространстве за счет использования потенциала (ресурсов и возможностей) отдельных компонентов совокупного геополитического пространства.

4. Поддержание общего геополитического баланса с учетом нового пространства геополитических отношений:

- инициализация выработки признанных в странах мира правил и норм деятельности субъектов геополитических отношений в информационном пространстве;

- участие в создании международных систем обеспечения безопасности в информационном пространстве;

- использование потенциала и возможностей осуществления скрытого информационного (информационно-психологического) воздействия на субъектов геополитических отношений, чья деятельность угрожает сохранению геополитического баланса.

Информационное противоборство и его наиболее острая форма – информационно-психологическая война – в силу своей высокой социальной опасности являются важнейшими факторами, определяющими цели, задачи и основные направления государственной информационной политики.

Выводы

Основными последствиями развития и распространения информационных технологий являются углубление сложившегося разрыва между развитыми и развивающимися странами, а также появление нового разрыва между постиндустриальными странами и странами с традиционными индустриальными экономиками.

Развитие процессов глобализации в мире создает предпосылки для ускоренного развития информационной экономики. В первую очередь это связано с информационным и социально-экономическим неравенством, которое возникает между развитыми странами и развивающимися странами в результате существенной разницы в темпах роста объемов и номенклатуры товаров и услуг, производимых и предоставляемых с помощью ИТ. Такое неравенство негативно влияет на конкурентоспособность Украины и жизненный уровень ее граждан.

Одной из важнейших задач государственной информационной политики является противодействие акциям информационно-психологической агрессии и операциям информационно-психологической войны, предусматривающее создание эффективной государственной системы обеспечения безопасности в информационно-психологическом пространстве, способной противостоять таким акциям.

Литература

1. *Балашова М.А.* Информационная составляющая национальной конкурентоспособности / М.А. Балашова. – Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2014. – 244 с.

2. Глобальный рейтинг интегральной мощи 100 стран. Доклад-2012 к обсуждению. 3-е издание, переработ. и дополн. – М.: Международная Академия исследований будущего, Институт экономических стратегий, 2012. – 108 с.

3. *Жаліло Я.А.* Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави: Монографія / Я.А. Жаліло. – К: НІСД, 2009. – 336 с.

4. *Згуровский М.З.* Геоэкономические сценарии развития и Украина. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://uchebnikonline.com/ekonomika/geoekonomichni_stsenariyi_rozvitku_i_ukrayina_yach_zgurovskiy_m3/informatsiyiny_tisk_noviy_svitoviy_poryadok_imperativi_globalnogo_informatsynogo_suspilstva.htm

5. Інформаційне Суспільство. Шлях України. Бібліотека інформаційного суспільства. – К. : Фонд «Інформаційне Суспільство України». – 2004. – 309 с.
6. *Кастельс М.* Информационная эпоха: экономика, общество и культура : пер. с англ. / под ред. О.И. Шкаратана. – М. : ГУ ВША, 2000. – 608 с.
7. *Костина А.В.* Тенденции развития культуры информационного общества: анализ современных информационных и постиндустриальных концепций [Электронный ресурс] / А.В. Костина // Знание. Понимание. Умение. – 2009. – №4. – Режим доступа: http://www.znu-journal.ru/e-znu/2009/4/Kostina_Information_Society.
8. *Макарова Г.Н., Балашова М.А.* Национальный информационный капитал в условиях глобализации. Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2006. – С. 72.
9. *Рудяков В.А.* Информационная война как метод межфирменной конкуренции // Проблемы экономического роста и реструктуризации российской экономики: материалы межрегион. науч.-практ. конф., г. Иркутск, 28 марта 2008 г. / под общ. ред. В.П. Горева. – Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2008. – С.195-201.
10. *Ходжсон Дж.* Социально-экономические последствия прогресса знаний и нарастающая сложность // Вопросы экономики. – 2001. – № 8. – С. 34.

УДК 659.4

І.О. Штундер
*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри маркетингу та поведінкової економіки,
Університет економіки та права «КРОК»*

Д.І. Майсюра
*студент магістратури
факультету економіки та підприємництва,
Університет економіки та права «КРОК»*

Стимулювання продажів нової продукції

У статті досліджено сутність продажів нової продукції від планування структури збуту до вибору каналів збуту. Також проаналізовані напрями та проведена порівняльна характеристика прямого і непрямого збуту. Представлено методи стимулювання продажів нової продукції з огляду на сучасні економічні реалії.

Ключові слова: продажі, нова продукція, прямий збут, непрямий збут, методи стимулювання, стимулювання продажів.

И.А. Штундер
*кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры маркетинга и поведенческой экономики
Университет экономики и права «КРОК»*

Д.И. Майсюра
*студент магистратуры
факультета экономики и предпринимательства,
Университет экономики и права «КРОК»*

Стимулирование продаж новой продукции

В статье исследована сущность продаж новой продукции от планирования структуры сбыта до выбора каналов сбыта. Также проанализированы направления и про-

ведена сравнительная характеристика прямого и косвенного сбыта. Представлены методы стимулирования продаж новой продукции, учитывая современные экономические реалии.

***Ключевые слова:** продажи, новая продукция, прямой сбыт, косвенный сбыт, методы стимулирования, стимулирование продаж.*

I. Shtunder

*PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of Marketing
and Behavioral Economics Department,
“KROK” University*

D. Maisiura

*Master Degree Student
of the Economics and Business Faculty,
Department of Marketing and Behavioral Economics,
“KROK” University*

Stimulation of New Products Sales

The essence of sales of new products from planning of sales structure to the choice of distribution channels was researched in the article. Also the directions were analyzed and comparative characterization of direct and indirect sales was made. This article presents the methods of sales promotion of new products taking into account modern economic realities.

***Keywords:** sales, new products, direct marketing, indirect marketing, promotion methods, sales promotion.*

Постановка проблеми

Стимулювання продажів включає в себе широкий спектр діяльності, спрямованої на покупців, роздрібних і оптових продавців. Його характерною рисою є тенденція короткостроковості та здійснення безпосередньо в місцях продажів. У деяких випадках це остання можливість для продавця впливати на споживача. Стимулювання продажів являє собою застосування додаткового спонукання придбати безпосередньо зараз або найближчим часом. Воно стає особливо актуальним, коли на ринку є багато конкуруючих товарів з приблизно однаковими споживчими властивостями, або коли товар завойовує ринок.

На сьогодні стимулювання продажів нової продукції виявляється одним із найактуальніших інструментів продажів, але він досі залишається малодослідженим. Саме цим зумовлено актуальність даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Актуальність проблеми стимулювання продажів нової продукції викликає величезну зацікавленість з боку економічних дослідників.

Інформаційною базою дослідження стали наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених, нормативно-правові акти України, стандарти об'єднання професіоналів зі стимулювання продажів нової продукції.

Цій проблемі присвячені праці багатьох зарубіжних і вітчизняних вчених-економістів. Передусім треба назвати Ф. Котлера [17], Г. Армстронга [1], М. Еріашвілі [10]. Теоретична основа дослідження питання стимулювання продажів нової продукції є ключовою в роботах наступних вітчизняних дослідників: М.І. Белявцева [2], С.С. Гаркавенко [7], А. Романової [11] та інші.

Не вирішена раніше частина загальної проблеми

У роботі розглянуті теоретичні засади стратегії стимулювання продажів нової продукції та проведений аналіз стимулювання продажів на вітчизняних підприємствах з виявленням основних проблем.

Правильно проведене стимулювання продажів нової продукції дає можливість підприємству ефективніше вирішувати поставлені перед ним завдання; організація і стимулювання продажів нової продукції вимагає від фахівців підприємства глибоких знань та навичок, додаткових коштів, часу, а також відповідного інструментарію та методичного забезпечення.

В сучасних же умовах більшість нових товарів споживається поза місцем свого виробництва. Рішенням виникаючих при цьому проблем покликані займатися збутові структури. Застосування стимулювання продажів нової продукції є дуже ефективним інструментом для всіх напрямів бізнесу. Зазвичай стимулювання продажу передбачає використання певних методів, що спонукають людину зробити покупку прямо зараз.

Формулювання цілей статті

Проаналізувати методи стимулювання продажів нової продукції.

Мета дослідження зумовлює вирішення низки завдань:

- розкрити сутність, значення та види стимулювання продажів нової продукції;
- показати специфіку маркетингу в стимулюванні продажів нової продукції;
- показати специфіку мерчандайзингу як ефективного способу стимулювання збуту нової продукції;
- представити шляхи підвищення ефективності стимулювання збуту нової продукції.

Виклад основного матеріалу дослідження

Стимулювання продажів нової продукції включає в себе широкий спектр діяльності, спрямованої на покупців, роздрібних і оптових продавців. Його характерною рисою є тенденція короткостроковості та здійснення безпосередньо в місцях продажів. У деяких випадках це остання можливість для продавця впливати на споживача.

Стимулювання продажів являє собою застосування додаткового спонукання придбати безпосередньо зараз або найближчим часом. Воно стає особливо актуальним, коли на ринку є багато конкуруючих товарів з приблизно однаковими споживчими властивостями, або коли товар завойовує ринок.

Методи стимулювання продажів

Зазвичай стимулювання продажу передбачає використання певних методів, що спонукають людину зробити покупку одразу. Розглянемо основні [7].

Роздача безкоштовних зразків спонукає споживача спробувати продукт з надією, що він йому сподобається. Така акція повинна бути масштабною, щоб виправдати витрати на її проведення (виробництво спеціальних пробних упаковок і втрати продажів, так як клієнт використовує безкоштовний зразок у міні-форматі замість покупки оригінального продукту).

Купони на знижку. Акції зі знижками мотивують споживачів спробувати певний товар і є причиною для роздрібною торговельною мережею закупити велику кількість товару, що входить в акцію від постачальника, в очікуванні підвищеного попиту.

Постачальник може оформити викладку товару зі знижкою окремо від основної вітрини. Менеджери з продажу повинні при цьому розповісти продавцям про суть проведеної акції.

Купон, який дає право на отримання знижки за купівлю конкретного товару. Купони можна поширювати поштою, давати в подарунок при купівлі інших товарів, розміщувати в журналах і газетах.

Відсоток погашення змінюється в залежності від способу розповсюдження. За статистикою, використовується близько 2% газетних купонів, близько 8% купонів, що розсилаються поштою, близько 18% купонів, які додаються до товарів. Купони можуть бути ефективні при стимулюванні продажів відомих марок і залучення інтересу до новинок.

Грошова компенсація (знижка) від виробника. Це знижка, яка надається після здійснення покупки. Покупець надсилає виробнику документ, що підтверджує покупку (копію касового і товарного чека), і одержує відшкодування частини сплаченої суми поштовим переказом.

Товар за пільговою ціною (уцінка). Це може бути пропозиція товару за зниженою ціною за рахунок особливої розфасовки (наприклад, дві пачки за ціною однієї) або у вигляді набору відповідних товарів (наприклад, зубної щітки і пасти). Пропозиція товару за зниженою ціною здатна стимулювати короткочасне зростання збуту ефективніше, ніж купони.

Премії (подарунки). Це товари, які продаються за порівняно низькою ціною або даються безкоштовно як заохочення за покупку іншого, зазвичай дорогого або технічно складного товару. Подарунок може знаходитися всередині упаковки або бути прикріпленим до неї зовні. В якості премії може виступати і сама упаковка, якщо вона являє собою ємність багаторазового використання.

Безкоштовна поштова премія – це товар, що одержують споживачі, які брали участь в якій-небудь акції, наприклад, збирали фрагменти упаковки або штрих-коди з товарів.

Призи (конкурси, лотереї, ігри). Це конкурс, в якому кожному покупцеві надається можливість виграти цінний приз. Як правило, для участі в конкурсі споживачеві потрібно що-небудь пред'явити – вірш, проект, цінну пропозицію. Спеціальне журі відбирає кращі роботи і визначає переможця.

Лотерея проводиться серед покупців, які заявили про своє бажання брати участь у розіграві (наприклад, заповнили спеціальну анкету або зареєструвалися на сайті). В ході гри при кожній покупці споживач щось отримує, номери для гри в бінго або відсутні літери, які можуть допомогти йому завоювати приз. Призи привертають більше уваги, ніж купони або невеликі премії.

Нагороди за лояльність до певного продавця. Це знижки або подарунки споживачам, які регулярно користуються послугами певного продавця або групи продавців. Бонуси накопичуються, і потім їх можна обміняти на товари в спеціалізованому центрі або через замовлений на пошті каталог.

Гарантії – письмове або усне запевнення продавця, що товар буде придатний до вживання протягом певного часу, і що в іншому випадку продавець відновить якість товару, обміняє його на інший або поверне гроші.

Стимулююча лотерея. Виробник пропонує споживачеві зібрати і вислати поштою певну кількість етикеток, кришок, купонів в обмін на подарунок і участь у розіграві цінних призів. Поєднання можливості участі в розіграві та вигідною ціни є причиною для покупки такого товару.

Обмежений за часом розпродаж за зниженою ціною, яка вказана на упаковці. Таку акцію часто проводять у відповідь на діяльність конкурентів. Ціни на продукцію популярних торгових марок знижуються для того, щоб споживач зберіг прихильність до продукту і не пробував продукцію конкурентів.

Приклади стимулювання продажів:

- знижка 10% на товар;
- знижка 10% на наступну покупку;
- придбайте 5 талонів і отримаєте пакет у подарунок;
- купіть 10 пачок та отримайте 11-ю безкоштовно;
- купіть сьогодні і візьміть участь у лотереї.

Реклама використовується в окремих заходах зі стимулювання продажів, наприклад, при організації лотерей та конкурсів. Своєю чергою стимулювання збуту можна використовувати для підтримки рекламних кампаній. Реклама і стимулювання продажів можуть працювати спільно, підсилюючи ефект впливу на споживача, коли один тип заохочення сприяє підвищенню ефективності іншого.

Стимулювання продажу (стимулювання збуту) використовується в наступних випадках [2]:

- при запуску нового товару на ринок;
- для завоювання нових ринків збуту;
- для стимулювання продажів в певні періоди (наприклад, у сезонний спад);
- для мотивування продавців до продажу певних товарів.

Стимулювання продажів включає в себе:

- зміна цінової політики;
- спеціальні пропозиції;
- упаковка та презентація товару;
- виставки;
- сприяння продажу в роздрібних магазинах;
- організація зв'язків з громадськістю.

Виробники можуть стимулювати торгові точки купувати їхній товар наступним чином:

- надавати знижки на купівлю певної партії товару;
- давати додаткову кількість товару у вигляді бонусу;
- надавати подарунки за певну кількість замовлень.

Висновки

Плануючи стимулювання продажів нової продукції, керівнику підприємства перш за все потрібно визначитись зі стратегією збутової політики – як саме має бути організована система збуту: через власну або дилерську мережу; які методи стимулювання продажів застосовувати.

Стимулювання збуту передбачає широкий перелік заходів просування – купони, конкурси, знижки, премії тощо. Кожний з цих заходів має свої особливості. Вони привертають увагу покупців та забезпечують їх інформацією про товар, яка сприяє його купівлі. Всі вони – сильнодіючі приманки, які дають можливість споживачеві заощадити, що в його розумінні додає цінності. І, крім того, засоби стимулювання збуту спонукають та заохочують до відповіді. Вплив засобів стимулювання збуту зазвичай короткотривалий, вони не придатні для формування стійкої прихильності до товару.

Кожне підприємство має власну мету стимулювання збуту. Продавці можуть застосовувати стимулювання споживача з метою збільшення обсягу продажу на нетривалий час або для завоювання певного сегмента ринку на тривалий період. Стимулювання торгівлі покликане спонукати роздрібних торговців розширювати товарну номенклатуру, рекламувати ці товари, відводити їм більше місця на полицях і купувати товар про запас. Метою стимулювання торгових агентів є посилення уваги до нових і вже існуючих товарів та залучення нових торгових агентів. Заходи щодо стимулювання збуту дуже часто використовуються разом із

рекламою та персональним продажем. Максимальну віддачу заходів щодо стимулювання споживачів можна отримати, розгорнувши їх широке рекламування, крім того, такі заходи можуть зробити рекламу дієвішою. Стимулювання торгівлі та торгових агентів допомагає проводити персональний продаж.

Дослідженнями встановлено, що стимулювати продажі можна як в періоди можливого падіння попиту на товар (наприклад, літні місяці), так і періоди інтенсивного попиту (наприклад, новорічні свята). Стимулювати продажі конкретного товару можна шляхом мотивування продавців, надання знижок та бонусів та зміною цінової політики.

Використовуючи систему стимулювання продажів потрібно пам'ятати про те, що додаткові продажі як результат стимулювання можливі тільки за рахунок додаткових витрат [3]. Якщо виявиться, що витрати будуть більшими, ніж виручка, то це означає, що діяльність зі стимулювання продажів не виправдала покладені на неї завдання.

Література

1. *Армстронг Ф., Котлер Ф.* Введение в маркетинг. – М.: Вильямс, 2007.
2. *Бслявцев М.І.* Маркетингова цінова політика: навчальний посібник / М.І. Белявцев, І.В. Петенко, І.В. Прозорова ; М-во освіти і науки України, ДНУ. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 330 с.
3. *Бланк И.А.* Торговый менеджмент. – К.: Украинско-Финский институт менеджмента и бизнеса, 1997. – 408 с.
4. *Болт Гордон Дж.* Практическое руководство по управлению сбытом. – М.: Экономика, 1999. – 271 с.
5. *Васюткіна Н.В.* Маркетинг: навчальний посібник / Європейський університет. – 2-ге вид., виправ. и доп. – К.: Видавництво Європейського університету, 2011. – 248 с.
6. Вільна Інтернет-енциклопедія Вікіпедія [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Продакт-плейсмент>.
7. *Гаркавенко С.С.* Маркетинг: підручник / С. С. Гаркавенко. – К. : Лібра, 2004. – 712 с.
8. *Голубева С.* Менеджмент сбыта (опыт Германии), РЭФ, 1994. – 79 с.
9. *Зозулев А.В.* Маркетинг: учебное пособие / А.В. Зозулев, Н.С. Кубышина; под ред. С. А. Солнцева. – К.: Знання, 2011. – 421 с.
10. *Эриашвили Н.Д., К. Ховард, Ю.А. Цыпкин* и др. Маркетинг: Учебник для вузов / Под ред. Н.Д. Эриашвили. 3-е изд., перераб. и доп. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 631 с.
11. *А.Н. Романов, Ю.Ю. Корлюгов, С.А. Красильников* и др. – М.: Банки и биржи, 1995. – 560 с.: ил.
12. *Турченко, М.О.* Маркетинг: підручник / М.О. Турченко, Швець М.Д. – К.: Знання, 2011. – 318 с.
13. *Шандезон Ш., Лансестр А.* Методы продажи. – М.: Прогресс-Универс, 1999. – 428 с.
14. *Шмален Г.* Основы планирования сбыта // Основы и проблемы экономики предприятия. – М.: Экономика, 1996. – С. 235-268.
15. *Фірсова С.Г.* Маркетинг нововведень: дослідження, сегментування, прогнозування: навчальний посібник / – К.: Атіка, 2010. – 240 с.
16. *В.М. Фурман, М. В. Удовиченко.* Маркетингова стратегія компанії – 2008. – 292 с.
17. *Котлер Ф.* Основы маркетингу / Пер. з англ. – М.: Ростінтер, 1996. – 704 с.
18. Библиотека маркетолога. Сайт наукових маркетингових досліджень. – <http://www.adme.ru>

Зміст

Розділ I Економічна теорія

<i>Музиченко А.С.</i> Реалії та перспективи державного регулювання витратами підприємницького сектора в Україні	4
<i>Одягайло Б.М., Терехов В.І.</i> Запобігання «системним глобальним ефектам» у паливно-енергетичному комплексі України	9
<i>Січевлюк Л.В.</i> Організаційно-економічні засади державності у теоретичній спадщині В'ячеслава Липинського	16
<i>Ткач Д.І.</i> Формування ринкової фінансово-кредитної системи в Угорщині (досвід 90-х років ХХ сторіччя).....	24
<i>Філончук Л.Я.</i> Система забезпечення та моніторингу боргової безпеки держави	34
<i>Шапоренко О.І.</i> Ціноутворення медичних послуг як механізм державного регулювання охорони здоров'я	47

Розділ II Фінанси

<i>Ромашко О.М., Зданович Л.С.</i> Стан та проблеми обліку розрахунків з оплати праці.....	53
<i>Сова О.Ю.</i> Аналіз сфери вітчизняного споживчого кредитування.....	61
<i>Черномор В.О.</i> Сутність і функції платіжних систем.....	72

Розділ III Міжнародна економіка

<i>Оксенюк С.Г.</i> Кластеризація в системі економічної безпеки країн Європейського Союзу	80
<i>Токар В.В.</i> Оцінка сучасного стану соціальної безпеки країн ЄС.....	87
<i>Чорний В.М.</i> Механізм забезпечення економічної безпеки підприємств, що виходять на світові товарні ринки	95

Розділ IV Економіка підприємства

<i>Алькама В.Г., Копитко М.І.</i> Методологічний підхід мінімізації негативного впливу дестабілізуючих чинників зовнішнього середовища на діяльність підприємств транспортного машинобудування.....	102
<i>Лаптев М.С.</i> Загрози економічній безпеці підприємств в сучасних умовах	111
<i>Оласюк Г.П.</i> Теоретико-методичні засади аналізу економічної безпеки підприємств у конкурентному середовищі	117
<i>Кириченко О.С., Щербатюк А.М.</i> Інноваційна складова системи економічної безпеки виробничих підприємств в Україні.....	125
<i>Поскрипко Ю.А.</i> Рівновага Неша у забезпеченні кадрової безпеки підприємств.....	130
<i>Федорак В.І., Олійник М.Й.</i> Напрями інноваційної діяльності підприємств будівельної галузі	139
<i>Черевко О.В., Радзіховська Ю.М.</i> Вплив інформаційної прозорості ВНЗ на їхню економічну безпеку	144

Розділ V Менеджмент і маркетинг

<i>Бобров Є.А.</i> Аналіз проблемних питань і перспектив стратегічного планування та управління в енергетиці	153
<i>Наумова О.О., Горобець С.В.</i> Поняття та значення інформації у маркетинговій діяльності підприємства.....	159
<i>Сулейман Валід Міляд</i> Фактори впливу на формування інформаційно-конкурентної політики	166
<i>Штундер І.О., Майсюра Д.І.</i> Стимулювання продажів нової продукції	171

Содержание

Раздел I Экономическая теория

<i>Музыченко А.С.</i> Реалии и перспективы государственного регулирования затрат предпринимательского сектора в Украине	4
<i>Одягайло Б.М., Терехов В.И.</i> Предотвращение «системных глобальных эффектов» в топливно-энергетическом комплексе Украины	9
<i>Сичевлюк Л.В.</i> Организационно-экономические основы государственности в теоретическом наследии Вячеслава Липинского	16
<i>Ткач Д.И.</i> Формирование рыночной финансово-кредитной системы в Венгрии (опыт 90-х годов XX столетия)	24
<i>Филончук Л.Я.</i> Система обеспечения и мониторинга долговой безопасности государства	34
<i>Шапоренко О.И.</i> Ценообразование медицинских услуг как механизм государственного регулирования охраны здоровья	47

Раздел II Финансы

<i>Ромашко О.М., Зданович Л.С.</i> Состояние и проблемы учета расчетов по оплате труда	53
<i>Сова Е.Ю.</i> Анализ сферы отечественного потребительского кредитования	61
<i>Черномор В.А.</i> Сущность и функции платежных систем	72

Раздел III Международная экономика

<i>Оксенюк С.Г.</i> Кластеризация в системе экономической безопасности стран Европейского Союза	80
<i>Токарь В.В.</i> Оценка современного состояния социальной безопасности стран ЕС	87
<i>Чёрный В.М.</i> Механизм обеспечения экономической безопасности предприятий, которые выходят на мировые товарные рынки	95

Раздел IV Экономика предприятия

<i>Алькема В.Г., Копытко М.И.</i> Методологический подход минимизации негативного влияния дестабилизирующих факторов внешней среды на деятельность предприятий транспортного машиностроения	102
<i>Лантев М.С.</i> Угрозы экономической безопасности предприятий в современных условиях	111
<i>Оласюк А.П.</i> Теоретико-методические принципы анализа экономической безопасности предприятий в конкурентной среде	117
<i>Кириченко О.С., Щербатюк А.М.</i> Инновационная составляющая системы экономической безопасности производственных предприятий в Украине	125
<i>Поскрипко Ю.А.</i> Равновесие Нэша в обеспечении кадровой безопасности предприятий	131
<i>Федорак В.И., Олейник М.И.</i> Направления инновационной деятельности предприятий строительной отрасли	139
<i>Черевко А.В., Радзиховская Ю.Н.</i> Влияние информационной прозрачности ВУЗов на их экономическую безопасность	145

Раздел V Менеджмент и маркетинг

<i>Бобров Е.А.</i> Анализ проблемных вопросов и перспектив стратегического планирования и управления в энергетике	153
<i>Наумова Е.А., Горобец С.В.</i> Понятие и значение информации в маркетинговой деятельности предприятия	159
<i>Сулейман Валид Миляд</i> Факторы, оказывающие влияние на формирование информационно-конкурентной политики	165
<i>Штундер И.А., Майсюра Д.И.</i> Стимулирование продаж новой продукции	171

Content

Chapter I *Economic Theory*

<i>Muzychenko A.</i> Realities and Prospects of Government Regulation of the Expenses of Business Sector in Ukraine	5
<i>Odyagailo B., Terekhov V.</i> Preventing of the “Systemic Global Effects” in Ukrainian Fuel and Energy Complex	10
<i>Sichevluik L.</i> Organizational and Economic Principles of State in Theoretical Heritage of Viacheslav Lypynskyi	16
<i>Tkach D.</i> Formation of the Market of Financial and Credit System in Hungary (Experience of 90-ies of the XX century)	25
<i>Filonchuk L.</i> System of Maintenance and Monitoring of the State Debt Security	35
<i>Shaporenko O.</i> Pricing of Medical Services as a Mechanism of State Regulation of Health Care	47

Chapter II *Finance*

<i>Romashko O.M., Zdanovych L.S.</i> State and problems of the accounting of payroll	54
<i>Sova O.</i> Analysis of the National Consumer Credit Market	61
<i>Chernomor V.</i> Essence and functions of payment systems	72

Chapter III *International Economics*

<i>Okseniuk S.H.</i> Clustering in the economic security of the European Union countries	80
<i>Tokar V.</i> Evaluation of the Current Social Security of the EU Member-States	88
<i>Chorny V.</i> Mechanism of Ensuring of Economic Security of the Enterprises, which Enter the World Commodity Markets	96

Chapter IV *Enterprise Economics*

<i>Alkema V., Kopytko M.</i> The methodological approach to minimization of the negative impact of destabilizing environmental factors on vehicle engineering enterprises	103
<i>Laptiev M.S.</i> Threat to economic security of enterprises in modern terms	111
<i>Olasiuk H.P.</i> The analysis of enterprises' economic security in competitive environment: theoretical and methodical basis	117
<i>Kyrychenko O.S., Shcherbatiuk A.M.</i> Innovative component of the system of economic security of industrial enterprises in Ukraine	126
<i>Poskrypko Yu.A.</i> Nash Equilibrium in ensuring of personnel security of enterprises	131
<i>Fedorak V., Olynyk M.</i> Directions of Innovation Enterprises Activities of Construction Industry	139
<i>Cherevko O.V., Radzikhovska Y.M.</i> Impact of information transparency of HEIs on their economic security	145

Chapter V *Management and Marketing*

<i>Bobrov Y.A.</i> Analysis of problematic issues and prospects of strategic planning and management in the energy sector	153
<i>Naumova O.O., Gorobets S.V.</i> Concepts and significance of information in the enterprise marketing activities	159
<i>Walid Soliman Milyad</i> Factors of influence on the formation of information competitive policy	166
<i>Shtunder I., Maisiura D.</i> Stimulation of New Products Sales	172

Збірник наукових праць

Вчені записки Університету «КРОК»

Міжнародне фахове видання

Випуск сорок четвертий

Відповідальний секретар *Г.М. Пазєєва*
Літературне редагування *Г.І. Головльова*
Комп'ютерна верстка *В.І. Гришаков*

Підписано до друку 19.01.2017 р. Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 20,9. Обл.-вид. арк. 13,5. Наклад 500 прим.
Зам. 119

Університет економіки та права «КРОК»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру ДК № 613 від 25.09.2001 р.

Надруковано департаментом поліграфії
Університет економіки та права «КРОК»
місто Київ, вулиця Лагерна, 30-32
тел.: (044) 455-69-80
e-mail: polygrafia.krok@gmail.com